

ТАФАККУР

ИЖТИМОЙ - ФАЛСАФИЙ,
МАЪНАВИЙ - МАЪРИФИЙ,
РАНГЛИ - БЕЗАКЛИ ЖУРНАЛ

ТАФАККУР 2/2002

*Юз йил яшаб ўтар дунёдан биров,
Фурсат манглайига соломас излар...*

YUZGA KIRING...

Кексаларимизнинг яхши кўрган дуоси: "Умринг узок бўлсин, болам!" Таваллуд тантаналарида ҳам шу тилак: "Юзга кириш! Мингга кириш!"

Юзга кириш шу қадар улуғ омонми? Юзга етолмаган, бундай бахт насиб этмаган одам нима қилсин?

Айтишларича, инсон бемалол юз-юз йигирма йил умр кўриши мумкин экан. Афсоналарда бундан ҳам зиёд, ҳатто уч юз-беш юз йиллаб умр кўрган аламот зотлар ҳақида нақл қилинади. Лекин сизу биз афсона қахрамонлари эмасмиз. Бу ёруғ дунёда паймонамиз ўлчовли. Тарозуси Яратган эгамнинг измида.

Бу оламнинг сарвари Муҳаммад алайҳиссалом бор-йўғи олтмиш уч йил умр кўрганлар. Ул зоти шарифнинг уммати бўлмиш Яссавий ҳазратлари эса шу маррага етиб, "Қолгани ҳаром!" дея этак силкиб, ертўлани макон тутганларини биламиз. Қарангки, худонинг қудрати билан у киши, ривоятга кўра, яна шунча яшаган эканлар.

Бу ҳар икки сиймонинг ҳам даҳоси, табарруқ амаллари, ҳикматлари дунё тургунча тургуси.

Ҳўш, узок яшашдан мақсад нима? Одамзод юз ёшга етганда ҳам навқирон давридагидек тетик-бардам турса, завқу шижоати сўнмаса-ку кошки эди! Аммо — табиатда толиқиш, эскириш, емирилиш ҳодисаси, жамиятда эса янгиланиш, ўрин алмашув қонунлари ҳам борки, булар тирик мавжудотга хос худбинлик майлларини асло тан олмайди.

Бўлмаса, "мақсад на эдики, жаҳона келдинг..." Ажабо, айна сўнги сонияда инсон ҳаётнинг асл маъносини англаб етгандек, буюк бир сирни кашф этгандек бўлармиш. Шунда умр баногоҳ, у ҳар қанча узок, бардавом бўлмасин, бир нафаслик фурсатдек туюлармиш.

Балки, ҳаётнинг бор ҳақиқати, бор сиру жумбоғи шудир? Олий мантиқ, олий адолат ҳам шундадир?

Дейлик, бандаси узундан-узок яшаса-ю, умри поёнида кўлидан ҳеч иш келмай қолиб, ҳеч кимга кераксиз, дўстга зор, душманга хор, ҳатто бола-чақасига ҳам дардидар, ночору нотавон бир кўйга тушса... Бундай умргузаронликдан не наф?! Ҳазрат Навоий бекорга айтмагандирлар:

*Юз йил киши умр тилар, бил
Ким, сабр керакдур анга юз йил...*

Биз нега ёши улуғларга эҳтиром кўрсатамиз, қарияларимизни қадрлаймиз, ҳатто ҳукумат миқёсида тадбирлар қўлаймиз? Бир йил бўлса ҳам, бир кун бўлса ҳам шулар ҳаётдан рози бўлиб кетсин. Негаки, бундай қисмат кези келиб ўзимизнинг ҳам бошимизда бор. Бугун биз уларни қадрласак, эъозласак, эртага бир кун... Оқибатли тадбирлар оқибатли ҳукуматлардан чиқади.

Бизнингча, одамзоднинг умри унинг неча йил яшагани билангина эмас, олдига қўйган мақсадининг салмоғи, эзгуликка нечоғли хизмат қилиши ва алал-оқибат шу мақсаднинг нақадар рўёбга чиққани билан белгиланади.

Эзгу мақсадингиз ёр бўлиб юз йил, минг йил яшанг, азиз журналхон!

ТАФАККУР

Тафаккур

ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ, МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ, РАНГЛИ-БЕЗАКЛИ ЖУРНАЛ

Бош муҳаррир
Эркин АЪЗАМ

Таҳрир ҳайъати:

Дилором АЛИМОВА
Абдулла АЪЗАМ
Муҳсин АШУРОВ
Ҳалим БОБОЕВ
Хуршид ДАВРОН
Ольга ЖОЛДАСОВА
(бадий муҳаррир)
Нуриддин ЗАЙНИЕВ
Баҳодир ЗОКИР
(масъул котиб)
Нажмиддин КОМИЛ
Султонмурод ОЛИМ
Хайридин СУЛТОН
Нурислом ТҶХЛИЕВ
Озод ШАРАФИДДИНОВ
Абдураҳим ЭРКАЕВ
Тўлепберген ҚАЙИПБЕРГЕНОВ
Муртазо ҚАРШИБОЙ

Муассис — Республика Маънавият ва маърифат кенгаши

Ўзбекистон Республикаси давлат
Матбуот қўмитасида 00124-рақам
билан рўйхатга олинган.

Матнларда фойдаланилган мисол,
кўчирма ва маълумотлар аниқлиги учун
муаллифлар жавобгардир.
Журналдан кўчириб басилганда манба
қайд этилиши шарт.

Манзилимиз: 700047, Тошкент шаҳри,
Мовароуннаҳр кўчаси, 6-уй

133-10-68
139-05-19
139-05-29

Журнал андозаси таҳририятнинг
компьютер бўлимида тайёрланди.

“Шарк” нашриёт-матбаа акционерлик
компанияси босмахонаси. 700029, Тошкент
шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

2002 йил 26 март куни босмахонага
топиширилди. Қоғоз бичими 70x100 1/16
6 босма тобок. 3210-бюртма.
Нашр адади 6 000 нусха.

Журнални Омон Арслон
саҳифалаган.

Ушбу сонда Машраб Нуринбоев ёлган
суратлардан, Қобилжан Тоиров чизган
расмларидан фойдаланилди.

ОЛИЙ МЕЗОНЛАР

Шухрат КҶЧИМОВ. Қонун тили ва ҳуқуқий онг..... 4

МИЛЛАТ ВА МАЪНАВИЯТ

Мансур БЕКМУРОДОВ. Ўзбек менталитети:
кеча ва бугун..... 10

Самандар АТОЕВ. Мафкуравий таъсир воситаси..... 18

ТАРИХ ВА ТАРАҚҚИЁТ

Севара ШАРОПОВА. Миллий манфаатлар кўзгуси..... 26

ЕТТИ ИҚЛИМ МУЖДАСИ

Тошпўлат РАҲМАТУЛЛАЕВ. Америка матбуоти:
“тўртинчи ҳокимият”..... 32

Миссури штати Колумбия университетидаги учрашув

ЮРАК ТИЛГА КИРДИ

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА. Дилни байроқ каби
кўтардим..... 42

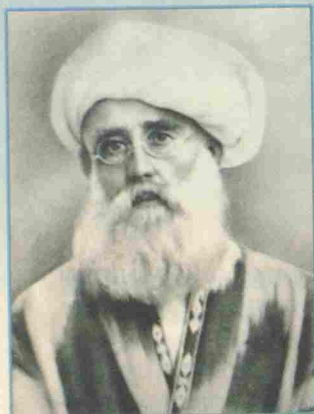
Бахтиёр МАҲМУД. Қувонтирар ишқнинг азоби..... 48

SAHI FALARIDA

САҲИФАЛАРИДА

ҚОР ҚҮЙНИДА ЛОЛА

Сирожиддин АҲМАД. Ҳақ йўлида сафарбар сиймо50

Абдувоҳидқори Абдурауфқориёв

Юз ёш билан юзлашганлар

БУЮКЛИК ТИМСОЛЛАРИ

Бозор ИЛЁС. Сирдон Термизий ҳақиқати.....62

ТАҚДИРДАГИ ТАДБИРЛАР

Ханс Иоахим ШЕДЛИХ. Унга забон ато эт (*давоми*).....70

Масалми Эзоп

ТАЛҚИН ВА ТАДҚИҚОТЛАР

- Фаҳриддин МУСАЕВ. Эркинликнинг ҳуқуқий асоси.....84
- Саидхон САИДОЛИМОВ. Ҳамкорлик самараси.....85
- Тўлқин АЛИМАРДОНОВ. Сиёсий ахлоқ ва барқарорлик.....86
- Фарҳод ТУРФУНБОЕВ. Меҳнат яратаётган мўъжиза.....89
- Саиднеъмат УМАРОВ. Касбий мослашув шартлари.....91
- Нажмиддин НИЗОМИДДИНОВ. Тўрт асл ҳақиқат.....92
- Мадраҳим САФАРБОЕВ. “Авесто”: олам ва одам талқини.....93
- Журналнинг инглизча мухтасар мазмуни.....95

QONUN TILI VA HUQUQIY ONG

Қонун ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаларини тайёрлаш энг мураккаб ва ўта масъулиятли ҳисобланади. У қонуншуносдан катта билим, куч, қонун тузиш илмидан мукамал хабардорлик талаб этади.

Ҳуқуқ мазмун-моҳияти жиҳатдан қанчалик халқчил, халқаро талаблар даражасида бўлмасин, қонун ҳужжатлари матнидаги ҳуқуқ меъёрлари баёнида энг қулай ифода усуллари топилмас ёки у эски, “ноаниқ” тилда ёзилар экан, бу фуқароларда аввало ана шу қонунларнинг ўзига, қолаверса, ҳуқуққа нисбатан меҳру муҳаббатни сўндиради. Фуқароларнинг ҳуқуқий жиҳатдан маданиятсиз бўлиб қолишига олиб келади. Уларни қонунлардан бездиради. Чунки фуқаро қонун матнини бир неча марта ўқиб ҳам тушунмаса, бундай ҳол унинг ҳуқуқий саводсизлигига ва ҳуқуқий маданиятсизлигига сабаб бўлади.

Бундан ташқари, ифоданинг ноаниқлиги қонунни турли-туман шарҳлашга кенг йўл очади, оқибатда жамиятда турли салбий ҳолатлар, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарлик авж олиши, порахўрлик кучайиши мумкин.

Шунга кўра, бу масалаларни ўрганиш қонунчилик услубиятининг тадқиқ майдони (объекти) ҳисобланади. Ҳуқуқшунос олима Л.М.Бойко қонунчилик услубиятининг вазифалари хусусида тўхталиб, шундай ёзади: “Қонунчилик услубияти ҳуқуқий ҳужжатларда тил воситаларини қўллаш қонуниятини ва усуллари ўрганади. Унинг ёрдамида ҳуқуқий меъёрларнинг тўғри ифода этишига оид муаммолар ҳал этилади. Қонун тили, қонунчилик иродасининг, ҳуқуқий ҳужжатнинг нутқий кўриниши бўлиши учун ифоданинг ўзига мос энг муҳим шакллари танлаб олади.

Қонун тилини ҳам лексик, ҳам грамматик жиҳатдан тадқиқ этиш жуда зарур. Чунки шу тариқа қонунчиликда қонун тилининг тегишли белгилари шаклланади, ҳуқуқий тил воситаларининг қонуниятлари таркиб топа-

ди. Унда шундай мақсад қўйиладики, қонун тили ҳуқуқнинг ривожига хизмат қилади” (Бойко Л.М. “Совершенство законодательной техники в условиях ускорения социально-экономического развития светского общества”. Т. “Фан”, 1998 йил, 72-бет).

Қонунчилик услубияти қонуншуноснинг тили ва нутқини илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этиш, унга хос услубий хусусиятларни аниқлаш, қонун тилининг ўзига хос жиҳатларини белгилаш каби масалалар билан шуғулланиши лозим. Бундан ташқари, бу илм соҳаси қонунчилик услубининг энг нозик қирраларини бадиий услуб билан қиёслаш орқали янада аниқроқ очишга имкон беради. Шу тариқа қонунчилик услубининг энг зарур шакллари амалда қўллаш мумкин бўлади.

Қонун тили — ҳуқуқ мазмун-моҳиятининг шаклий ифодаси бўлса, қонунчилик услуби бу соҳадаги ифода усулининг илмий-назарий жиҳатларини ўрганади.

Қонунчилик услубияти, унинг мақсад ва вазифаларини юридик фанлар доирасидагина тушунтиришнинг ўзи кифоя эмас. Бунда туб моҳият очилмай қолади. Чунки қонунчилик услубияти юридик ва лингвистик билимлар ўртасидаги маълум бир илмий йўналиш бўлгани сабабли у ана шу икки соҳанинг ўзаро ҳамкорлигини тақозо этади. “Қонунчилик услубияти” деган бирикманинг ўзиёқ шундан далолат берадики, қонунчилик — юридик билимларга, услубият — лингвистик илмларга тегишли (Қаранг: Ушаков А.А. “Очерки советской законодательной стилистики”, Пермь, 1967 йил, 156-бет).

Қонунчилик тилини мустақил услуб сифатида шакллантириш лозимлиги, унинг ўзига хос хусусиятлари борлиги, бу белгилар уни адабий нутқнинг ўзига хос услуби сифатида ажратишга асос бўлишини ҳуқуқшунос олим Ф.Жени ХХ аср бошидаёқ таъкидлаб ўтган эди (Қаранг: Жени Ф. “За-

конодательная техника в современных гражданско-правовых кодификациях
"Спб, 1906 йил, 138-бет).

Лекин илмда ҳали ҳам қонунчилик услубига етарли даражада эътибор берилмаётганининг сабаби шундаки, қонунчилик услуби лингвистик фанлар доирасига киради. Уни ўрганиш учун юрист бўлишнинг ўзи кифоя қилмайди. Юрист ҳуқуқий меъёрни қоғозга тушириб ёзар экан, хоҳлайдимийўқми, лингвистик билимларга эҳтиёж сезади. Тилшунос эса ҳуқуқий атамашуносликдан, маълум бир ҳуқуқий билимлардан хабардор бўлмай туриб, бу соҳани ўргана олмайди. Ўрганиши ҳам мумкин, фақат унинг тадқиқотлари лингвистик доирада қолиб кетиб, тилнинг айрим лексик-грамматик қонунқоидаларинигина "қашф этиш"га қаратилиб қолиши мумкин. Бундай тадқиқотда амалиёт учун энг муҳим ва зарур жиҳатлар очилмай қолаверади.

Қонун матнларидаги лексик-услубий муаммолар айрим сўз ва жумлаларнинг ортиқча, ноўрин ёки маъносини фарқламасдан қўллашда, ҳуқуқий меъёрлар белгиланган матнни тузишда қисқалик, соддалик талабларига риоя этмасликда кўринади.

Матннинг аниқ бўлиши, аввало, сўзни тўғри қўллашга боғлиқ. Сўзнинг лексик маъноларини тушунмаслик уни хато қўллашга олиб келади. Айрим ҳуқуқий меъёрларни ифодалашда бугунги кунда шундай ҳолатларга йўл қўйилмоқда. Фикримизнинг далили сифатида мисол келтирамиз: "Озчилик томонида қолган судья, ўзининг алоҳида фикрини ёзма равишда баён қилишга ҳақли, унинг бу фикри ишга қўшиб қўйилади, бироқ эълон қилинмайди" (Фуқаролик-процессуал Кодекси, 14-модда).

Матндаги "озчилик томонида қолган судья" жумласини мантиқ нуқтаи назаридан қандай тушуниш мумкин? Судья ҳам бирор томонда қолиб кетадими? Бу рус тилидаги "судья, оставшийся в меньшинстве" жумласининг сўзма-сўз таржимасидан бошқа нарса эмас. Аслида, бу жумлани қуйидагича ифодалаш зарур эди: "Судья, овоз бериш натижаларига кўра, кам овоз олганлар томонида бўлса, ўзининг алоҳида фикрини ёзма равишда баён қилишга ҳақли, унинг бу фикри ишга қўшиб қўйилади, бироқ эълон қилинмайди".

Қонун тилининг муайян доимий шаклларга эгалиги унинг ўзига хос муҳим услубий хусусиятларидан бири ҳисобланади. Бу хусусият қонун тилига қўйиладиган бош талаблар — аниқлик ва тежамкорлик билан алоқадор тарзда юзага келади. Муайян фикр барча қонун матнларида айни бир синтактик тизим, сўз шакли ва қўшимчалари орқали ифодаланмоғи керак. Бу, албатта, ҳуқуқий ҳужжатлардаги баён услубининг бир хиллашувига, ягона андоза касб этишига олиб келади. Қонун тилида андозавий атамалар, қолиплашган жумла ва иборалар, барқарор лисоний тизимларнинг қўлланиши мазкур услубнинг ўзига хос мақбул жиҳатлари саналади. Булар ҳуқуқий ҳужжат жамият аъзоларининг барчаси томонидан осонлик билан ва бир хил идрок этилишини таъминлашга, уларнинг ҳуқуқий саводхонлигини оширишга хизмат қилади.

Шунинг учун қонун тузувчи мутахассислар, иложи борича, қонун тилидаги жумлаларнинг қолиплашувига эришишга, ҳуқуқий меъёрни ифода этишда уларни мум-

кин қадар илгаридан мавжуд бўлган ибора — андозалар асосида ва ёки улар мавжуд бўлмаса, шундай қолипларни шакллантиришга ҳаракат қилишлари лозим. Айниқса, бир модданинг ўзида бир нечта қисм ва банд бир хил ҳуқуқий мазмунда бўлиб, улар айрим рақам ёки сўзлар билангина фарқ қилса, бу моддадаги жумлаларни бир хил тартибда бериш мақсадга мувофиқ.

Қонун тилидаги грамматик-услубий муаммолар ҳақида гап кетганда, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бугунги кундаги кўпгина қонун матнларида қўлланмоқ феъли (жазони қўлланмоқ, эҳтиёт чораларини қўлланмоқ тарзида) нотўғри берилмоқда. Масалан: “Мусодара қилиш чорасини қўлланиш тартиби ушбу Кодекс ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилди”. (Маъмурий жавобгарлик Кодекси, 28-модда).

“Суд, агар Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва бошқа қонунларига зид бўлмаса, бошқа норматив ҳужжатларни қўллайди”. (Фуқаролик-процессуал Кодекс, 12-модда).

Бу матнлардаги қўлланиш ва қўлланади сўзлари мажхуллик даражасида ифодаланиб, кўпол хатоликка йўл қўйилган. (Бу мантиқ нуқтаи назаридан ҳам тўғри эмас). Феъл мажхуллик даражасида ифодалангани, ҳаракатни бажарувчи шахс — субъект ифодаланмаслиги лозим. Аслида, бу матнлардаги феъллар мажхуллик даражасида эмас, аниқ даражада, яъни қўллаш, қўллайди тарзида ишлатилиши зарур эди. Шунда фикр мантиқий жиҳатдан тўғри ифодаланар эди. Ҳатто, бундай хатоликни айрим моддаларнинг номланишида ҳам кузатиш мумкин:

“Жиноят кодекси нормаларини нотўғри қўлланиш” (Жиноят-процессуал Кодекси, 488-модда).

“Жазони кучайтириш ва оғирроқ жиноятга доир қонун моддаларини қўлланишга йўл қўйилмаслиги” (Жиноят-процессуал Кодекси, 494-модда).

“Бир неча ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун маъмурий жазо қўлланиш” (Маъмурий жавобгарлик Кодекси, 34-модда).

“Маъмурий жазо қўлланиш муддатлари” (Маъмурий жавобгарлик Кодекси, 36-модда).

Бу мисоллардан кўринадики, қонун матнларида қўлланмоқ тушум келишигидаги сўзни бошқариб келяпти. Мажхуллик даражасидаги бу феъл аслида (қўлланмоқ) тушум келишигидаги сўзни бошқармайди. (Қаранг: Ҳожиёв А. “Қўлланмоқ” феълнинг ишлатилиши ҳақида”. “Ўзбек тили ва адабиёти”, 1965 йил, 5-сон, 68-бет). Бу ўринларда шу феълнинг аниқ даражадаги шаклини (жазони қўллаш, эҳтиёт чораларини қўллаш тарзида) ишлатиш ҳар тарафлама мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Кўринадики, ўзбекча юридик тилни такомиллаштириш, уни тартибга солиш — зиёлилар, биринчи навбатда, ҳуқуқшунос ва тилшуносларнинг вазифаси.

Қонун ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ҳар жиҳатдан мукамал бўлиши учун тегишли чора-тадбирлар кўрилиши зарур. Айниқса, мамлакатимизда икки палатали, яъни профессионал парламент тизимига ўтилаётгани учун бугунги кунда ихтисослашган қонуншуносларни шакллантириш муҳим вазифа ҳисобланади. Бу вазифани бажаришда асосий эътибор куйидагиларга қаратилиши лозим:

— Қонун чиқарувчи ҳокимият — Олий Мажлис депутатлари қонунларнинг сифат жиҳатдан мукамал ишлаб чиқилишига, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг тили ва ифода услуби масалаларига ўз эътиборини янада кучайтириши мақсадга мувофиқ. Бунга эришиш йўлида депутатлар учун қонунчилик техникаси, қонунчилик тили ва услуби масалалари юзасидан илмий рисоалар тайёрлаш, уларнинг бу соҳадаги илмий-назарий, методик билимларини ошириш лозим. Айниқса, куйи палата депутатлари учун бу жуда зарур бўлиб, улар жаҳон қонуншунослик илмини профессионал даражада ўзлаштиришлари зарур. Токи улар қонун лойиҳаларига фақат мазмунан эмас, балки қонунчилик техникаси ва сифат нуқтаи назаридан ҳам баҳо бериш малакасини ҳосил қилсин;

— айрим ривожланган давлатлар, жумладан, Германия, Швеция каби мамлакатларнинг қонунчилик тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда қонун ло-йиҳаси қабул қилинишидан олдин, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Атамашунослик қўмитасига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институтига экспертиза учун жўнатилиши даркор. Қонун лойиҳаси тилшунослар томонидан муҳокамадан ўтказилиши керак. Уларнинг чуқур илмий асосланган ёзма хулосаси олинганидан кейингина қонун лойиҳаси муҳокама учун парламент аъзоларига берилиши зарур;

— ҳеч бир тилшунос олим муайян юридик билимлар, қонун ёзиш илми, қонун тили, унинг ўзига хос хусусиятлари, юридик атамашунослик меъёрлари ҳақида маълумотга эга бўлмасдан туриб қонун лойиҳасига тўлиқ ва атрофлича баҳо бера олмайди. Шу боис қонун лойиҳаси қабул қилиш ишида қатнашувчи тилшуносларнинг ҳуқуқий билимларини ошириш ҳам айтилган муддао бўлар эди;

— қонун ижодкорлиги фаолияти билан шуғулланувчи ҳуқуқшуносларнинг лингвистик билимлардан хабардор бўлиши мақсадида улар учун махсус ўқув курслари жорий этилиши лозим, улар орқали ўзбек тилининг қонун қабул қилиш ишида керак бўладиган энг нозик лексик-грамматик қоидалари ҳақида маълумот берилиши зарур;

— қонун ижодкорлиги борасида ҳуқуқшунос ва тилшунос олимларнинг ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйиш ва улар иштирокида қонунчилик техникаси бўйича мукамал илмий тадқиқот ишлари олиб борилиши керак;

— қонун ижодкорлиги фаолияти ишида қатнашувчи барча мутахассислар иштирокида қонуншунослик асослари бўйича илмий-назарий семинарлар ташкил қилиш, унга техник ходимлар — муҳаррирлар, таржимонлар, мусахҳихларни ҳам жалб қилиш зарур;

— юридик олий ўқув юртларида келажакда қонун ижодкорлиги фаолияти билан шуғулланувчи мутахассислар тайёрлашни йўлга қўйиш даркор. Бу йўналишдаги таълим жараёнида ўқув дастурлари қонунчилик амалиётидан келиб чиққан ҳолда тузилиб, ҳуқуқий билимлар билан бирга тилшунослик фани ҳам чуқур ўргатилиши керак;

— мамлакатимизда қонун тузиш илмини, бу соҳанинг ўрганиш объекти ва доирасини аниқ белгилаб қўйиш лозим. Бунда қонун қандай ёзилиши, қонун тили, унинг тарихи, ифода услуби, ҳуқуқий атамашунослик, қонун амалиёти унинг мукамаллигига бевосита боғлиқлиги каби масалалар ўрганилиши зарур;

— мамлакатимизда юридик тил ва юридик нутқ масалаларини узлуксиз равишда такомиллаштириш, бу соҳада маълум бир билимларни доимий ривожлантириш, юридик тил ва юридик нутқ назарияси билан боғлиқ илмий тадқиқот ишларини рағбатлантириш ва шу соҳада етук малакали кадрлар тайёрлаш мақсадида Ўзбекистон ҳуқуқшунослик фани тизимида, хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, “Юридик тил ва юридик нутқ назарияси” деб номланган янги илмий йўналишни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ. Бу илмий йўналишнинг ўрганиш объекти қуйидаги масалаларни қамраб олиши лозим:

— юридик тил, қонунчилик лингвистикаси ва қонунчилик услубиятига доир назарияни муттасил такомиллаштириш;

— юридик тил ва унинг таркибий қисмларини чуқур илмий-назарий таҳлил этиш асосида ушбу тилнинг ўзига хос моделини яратиш;

— юридик атамашунослик муаммоларини чуқур илмий асосда ўрганиш;

— амалиётда ҳуқуқнинг ривожига тўсқинлик қилаётган, қонунни қўллаш учун қийинчилик туғдираётган ифода усулларини аниқлаш;

— ҳуқуқий меъёрларни ифодалашнинг методологик асосларини ишлаб чиқиш;

— қонун таржимашунослиги муаммолари билан шуғулланиш;

— юридик нутқ назариясини илмий-назарий таҳлил этиш;

— ҳуқуқшунос кадрнинг касбий фаолияти билан боғлиқ “Суд нотиклиги”, “Ижтимоий нутқий алоқа”, “Судда нутқ сўзлаш ва ҳақиқат муаммолари”, “Юриспруденцияда сўз санъати” каби ўқув курсларининг илмий асосларини белгилаш.

Умуман олганда, миллий юридик тилни такомиллаштириш шундай мураккаб жараёнки, узоқ келажакка мўлжалланган истиқболли стратегик йўналишларни, унинг илмий-назарий, методологик асосини белгиламасдан туриб, бу соҳадаги муаммоларни ҳал этиб бўлмайди. Шу боис қонун чиқарувчи ҳокимият — парламент томонидан айнан шу масалага алоҳида эътибор қаратилиши, қонун ижодкорлиги фаолияти бўйича давлат миқёсида олис истиқболга мўлжалланган чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқилиши зарур. Бу режа изчил ва босқичма-босқич ҳаётга татбиқ этилиши лозим.

Мансур БЕКМУРОДОВ

О'ЗБЕК МЕНТАЛИТЕТИ:

Табиат ва жамиятдаги барча ўзгаришлар, биринчи навбатда, инсон феъл-атвори, руҳияти, менталитетида ўз таъсирини қолдиради. Менталитет ўзгаришлари эса давлат тизими, тузилмалари, ҳатто жамият қиёфасини ҳам ўзгартириб юборишга қодир.

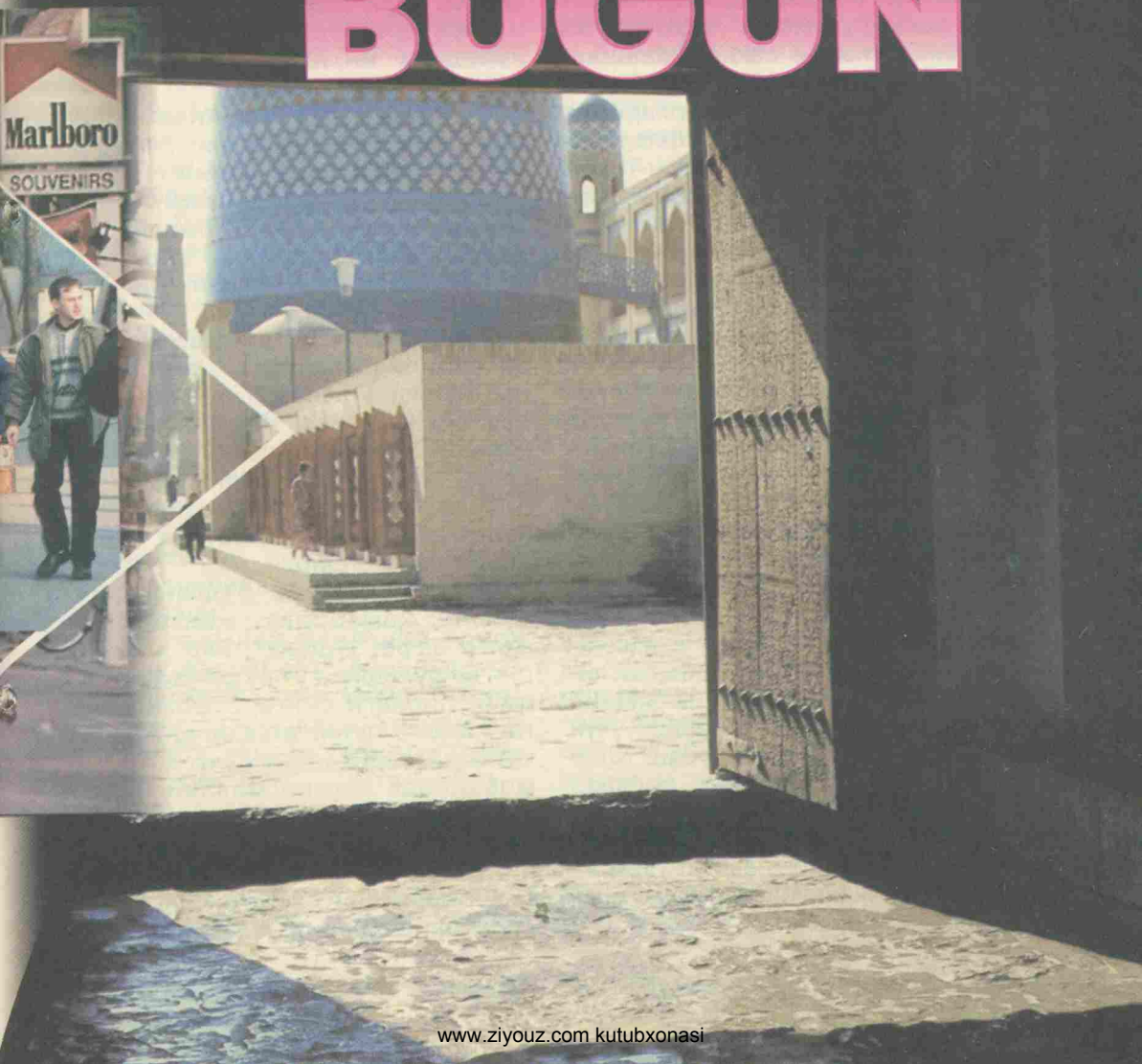
Дунё ҳозир умумий ахлоқ, муайян мазмундаги маънавий қиёфа, глобал моҳиятга эга бўлган тамойиллар учун кураш даврига кирди. Ривожланган мамлакатлар саноат маҳсулотлари, ахборот ва мафкуравий таъсир кўрсатиш омиллари орқали кенг кўламлардаги геосиёсат юритиш билан чекланмай, ўз халқи табиати, феъл-атвори, менталитетига хос жиҳатларни мунтазам равишда дунё халқлари турмуш тарзига, улар ҳаётининг барча жабҳаларига изчил сингдиришга интилмоқда. Жаҳон халқлари учун умумий этикет, умумий феъл-атвор, умумий менталитет махсус ва изчил равишда таркиб топтирилмоқда. Сиёсий, иқтисодий ва ахборот боразидаги глобаллашув менталитетлар, руҳий ўзига хосликлар, феъл-атворнинг бир хиллашувига ҳам туртки бермоқда.

Гарчи бундай бир хиллашув муайян ижобий натижалар бераётган бўлса ҳам, ўз навбатида, талай салбий оқибатларга ҳам олиб келяпти. Хусусан, бу нарса халқларнинг миллий ўзлиги, маданиятнинг ворисийлик аънаналари, миллий феъл-атвор бир бутунлигига путур етказди.

XVI аср аввалидан бошланган сиёсий-ижтимоий таназзул ва қарийб бир ярим асрлик мустамлака даврлари мобайнида ўзбек халқи ўзлигини асраш, миллий бирлигини, маънавий ҳамда ахлоқий яхлитлиги-

KECHA VA BUGUN

ни сақлаб қолиш борасида мислсиз матонат кўрсатди. Миллий бирликни муҳофаза этиш жараёнлари заифлашган давлат ҳомийлигида эмас, балки асосан аҳоли турли табақаларига мансуб оддий инсонлар, зиёлилар, ҳунармандлар, деҳқонлар, умуман олганда, жамиятнинг саъй-ҳаракатлари орқали амалга ошириб келинди. Бу қуйидаги муҳим жиҳатларда яққол кўринади:

— ўзбек халқи таназул ва мустамлака даврларидан ўзининг этник яхлитлигини сақлаган ҳолда чиқди;

— халқимиз маънавиятининг ёрқин ифодаси бўлган урф-одатлар, анъаналар, расм-русумлар, маросим ва маъракалар тизими сақлаб қолинди;

— ўтмиш маданиятининг ўлмас обидалари, буюк мутафаккирларимиз қаламига мансуб бебаҳо асарларнинг катта қисми ваҳшийларча талон-торож этилишига қарамай, турли тадбирларни қўллаш орқали асраб-авайланди ва авлоддан авлодга етказилди;

— узоқ йиллар давомида махсус ўтказилган таъсир ва тазйиқларга қарамай, тил бирлиги ва тозалигини сақлашга эришилди.

Миллат маънавиятига ёт бўлган турли ахлоқий кодекслар, турмуш тарзининг ўзгача услубларини сингдириш борасидаги узлуксиз тазйиқлар бўлса ҳам, халқимиз ўзининг бағрикенглик, саховатпешалик, меҳмондўстлик, сабр-бардошлилик сингари чин инсоний фазилатларини йўқотмади.

Табиийки, юртнинг асл фарзандлари халқимизнинг миллий ўзига хослигини сақлаб қолиш, унинг маънавий пойдеворига путур етказмаслик учун гоҳ ошкора, гоҳ хуфёна кураш олиб борди. Бу курашда қуйидаги омиллар ҳал қилувчи аҳамият касб этди:

— халқимиз тарихий-маданий илдизларининг теранлиги ва кўп тармоқлилиги, бой маънавий мероснинг мавжудлиги;

— халқимизнинг асосан ўтроқ ҳаёт кечиргани ва бундай турмуш тарзи барқарор урф-одатларни тақозо этиши, аҳолининг ижтимоий-маънавий ҳолатида, ахлоқида шаҳар руҳи устувор мавқе касб этиб келгани;

— халқимизнинг ўз миллий маданияти, тили, санъати, адабиётига муҳаббати, урф-одатлар, расм-русумлар, анъана ва маросимларга содиқлиги, халқ буларга ўз маънавий қиёфасининг белгилари сифатида ёндаша билгани;

— ислом дини билан халқ анъанавий маданиятининг уйғунлашуви, таъқиб ва тазйиққа олинган дин билан мазлум халқнинг озодлик учун кураш йўлидаги интилишларида бирлик ҳолати таркиб топгани;

— ўзбек халқининг чидамлилиги, мустаҳкам сабр-бардоши, бағрикенглиги, софдиллиги, самимияти, меҳрибонлиги, ёрдам ва ҳамкорликка ҳамиша шайлиги каби омиллар халқимиз ҳаётида маънавий, этник ҳамда ижтимоий-сиёсий воқелик сифатида сақланиб қолгани.

Аммо, афсуски, шу давр мобайнида халқимиз йўқотган қадриятлар сақлаб қолишга эришилган қадриятлардан бир неча ҳисса кўп. Айниқса, ўтган қарийб бир ярим асрлик мустамлака даври ҳамда ундан олдинги 300 йиллик турғунлик ва тарқоқлик даври ўзбек халқи менталитетида жиддий асоратлар қолдирди.

Халқимизга хос бўлган ҳамжиҳатлик, ҳамкорлик, жанговарлик, аҳдга вафо, садоқат, ҳар ишда биринчи бўлишга кучли рағбат, сўз ва амал бирлиги сингари фазилатларга жиддий путур етказилди. Мамлакатимиз тарихидаги сўнгги 400 йил мобайнида халқни миллий бирликка даъват этиш борасидаги саъй-ҳаракатлар изчил олиб борилмагани, фақат этник, сулолавий ва ҳудудий бирлашиш билан қаноат қилиш оғир оқибатларни юзага келтирди.

Юрт бошига тушган қирғинбарот урушлар, иқтисодий ва маънавий ҳўрланишлар миллат табиатида бe-фарқлик, конформизм, мутелик, ҳар қандай зўравонликка кўниш иллатларининг юзага келишига сабаб бўлди. Бу эса халқнинг ташқи тазийқлар, хавфларга қарши тура олиш, курашчанлик каби хусусиятларини, миллий иммунитетини сусайтириб юборди. Натижада халқимиз табиатида айрим салбий хусусиятлар пайдо бўлди.

Хусусан, турли ижтимоий, сиёсий ва ҳаётий ҳолатларда аҳолининг муайян қатламлари вакилларида сўз ва иш бирлиги маълум даражада бузилди.

Одамлараро мулоқотлар тизимида, шахснинг ўз кучига, жамият тузилмаларига бўлган муносабатида ишончсизлик ҳисси юзага келди.

Маънавий меросга ҳурмат, ворислик аънаналари сусайди.

Миллий бирликка интилишдан кўра, гуруҳий, этник, маҳаллий ва ҳудудий айирмачиликка берилиш кучайди.

Халқ феъл-атворида янгиликларга интилиш, яратиш, бунёдкорлик ҳисси эмас, тақдирга тан бериш, тангридан паноҳ излаш, қаноат, сабр-бардош, кўникиш, ҳамма нарсага рози бўлиб кетавериш, ҳамма нарсага лоқайдлик майли устунлик қилиб, бу умумий ҳолат тусини олди.

Ҳаётга рационалистик, яъни ақл ва ҳушёрлик билан, англаб ёндашувдан кўра, иррационал ёндашув устунлик қила бошлади.

Баъзи одамлар маънавий паноҳ излаб, мутаассиблик, диний фанатизмга, ахлоқий тажовузкорлик оқимларига кўшила бошлади, уларда муайян нарсага ҳаддан ташқари берилувчанлик кучайди.

Ҳудудий, сулолавий, жамоавий негизлардаги бегоналашув ва ажралиш тамойили фавқулодда кучайди.

Маърифий таназзул чуқурлашди, саводсизлик даражаси ортиб борди.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, ўтмишдан м е р о с бўлиб ўтган ана шундай с а л б и й ҳолатларга янгича кўз б и л а н қараш, ялпи тикланиш, умуммиллий маънавий ислохотларни амалга ошириш имкони туғилди.

Истиқлол мамлакатни ялпи соғломлаштириш, миллий бир бутунликни таъминлаш, маънавий яхлитликни юзага келтириш масаласини кун тартибига қўйди. Бугунги кунда ҳаётий заруратнинг ўзи халқимиз феъл-атвори, менталитетини янгилашга жиддий эътибор қаратишга ундайди.

Президент Ислom Каримов “Тафаккур” журнали бош муҳаррири, “Фидокор” газетаси муҳбири билан суҳбатларида, шунингдек, “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати ташаббускор гуруҳи билан учрашувда сўзлаган нутқида **халқимиз менталитетини замон талаблари асосида янгилаш, такомиллаштириш борасидаги дастурий концепцияни илгари сурди.** Шу ўринда таъкидлаш жоизки, бугунги кунда жаҳон майдонида давлатлараро ҳамда минтақалараро сиёсий ва иқтисодий мулоқотлар доирасида ўз сўзини баралла айта бошлаган мамлакатимизнинг ҳолис тарафдорлари билан бирга ташқи ва ички сиёсатимиз, бунёдкор саъй-ҳаракатларимизни кўролмайдиган ҳасадгўй кучлар ҳам борлиги сир эмас.

Ана шундай ижтимоий-сиёсий вазиятда жамиятни янада жипслаштириш энг долзарб масалага айланмоқда. Шу боисдан ҳам юртбошимиз хал-

кимиз табиатидаги ишонувчанлик, соддадиллик, очиккўнгиллик, меҳроқибат, ҳалоллик, орият каби ноёб фазилатларни асраган ҳолда, ҳозирги глобаллашув давридаги мураккаб шарт-шароитларни ҳисобга олган тарзда доимо хушёр ва огоҳ бўлиб яшашга даъват этмоқда.

Президентимиз, хусусан, ташқи таъйиқлар ва ички хавф-хатарларга “соддадиллик, юзаки тушунчалар билан” на қарши туриш, на кураша олиш мумкинлигини алоҳида уқтирмоқда. Ҳаёт тажрибаси миллат менталитетини янгилаш ва такомиллаштириш жараёнларини тадрижий тарзда амалга ошириш ишини, асосан, икки йўналишда ташкил этиш мақсадга мувофиқ эканини кўрсатди. Биринчиси — азалий анъаналаримиз, бугунги миллий тараққиётимизга хизмат

қиладиган урф-одатларимиз, халқнинг тили, дини, руҳиятига, қисқача айтганда, унинг дунёқараши ва тафаккурига асосланиш бўлса, иккинчиси — умуминсоний ва замонавий ютуқларга таянишдан иборат.

Маълумки, халқнинг тафаккур тарзи, дунёқараши, руҳияти каби омиллар миллий феъл-атвор тизимида ҳал қилувчи жиҳатлар ҳисобланиб, унинг тийнатидаги барча ўзгаришларнинг ибтидоси шулардан бошланади. Тафаккур тарзининг такомиллашувида эса маънавий-маърифий омиллар жуда муҳим ўрин тутлади.

Мамлакатимизда “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва Кадрлаш тайёрлаш миллий дастурининг қабул қилиниши, маънавий-маърифий ишларнинг миллий сиёсатимизнинг энг муҳим ва устувор йўналишлардан бирига айлани-

ши, бу борада амалга оширилган кенг кўламдаги ишлар халқимизнинг феъл-атвори, тафаккуридаги ўзгаришларга жиддий туртки берди. Иккинчи жиҳатдан эса, мамлакатимизнинг ривожланган давлатлар билан ҳамкорлик алоқаларининг, илмий-техникавий, маданий муносабатлари миқёсининг мунтазам кенгайиб бориши кишиларимиз дунёқараши, турмуш тарзида янгича хусусиятларни таркиб топтираётир. Бинобарин, ҳар қандай тараққиёт ва тамаддунлар турли халқлар маънавияти, маданияти, эришган ютуқлари ва интилишларининг уйғунлашувидан туғилади.

Бугунги ўзбек менталитети бозор муносабатлари ҳамда ахборот ва интеллектуал технологиялари устувор бўлган ҳозирги даврда яна қандай муҳим хусусиятларга эга бўлиши зарур? Ўзгараётган замон ва янгиланаётган макон дунё халқлари феъл-атвори тизимида фикрий фаоллик, саъй-ҳаракатларда тезкорлик, топқирлик ва айни чоғда ҳар бир ишда режа билан иш тутиш, пухта тайёргарлик, фаҳм-фаросат, муаммоларни ҳамкорлик асосида ҳал этиш каби хусусиятларнинг ривож топишини тақозо этмоқда. Шунингдек, шахс ва жамият, шахс ва давлат муносабатлари тизимида алоҳида субъектлар — инсонлар мавқеининг бениҳоя ошиб бориши кузатилмоқда.

Шу муносабат билан Президент Ислон Каримов халқимиз феъл-атворида прагматистик, экзистенциалистик ҳамда рационалистик хусусиятларни шакллантириш ва ривожлантириш зарурлигини илгари сурди. Маълумки, прагматизм — ҳаракат, интилишни билдириб, шу ҳаракат орқали муайян фойда, манфаатларга эга бўлишни, шахснинг мақсадли саъй-ҳаракати, фаолияти ҳамда меҳнатига мувофиқ наф, фойда келтиришни англатади. Фарб кишиси табиатан худ-

параст (индивидуалист) бўлиб, манфаат омили унинг барча ҳаракатларини фаоллаштиради, фаол шахс саъй-ҳаракатлари учун асосий мезон вазифасини ўтайди. Бизда эса шахсий фойда излаш бошқалардан кўра ўзини кўпроқ ўйлаб иш тутиш, яъни одоб доирасидан ташқаридаги ҳол саналиб, кишини жамоадан бегоналаштирувчи, уни гўёки худбин қилиб кўювчи ҳодиса сифатида баҳолаб келинган.

Бозор муносабатлари инсонни тартибли ҳаётга ундайди, фикрлаб иш тутишга, тадбиркорликка даъват этади. Бозор ҳамма нарсага онгли ёндашувни, оқиллик билан муносабатда бўлишни талаб қилади. Меъёрсиз бағрикенглик, ҳотамтойлик, саховатпешалик, агар лозим бўлса, серчиқимлилик, ҳисобсиз сарф-харажат қилишга мойиллик сингари одатларимизни маълум даражада чеклайди. Шу тариқа ҳар нарсага ақл кўзи билан қараш аста-секин турмушнинг бош тамойилига айланиб боради. Бу эса юртбошимиз таъкидлаган ҳаётга бугунги талаблардан келиб чиқиб, хушёр ва оқилона, яъни экзистенциал ёндашувни ёшларимиз феъл-атворларига сингдириш нечоғли долзарблигини янада равшан кўрсатади. Одатий ҳаёт тарзимизда биз ўзимизни доимий экзистенция ҳолатида, яъни мунтазам тарзда яшашга масъул ва яшаётган шахс сифатида ҳис этиб турмаймиз. Биз ўзимизни эмас, кўпроқ бошқаларни кузатишга, кузатаётганда ҳам, онгли, бир тизим асосида эмас, бетартиб қайд этиб юришга мойилмиз. Экзистенциал ёндашув дегани — инсонни онгли, хушёр, сергак, ўзини тирик, оқил мавжудот сифатида доимий англаш ва ҳис этиб туришга ундаш дегани. Бундай ёндашув инсонда ўзини ўзи доимий тарзда янгилаб бориш, муҳофаза эта билиш, ташқи шарт-шароитларга мослашувчанлик, мунтазам равишда та-

комиллашувга эҳтиёж сезиш хусусиятларини таркиб топтиради. Экзистенциал ёндашув кишини конформизмдан, яъни ҳамма нарсага қўниб кетаверишдан, ортиқча қаноатдан, бекфарқлик ва лоқайдликка берилишдан халос бўлишга, ўз сўзи, ўз нуқтаи назари, эътиқодида қатъий ва барқарор бўлишга даъват этади. Экзистенциализм ўз сўзи, иши ва тақдири учун масъуллик ҳиссини ҳам таркиб топтиради.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, мазкур ғоя улуг аждодимиз Абу Мансур Мотуриддиннинг “ҳар бир инсон у дунё ва бу дунёдаги тақдирини ўзи яратади, инсон эркинлиги, ҳурлигини таъминловчи куч — ҳар бир ҳаётий вазиятда оқилона меъёр, муросага асосланган мувозанатни таъминлай билиш тамойилларига риоя қила олишдан иборатдир”, деган ақидасига айнан мувофиқлигини ҳамда инсоннинг ҳар ишга қодирлиги ва масъуллиги ғоясининг мамлакатимиз тарихида ўзига хос маънавий пойдеворга эга эканини кўрсатади. Шу боисдан ҳам биз ўз тарбиявий фаолиятимизда халқимиз маънавий мероси, хотирасида тарихан мавжуд бўлган миллий фазилатларимизни қайтадан тиклаш ва бугунги кунимизга хизмат қилдириш йўлидан боришимиз зарур.

Ўзбек менталитети ўзгаришлари тизимидаги яна бир муҳим жиҳат — аҳоли турли табақалари ижтимоий-маданий ва сиёсий саъй-ҳаракатларига хос жараёнларни меъёрий ва онгли бошқаришдан иборат.

Халқимиз табиатан яхшига ҳавас қилади, ибратга мойил бўлади, каттага эҳтиром кўрсатади, кичикни иззат қилади, шу билан бирга, унда эргашувчанлик майли кучли.

Ана шу эргашувчанлик, ибратга мойиллик хусусиятларини миллат манфатларига бура олиш, уларни Ватан равнақи йўлида сафарбар этиш, бу фазилатларимизни нопок кимсалар-

дан, шубҳали сиёсий оқимлардан муҳофаза этиш, ғанимларнинг ғаразли кирдикорларига қурбон бўлишдан асраш фавқулодда муҳим вазифалар сирасига киради.

Юртбошимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, бошқариш жараёнлари, аввало, аҳоли фаолиятини эътиқодлар, қизиқишлар ва бошқа мезонлар асосида ташкил этиш ишларини муайян тизимга солишни талаб қилади. Ташкил этиш жараёнлари эса муайян гуруҳлар таркибидаги етакчи шахслар атрофида амалга оширилиши мақсадга мувофиқ. Зеро, эргашувчанлик табиати етакчилик омилига доимий равишда эҳтиёж сезиб туради.

Оммани маълум мақсад сари бошқариш, бу жараёнларни миллий манфаатлар ва умуминсоний тамойиллар мутаносиблиги негизида амалга ошириш мамлакатнинг умумий ақлий-табъий (интеллектуал-эстетик), ижтимоий-иқтисодий тараққиётига, сиёсий ва ахлоқий барқарорлигига мустаҳкам замин яратади.

Жамиятни муайян мақсад сари бошқариш халқимиз табиатига ўтмишдан салбий мерос сифатида ўтган иррационалистик кайфиятлардан, яъни воқеликни чуқур ҳис этмаслик, юз бераётган жараёнлар, ўзгаришларни, ташқи ва ички хавфларни англаб етмасдан ғафлатда яшайверишдан ишончли муҳофаза ҳам этади.

Халқ табиатидаги жамоавийлик ва индивидуализм омиллариининг нисбати ҳам ўзбек менталитетидаги янги-ланиши зарур бўлган яна бир муҳим жиҳат ҳисобланади.

Ғарбда шахс жамоага ўзлигини юзага чиқариш, истеъдоди ва имкониятларини намойиш этиш, муайян мақсадларга эришиш воситаси сифатида қарайди. Жамоа инсоннинг ички, ботиний дунёси, руҳияти ва шахсий ҳаётига мутлақо аралашмайди. Шарқда эса жамоа, асосан, инсонни ижтимоий назорат остида ту-

тиб туриш, шахснинг жамоадаги мунтазам иштироки унинг умумий ахлоқий меъёрлар доирасида иш тутаётганининг исботи сифатида талқин этилади. Жамоадан айрича иш тутиш инсоннинг ижтимоий бегоналашуви сифатида баҳоланади.

Аммо жамоавийлик нисбатининг мутлақлаштирилиши шахс эркинлиги ва озодлигига хавф туғдириши мумкин. Шу боисдан ҳам ўзбек менталитетида жамоавийликка меъёрий боғлиқлик фазилатини сақлаган ҳолда, унинг бир қадар индивидуаллашуви, унда жавобгарлик ҳиссини ривожлантириш, ўзи учун ўзи ҳисоб бера олиш, мустақил иш тутиш, шахсий масъуллик сингари хусусиятларини янада такомиллаштириш зарур. Ўзбек менталитети ҳодисасини илмий-социологик ўрганиш натижалари халқимиз табиатида жамоага ва шахсларга муносабат масаласида муҳим ўзига хосликни ойдинлаштиради. Бу ўзига хослик халқимиз вакилларининг **жамоага қараб фикр юритиш, аммо шахсга қараб иш тутиш** хусусиятидан иборатдир. Шу нарса эътиборга молиқки, аҳоли «одамлар қандай бўлса мен ҳам шундай» тамойилидан кўра «фалончи қандай бўлса мен ҳам шундай» тамойилига кўпроқ мойиллиги маълум бўлди. Мазкур формула сиёсий, тарбиявий ва маърифий жараёнларни ташкил этиш самарадорлиги шахслар, етакчилар обрў-эътибори мавқеига нечоғли боғлиқ эканлигини ҳам англатади. Жамиятнинг маънавий даражаси қанча юқори бўлса, қонунларнинг ўрни ва мавқеи ҳам муттасил ортиб боради. Шу боисдан ҳам атоқли немис социологи Зиммель одамларни уларнинг тараққиёт даражасига кўра уч хил усулда бошқариш мумкинлигини кўрсатади. Унинг назарида, баъзиларни шахсий намуна, кўрсатма билан, бошқаларни урф-одат, расм-русум ва аъналар билан, энг ривожланганларини

эса фақат қонунлар воситасидагина бошқариш мумкин.

Ривожланган Фарб мамлакатларида халқ аъналарини, урф-одатлари фақат маиший турмуш доирасида, яъни бир қадар чекланган ҳолда амал қилади. Фуқароларнинг кенг кўламдаги ҳаёт тарзи, давлат ва жамият тузилмалари, ижтимоий муносабатлар тизими, асосан, қонунлар воситасида бошқарилади. Юксак ривожланган аънавий Шарқ мамлакатлари — Япония, Сингапур, Жанубий Корея сингари давлатларда ҳам халқ одат ва аъналарининг жамият ҳаётидаги мавқеига нисбатан қонунлар таъсирининг салмоғи жуда юқори. Шундай экан, мамлакатимизда ҳам умумий иқтисодий, технологик ва маънавий тараққиётимиз даражаси қанча юқорилаб борса, жамият ҳаётида қонунларнинг ўрни ва мавқеи ҳам шунча ортиб бориши табиий.

Бугун юртимизда амалга оширилётган туб ислохотлар, ҳуқуқий давлат қуриш, қонун устуворлигини ўрнатиш, ялпи маънавий тикланиш жараёнлари, фуқаролик жамияти ва комил инсонларни вояга етказиш вазифалари, биринчи навбатда, миллат менталитетини бугунги замон талаблари билан мувофиқлаштириш заруратини кун тартибига қўяди. Ўзгараётган Ўзбекистон келажаги озод ва онгли фикрловчи фуқароларнинг эркин тафаккур тарзи, уларнинг янгиликка ташна бунёдкорлик руҳи ҳамда фақат ўзгарган ўзбек менталитети воситасида яратилиши мумкин.

Шу боисдан ҳам, Президент Ислам Каримов илгари сурган ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти озод ва онгли шахс маънавиятини таркиб топтириш дастурлари пировард натижада юртимизда қонун устуворлигини мустаҳкам қарор топтириш, халқни миллий истиқлол ғоялари руҳида тарбиялаш орқали амалга оширилади.

МИЛЛАТ ВА МАЪНАВИЯТ

Самандар АТОЕВ

Ma'fkuraviy ta'sir vositasi

Миллий мафкура халқ ва миллатни ҳаракатга келтирувчи қудратли кучдир. Аммо ҳар қандай мафкура ҳам шоир айтган қудратли тўлқин — халқни “тоширолмаиди”. Бунинг учун мафкура халқнинг дилига яқин бўлиши керак ва халқ ундан руҳий қувват олмоғи лозим. Бизнинг шаклланиб келаётган миллий мафкурамиз халқимиз дилига яқинлиги борасида ҳеч қандай шубҳа йўқ. Миллий истиқлол мафкурасининг халқимиз ҳаётидаги аҳамиятини Президент Ислом Каримов аниқ ва равшан ифодалаб берган: “Бу мафкура халқни халқ, миллатни миллат этадиган, унинг шаъну шарафи, ор-номуси, ишонч-эътиқодини ифодаладиган, жамиятнинг ўзига хос тараққиёт йўли, турмуш тарзи, туб манфаатларига таянган ҳолда муттасил ривожланиб, такомиллашиб борадиган ғоялар йиғиндисидир”. Аммо халқ, миллат ўз мафкурасининг маъно-моҳиятини чуқур англаб еттишимиз, бу соҳадаги тарғибот-ташвиқот ишлари кўнгилдагидекми? Афсуски, бу саволга қониқарли жавоб беролмаймиз.

Тўғри, миллий мафкуранинг маъно-моҳияти кўпчиликка тушунарли; унда халқнинг, миллатнинг ҳаётий манфаатларини ифода этадиган тушунча ва тамойиллар ўз ифодасини топган. Аммо, шунга қарамай, бу тушунча ва тамойилларни халқнинг ўзига англашишда сусткашликка йўл кўяётганимиз кечирилмас ҳолдир. Чунки тарғибот-ташвиқот механизмига эга бўлмаган мафкура халқни ҳаракатга

Самандар АТОЕВ. *Халқаро иқтисодиёт ва дипломатия университетининг талабаси.*

келтиролмайдди. Албатта, бундай ҳолатнинг сабабчиси мафкуранинг ўзи эмас, балки унинг асосидаги ғоявий тарбияни, тарғибот-ташвиқот усулларини ишлаб чиқишга лоқайд қараётган маънавий-маърифий соҳа ходимларидир.

Одатда тарбия деганда ёши каттароқ ва ёши кичикроқ киши ўртасидаги муносабат кўз олдимишга келади. Бу жараёнда ёши каттароқ киши доимо тарбияловчи мавқеида туради. Аммо мафкуравий тарбия ўзгача жараён. Унда яққол намоён бўладиган тарбиячини кўрмаймиз ва бу табиий ҳол. Мафкуравий тарбия билан жамиятнинг ўзи, унинг алоҳида бўғинлари ва алоҳида шахслар шуғулланади. Бунда тарбиячи ёш жиҳатдан тарбияланувчидан каттароқ бўлиши шарт эмас. Чунки ҳар бир шахсда бошқаларга намуна бўладиган, улар ибрат олса арзийдиган хислатлар ва хусусиятлар — мафкуравий унсурлар мавжуд. Масалан, ўзингиздан бир неча ёш кичик бола автобусда одоб билан сизга жой бўшатиб берса, аминманки, сизнинг дилингиздаги тобора хиралашиб бораётган келажакка бўлган ишонч нури янгитдан порлай бошлайди. Шунда қалбингизда шу болага — ўз келажагингизга нисбатан ҳурмат ва ишонч ҳисси пайдо бўлади. Бу эса сизни ўз халқингизнинг бугуни ва келажаги учун бефарқ қарамасликка ундайди.

Шундай экан, ҳар биримиз бир вақтнинг ўзида ҳам тарбиячи ва ҳам тарбияланувчидирмиз. Шунинг учун ҳам кимнингдир қаердандир келиб, бизга мафкурани “ўргатиб” қўйишини, “тарбия” беришини кутиб ўтириш, ўз мафкурасини ҳурмат қиладиган миллатга ярашмайдиган ишдир.

Мафкуравий тарбиянинг миллий усуллари

Тажриба шуни кўрсатадики, шу пайтга қадар ҳеч бир давлатда мафкуравий тарбиянинг аниқ дастури ишлаб чиқилмаган. Мафкуравий тарбия, яъни мафкурани халқнинг қалби ва онига сингдириш усуллари турлича бўлиши ва турли соҳаларда амалга оширилиши мумкин. Одатда ҳар қандай жамиятда ҳам, муайян бир тарбия муҳитини шакллантириб турувчи қадриятлар бўлади. Булар асосан оила, мактаб ва олий ўқув даргоҳлари ҳисобланади. Аммо мафкуравий тарбия усуллари фақат ана шу институт, яъни ижтимоий муассасалар доирасида қолиб кетмаслиги керак.

Хўш, бугунги кунда бизда мафкуравий тарбия қандай ташкил этилган? Қисқа муддат ичида бу борада анчагина ишлар амалга оширилди. Хусусан, миллий истиқлол ғоясини таълим тизимида жорий этиш борасида кўпгина ишлар қилинди. Барча таълим муассасаларида “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” фани махсус дастурлар асосида ўқитилмоқда. Лекин очик тан олиш керакки, бу дастурлар асосида илм берадиган мутахассис-ўқитувчилар ҳали етарли даражада шаклланиб етмагани сезилиб қолмоқда. Шу ўринда Президентимиз

Ислом Каримовнинг миллий истиқлол ғоясини ёшларимиз қалби ва он-гига сингдиришда “бамисоли ёш ниҳолга мевали дарахт куртагини пайванд қиладиган уста боғбондек нозиклик ва меҳр билан, оқилона йўл билан иш тутиш” лозимлиги ҳақидаги фикрларини эслайлик.

Айрим ўқитувчилар мафкуравий тарбия билан фақат “Миллий истиқлол ғояси” фанини ўқитиш жараёнида (ҳафтасига бир ёки икки соат!) шуғуллансак, кифоя, деган кайфиятда. Модомики, миллий мафкура халқимиз, миллатимиз ҳаётининг маъно-мазмунини ташкил этар экан, унинг ғоялари бизнинг қалбимизда ҳар доим, ҳар дақиқада акс садо бериб туриши керак эмасми? Биз ҳар бир бўш қолган лаҳзани миллий мафкурага, яъни халқимиз, жамиятимиз манфаатларини англашга, комил инсонлар бўлишга бағишлашимиз лозим. Шу маънода, мафкурани шунчаки ўргатиш эмас, балки сингдириш самаралироқдир. Сингдириш жуда секин амалга ошадиган жараён. Бу жараён инсоннинг шахс сифатида шаклланиши билан уйғун ҳолда кечиши керак. Ҳамонки шундай экан, “Миллий истиқлол ғояси” фанидан дарс берадиган ўқитувчи ҳар бир тушунча, ҳар бир тамойилни ибрат йўли билан сингдириши лозим. Ахир, дори ҳам гўдакка ширин сув билан ичирилади-ку! Шундай экан, наҳотки мафкуравий тарғиботни алмисокдан қолган қуруқ ўқитиш, қуруқ маъруза ўқиш йўли билан сингдириб бўлмаслигини бугунги тарғиботчиларимиз, маънавий-маърифий соҳа ходимлари билмасми?

Хуллас, мафкура тарғиботи нафақат маъруза ёки нутқимизда, балки ҳар бир сўзимизда намоён бўлмоғи лозим. Тарғибот жараёнида албатта, мафкура ҳақида сўзлаш шарт эмас. Унга алоқадор бирор бир мавзуда чиройли, баъмани гапирилса эшитувчининг қалбида нутқ сўзланган тилга нисбатан хурмат ортса, унинг таъсири бекиёс бўлади. Одамларда атрофидаги шахсларга, қолаверса, ўзи яшаб турган юртга нисбатан ғурур-ифтихор, меҳр ортади.

Оммага таъсир этишнинг энг қудратли қуролларидан бири оммавий ахборот воситалари экани бугунги кунда кўпчиликка яхши маълум. Бугунги кунда мафкура тарғиботида оммавий ахборот воситаларидан кенг, лекин афсуски самарасиз фойдаланилмоқда. Тўғри, ҳар куни мафкурага бағишланган кўпгина кўрсатув ва эшиттиришлар эълон қилинади, газета ва журналларда мақолалар чоп этилади. Уларнинг аксарияти, афсуски, ёшларбоп эмас. Айниқса, телевидениедаги шу мавзуга оид кўрсатувларни ҳамма жон-жон деб томоша қилавермайди. Чунки томошабин учун кўрсатувнинг мазмунигина эмас, балки шакл ва услуби ҳам аҳамиятлидир. Биз учун фақат мазмуни муҳим деб ҳисобловчилар қаттиқ адашади. Бошловчининг кийинишию нутқидан тортиб, кўрсатувнинг техник сайқалланишига қадар ҳар бир унсурда миллийлик руҳи уфуриб туриши лозим. Оддий бир мисол, “Ахборот” кўрсатувида об-ҳаво маълумотлари билан таништирадиган қизларни бежирим атлас кўйлақдаги чиройини кўриб, бошқа қизларимизда ҳам шундай гўзал кийинишга иштиёқ туғилган бўлса ажаб эмас. Тўғри, бу — реклама, аммо, тўғри йўналтирилган, маълум бир мафкуравий юкка эга бўлган реклама. У нафақат маҳсулот ёки хизматни, айти пайтда миллий мафкурамизни ҳам тарғиб этмоқда, миллий кадриятларимизга ҳавас уйғотмоқда.

Кези келганда айтиб ўтиш жоизки, баъзи бир реклама маҳсулотлари (реклама роликлари, суратлар) тескари таъсирга эга. Масалан,

“XON” сигаретасининг нафақат рекламасида, балки унинг кутисида ҳам инглизча “Lights” сўзи ёзилган. Бу энгил деган маънони англатади. Хўп, яхши сўз, лекин шуни ўзбек тилида ёзиш мумкин эмасми? Ахир, биз бу орқали ўз тилимизни эмас, бошқа тилни тарғиб қиляпмиз-ку! Наҳотки бу билан ўз тилимизнинг кадрини бир қадар тушираётганимизни англамасак? Миллий ғуруримиз қаёқда қолди!

Майли, реклама турли шаклларда бўлсин, лекин барчаси миллий мафкурага мос бўлсин. Умуман, рекламаларимизнинг қандай мафкуравий юкка эга экани ва улар кимнинг (маҳсулотдан ташқари) мафкурасини тарғиб этаётгани ҳақида жиддий ўйлаб кўрсак яхши бўларди.

Телевидение ва радио тармоқлари орқали узатиладиган куй ва қўшиқлар алоҳида мафкуравий таъсир кучига эга. Юлдуз Усмонованинг “Ўзбекистон”, “Сетора” ғуруҳининг “Аждодлар ёди”, Юлдуз Абдуллаеванинг “Лейтенант” каби қўшиқларини ва айниқса, Севара Назархоннинг ватан ҳақидаги қўшиғини эшита туриб юраги орзикамаган, дилида эзгу орзу-ниятлар жўш урмаган кишини топиш мушкул бўлса керак. Бундай асарлар юксак ижод маҳсули бўлибгина қолмай, балки кучли мафкуравий таъсир воситалари ҳамдир.

Минг афсуски, барча қўшиқлар ҳам шундай мафкуравий юкка эга эмас. Айримлари ҳатто тесқари таъсир кучига эга. Муסיқанинг ёшлар ҳаётида муҳим ўрин тутишини ҳисобга олган ҳолда, ундан мафкуравий тарбия воситаси сифатида фойдаланиш айна муддаодир.

Мафкуравий тарғибот борасидаги хориж тажрибаси

Баъзан ўйланиб қоламиз: биз ўз миллий мафкурамизни эндигина янгитдан шакллантираётган пайтда баъзи бир ривожланган давлатлар ўз мафкурасини бошқа халқларга жуда усталик билан сингдириш йўллари топпоқда. Назаримда, бундай усуллар инсон руҳиятини чуқур ўрганиш натижасида яратилган.

Ривожланган давлатларнинг мафкуравий тарбия воситалари асосан иқтисодий негизга қурилган. Оддий бир мисол, АҚШдаги миллий пул бирлиги — долларни олайлик, унинг ҳатто ҳар бир центида ҳам “Биз худога ишонамиз” (In God We trust) деган ёзув бор. Бу жумла одамларнинг юрагига жуда яқин, у инсонларнинг динга бўлган эътиқодини кучайтиради, уларни бирликка чорлайди. Ёки бўлмаса, шу пул бирликларидан тасвирланган тарихий шахсларни олайлик. Улар, шубҳасиз, америка халқининг муносиб фарзандлари. Улар сиймосининг давлат рамзларидан бири бўлмиш миллий валюта белгиларида акс этиши америкаликларни ўз тарихига, ўтмишдошларига ҳурмат билан қарашга ундайди. Бу сиймолар Американинг шонли тарихини ҳар дақиқада эслатиб, мустақилликнинг нақадар қимматли неъмат эканини ёдга солиб туради.

Реклама иқтисодийёт билан чамбарчас боғлиқ бўлган самарали таъсир воситаларидан биридир. Ривожланган давлатлар, айниқса, АҚШ бун-

дан жуда моҳирона фойдаланади. Масалан, “Pine” сигаретаси Кореяда чиқарилса-да, унинг рекламасида Америка мафкурасининг ҳиди уфуриб туради. Аниқроғи, “Pine” сигаретасининг рекламасида “Америка мазасидан баҳраманд бўл” (Enjoy the taste of America) каби сўзлар мавжуд. Реклама роликлари одатда маҳсулотни ишлаб чиқарадиган давлатда суратга олинади. Шу боис уларда, шубҳасиз, шу мамлакатларга хос маданият ва қадриятлар ҳам қайсидир даражада акс этади. Демак, бундай роликлар нафақат маҳсулотни, балки ишлаб чиқарувчининг маданияти, маънавияти, қадриятлари, хуллас, бир сўз билан айтганда, мафкурасини ҳам тарғиб этади.

Бизга маълумки, АҚШ — кўпмиллатли давлат. Бундай халқни бир мафкура асосида бирлаштириш ҳам осон эмас. Айниқса, оқтанли ва қоратанли аҳоли ўртасидаги тафовут, чегара азал-азалдан жуда сезиларли бўлиб келганини ҳисобга олсак, масаланинг мураккаблиги янада аён бўлади. Шунга қарамай, қатъиятли америка халқи бу тафовутдан юксак туришга эришди. Бунга улар жуда оддий тарғибот воситаси — фильмлар орқали эришди, десак, кўпчилик таажжубга тушса керак. Лекин бу — ҳақиқат. Эътибор берадиган бўлсак, америка фильмларида қоратанли шахс гоҳ миллий қаҳрамон, гоҳ асосий ролда, гоҳ давлат раҳбари сифатида акс эттирилади. Улар асосан ижобий қиёфаларда, ўз халқининг фидоийси қилиб кўрсатилади. Баъзи фильмларда оқтанли ва қоратанли шахслар бир-бирига суяниб, бир-бирини қўллаб-қувватлаб ҳаракат қилиши уларни ҳаётда ҳам шундай бўлишга ундайди, айнан шу нарсага руҳлантиради. Бундай фильмлар бугун ҳам АҚШ мафкурасини мустаҳкамлашга мислсиз ҳисса қўшиб келмоқда.

Япония эса ўзининг миллий мафкуравий иммунитетини мустаҳкамлашга изоляцион, ихоталаниш сиёсати туфайли эришди. Иқтисодий муносабатлар кетидан муқаррар равишда ғоявий таъсир кучайиб кетишини яхши тушунган японлар ташқи олам билан ҳар қандай алоқага чек қўйди. Бу даврда Япония ташқи олам билан на иқтисодий, на сиёсий ва на маданий муносабатда бўлди. Ташқи таъсирдан холи бўлган японлар шу тариқа ўзини ўзи тарбиялаб, ўз анъаналарига содиқ бир халқ сифатида янгитдан шаклланди.

Биз ҳам бундай тажрибалардан ибрат олиб, миллий мафкура борасида ўзига хос йўл тутишимиз зарур. Лекин ҳозирча бу борада самарали иш олиб боролмаётганимиз сабабли айрим зарарли ғоявий оқимлар ёшларимизнинг қалби ва онгини эгаллашга уринмоқда.

Биз ёшларимизнинг юрагига йўл топа олмаяпмиз. Уларнинг маънавий эҳтиёжларига муносиб тарзда жавоб бера олмаяпмиз. Зарарли ғояларни тарғиб этувчи гуруҳлар эса уларнинг қалбига таъсирчан восита — дин орқали кириб боришга интилоқда. Бундай гуруҳлар бизнинг ислом динига бўлган соф эътиқодимиздан фойдаланиб, зарарли ғояларини дин қобилигига ўраб, ёшларимизнинг миясига куймоқчи, яъни ширин таомга оғу қўшиб бермоқчи. Биз эса гоҳида ёшларимизга диннинг асл моҳиятини тушунтириш ўрнига уларни диндан — ўз руҳий эҳтиёжи ва эътиқодидан узоқлаштиришга ҳаракат қиламиз. Агар биз ёшларимизнинг қалби ва онгига истиқлол ғоялари орқали эзгу ниятларни

жойламасак, бу бўшлиқдан бошқа бировлар фойдаланиши шубҳасиз. Чунки, Президентимиз айтганлари каби, табиатда бўшлиқ бўлмаганидек, жамиятда ҳам бўшлиқ бўлмайди.

Инсон табиатида ижобий нарсадан кўра салбий нарсага ишониш ҳисси кучлироқ. Шунинг учун аксарият зарарли гоъвий оқимлар одамлар қалби ва онгини забт этишда танқиддан фойдаланади ва натижада ўзларига нисбатан ишонч уйғотади. Агар биз ўз хато ва камчиликларимизни ўзимиз очик айтсак, уларни бартараф этиш йўллари ни ошқора муҳокама этсак, бизни четдан туриб, ғаразли мақсадларни кўзлаб танқид қилувчиларга ҳеч қандай имкон қолдирмаган бўлар эдик. Ўша қора ниятли гуруҳларнинг танқидига ҳеч ким ишонмаган ҳам бўлар эди.

Яна бир масала. Биз мафкуравий таъсир борасида иқтисодий омил қандай муҳим ўрин тутишини ҳамма вақт ҳам инобатга олаётганимиз йўқ. Масалан, қайсидир ўқув юртида, нимадир сабаб бўлиб, аллақайси талаба стипендиясини вақтида ололмай қолса, қани айтинг-чи, кейин у домлалари томонидан айтилаётган юксак мақсадларга ишонадими? Йўқ, албатта. “Барака топкурлар, шунчалик ақлли бўлсаларинг, аввало менинг стипендиямни олишга ёрдам беринглар. Лоақал овқат ейиш учун чўнтагимда пул бўлсин” деган хаёлга боради.

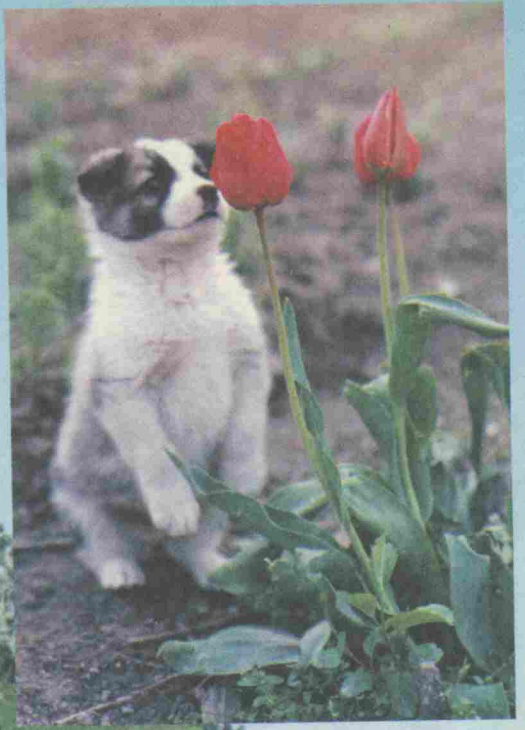
Иқтисодий моҳият “музикани пул тўлаган буюради” деган нақлда яққол акс этиши ва шунга яраша натижа беришини эсдан чиқармаслигимиз зарур.

Адабиётшунос Раҳмон Кўчқор адабиёт кучли мафкуравий таъсир воситаси эканини, лекин ундан кўпинча ғаразли мақсадларда фойдаланувчилар бўлганини таъкидлаб, француз ёзувчиси Маркиз де Саднинг фикрларини келтирган. Де Сад “Фоҳишахонадаги фалсафа” (“Философия в будуарах”) китобида ўзининг (асар муаллифининг) асл ниятини ифода этиб, шундай ёзган экан: “Биз бутун дунёни эгалламоғимиз учун бундан буён катта муҳорабаларда қатнашимиз, жанги жадаллар юритиб, дунёнинг қарийб узоқ ўлкаларида фаранг аскарлари ҳалок бўлишию унинг жасади ва этиклари чириб битиши мутлақо шарт эмас. Агар биз бошқа мамлакатларга, хусусан, Шарққа ахлоқимизни (*тўғрироғи, ахлоқсизликларни — Р.Қ.*) меникдайд китоблар ва бошқа йўллар билан тарқата олсак, уни ўша халқларнинг турмуш тарзига айлантира билсак, жумлаи жаҳон оёғимиз остига ўзи юкиниб келади, бутун одамзоднинг қалбига эгалик қилишга муваффақ бўламиз...” Бу мулоҳазаларни шарҳлаб ўтиришга ҳожат бўлмаса керак.

“Менимча, — дейди Раҳмон Кўчқор — миллий мафкуранинг тамал тоши уйда, боғчада, мактабда болажонларимиз қўлига тушадиган ўйинчоқлар, китоблар, ўқув қуроллари билан қўйилади”.

Дарҳақиқат, китобларда тасвирланган манзара, урф-одату қадриятлар, инсонлар чеҳрасида акс эттирилган миллийлик руҳи мурғак қалбларга бир умрга муҳрланиб қолади.

Севара ШАРОПОВА

Milliy manfaatlar ko'zgusi

Бугунги мураккаб дунёда нафақат инсонлар, балки давлатлар ўртасидаги муносабатлар ҳам тез ўзгариб бормоқда. Бундай вазиятда ҳар қандай давлат учун ташқи сиёсат ва уни шакллантирувчи омиллар тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Хўш, ташқи сиёсатнинг ўзи нимага асосланади? Жаҳон тажрибаси шундан дарак берадики, муайян бир давлатнинг ташқи сиёсати унинг миллий давлатчилик борасидаги устувор манфаатларига таянади. Бу ҳақиқатни таниқли америка сиёсатшуноси Г. Моргентау аниқ ва лўнда қилиб, ташқи сиёсат борасидаги мақсадлар миллий манфаатлар негизида шаклланади, дея ифода этган.

Шу нуқтаи назардан қарасак, ягона жўғрофий-сиёсий маконда жойлашгани ҳолда турлича ташқи сиёсат юритаётган мамлакатларнинг бу борадаги мақсадмуддаолари ҳам ҳар хил экани аён бўлади. Масалан, ўзаро яқин қўшни бўлган Белорусь ва Литва каби мамлакатларнинг ташқи сиёсатини олайлик. Уларнинг дунё харитасидаги геосиёсий ўрни, иқлими, рельефи, замонавий алоқа тармоқлари деярли бир хил ва ўзаро муштарак. Аммо уларнинг ташқи сиёсат соҳасидаги интилишлари ҳар хил. Чунончи, Белорусь давлати Россия билан

яқинлашишга тобора кўпроқ ҳаракат қилаётган бўлса, Литва аксинча собиқ совет маконидан узоқлашиб, Европа иттифоқига аъзо бўлишни кўзлаяпти.

Ҳозирги пайтда сиёсий адабиётда кўп қўлланаётган, ташқи сиёсатни шакллантиришда беқиёс ўрин тутадиган “миллий манфаат”, “геосиёсат” ва “геостратегия” каби тушунчалар ҳақида гап кетар экан, миллий манфаатлар асосини ташкил этадиган миллий ўзликни англаш тамойилининг маъно-моҳиятини англаб олиш тақозо этилади. Бошқача айтганда, бунинг учун биринчи галда халқнинг ўз шаъну шарафини қандай тушуниши ва келажак гини қандай тасаввур этишини билиб олиш лозим. Ана шундан кейингина миллий манфаат тамойиллари ва уларнинг ўзига хос кўринишлари бўлган геосиёсий ҳамда геостратегик йўналишларни ишлаб чиқиш мумкин. Ташқи сиёсатнинг самарадорлиги ҳам айнан шунга боғлиқ. Чунки фақат ана шундай ҳолатдагина у миллий манфаатларга мос бўлади. Ташқи сиёсатнинг миллий манфаатларга мос келиши ёки мос келмаслигини кўрсатадиган мезонлар ҳақида гап борар экан, мутахассислар айниқса қуйидагиларни алоҳида ажратиб кўрсатади: ташқи сиёсатнинг жамоатчилик фикрини ҳисобга олган ҳолда ва унинг қўллаб-қувватлаши асосида юритилиши; бу борада изчилликка амал қилиш, яъни ташқи сиёсатнинг мамлакатдаги маданий аънаналарга, халқнинг геосиёсий, диний ўзига хослиги ҳақидаги тасаввурларига, давлатнинг дунёда тутган ўрни ва ҳарбий-сиёсий мақсадларига жавоб бериши ва бошқалар.

Юқорида таъкидланганидек, миллий манфаат миллий ўзига хослик ёки миллий ўз-ўзини англаш тамойилига асосланади. Шунинг учун биз бу ўринда Ўзбекистон халқининг миллий ўз-ўзини англаш жараёнини таҳлил этиб, миллий

ўзига хослигимизнинг асосий жиҳатларига тўхталиб ўтмоқчимиз.

Маълумки, одамлар дунёқарашининг шаклланишида улар яшайдиган

худуднинг табиати ва иқлими муҳим ўрин тутади. Бинобарин, халқнинг ўзига хос турмуш тарзини ўрганишда айнан ана шу омиллар катта аҳамият касб этади. Бу ҳақда илк бор қадимги юнон файласуфи Арасту ўз қарашларини баён этган эди. У узоқ шимолнинг анча совуққон ва босиқ одамларига нисбатан жанубий минтақа кишилари маъқулроқ эканини таъкидлаган эди. Шарқ ва Ғарбга хос қадимий давлатчилик назариялари ҳам худудий омилларнинг муайян давлат ёки сиёсий тузумга кўрсатадиган таъсирини ифода этган эди. Анча кейинроқ француз файласуфи Шарль Монтескье ҳар бир сиёсий тузум ўзининг муайян ахлоқий-маданий аънаналарини шакллантириши ҳақидаги тамойилни асослаб берди.

Келинг, энди худудий ва бошқа омилларнинг Ўзбекистон халқи миллий ўзига хослигини шакллантиришда қандай ўрин тутишига тўхталиб ўтайлик. Маълумки, Ватанимизнинг ҳозирги худуди ХХ асрнинг биринчи чорагида амалга оширилган миллий чегаралаш жараёнлари пайтида белгилаб қўйилган. Унгача ҳозирги Марказий Осиё худудида турли хил давлатлар ҳукм сурган, уларнинг чегаралари муттасил ўзгариб турган. Бу ҳол аввало ушбу минтақадаги тараққиёт тур-

ли истилолар — юнон, араб, мўғул, эрон ва чоризм босқини остида кечгани билан изоҳланади.

Бундан ташқари, минтақада сув захирасининг чеклангани, сувсиз ерларда суғориш тармоқларини йўлга қўйиш зарурати катта ваколатларга эга бўлган ҳукмдорга таянадиган кучли марказлашган давлатни тақозо этарди. Шунингдек, бу ҳудудда ҳам ана шу зарурат, ҳам турли босқинлар туфайли халқларнинг ўзаро яқинлашиш жараёнлари юз берар эди.

Бу ердаги халқларнинг феъл-атворида уларнинг келиб чиқиш ва шаклланиш тарихи ҳам ўзига хос тарзда акс этарди. Бундай феъл-атвор фуқаролик ва давлат тузумининг маъно-моҳиятини ҳам белгилаб берарди. Халқимизга хос сабр-бардош, очиқкўнгиллик, бағрикенглик, саховат, эркинликка интилиш, ҳар қандай синовдан ҳам чидам билан ўтиш, меҳнатсеварлик, мағрурлик фазилатлари айнан ана шундай тинимсиз давом этган уруш ва босқинлар жараёнида, ўз тарихини ўз қўли билан яратиш, бунёдкор меҳнат орқали шаклланди.

Юртимиздан Буюк ипак йўлининг ўтгани халқимизнинг бошқа мамлакатлар вакиллари билан доимий мулоқот қилиши, маданий алоқалар ўрнатишида, одамларда тадбиркорлик қобилиятини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Буларнинг натижасида шаҳарлар тараққий этди, тинчлик-барқарорлик мустаҳкамланди.

Халқимизнинг ўзига хос дунёқараши ва турмуш тарзининг шаклланишида Амир Темур ҳамда темурийлар даври маданияти, улар барпо этган марказлашган давлат айниқса беқиёс ўрин тутди. Чунки айнан мана шу даврда ўзбек миллий давлатчилиги узоқ давом этган мўғул истилосидан сўнг қайтадан тик-

ланди, халқда ғурур-ифтихор туйғуси, ўз-ўзини англаш ҳисси уйғонди. Айнан мана шу даврда буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий бобомиз ўзбек тилининг имкониятларини юзага чиқариб, миллий давлатчиликнинг муҳим бир белгиси бўлган давлат тилининг мақомини мустаҳкамлаб берди. Тарихдан маълумки, ҳар қандай давлатчилик, ҳар қандай миллатнинг шаклланишида миллий мафкура ҳам муҳим ўрин тутди. Ўзбек миллий мафкурасининг асослари ҳам айнан темурийлар замонида яратилди. Бу даврда ватанимиз ҳудудида илм-маърифат гуллаб-яшнади, шаҳарлар тараққий этди, савдо-сотиқ ривожланди. Буларнинг барчаси халқимиз қалбида ўз кучи ва салоҳиятига бўлган ишончини, ундаги бунёдкорлик интилишларини кучайтирди. Президент Ислом Каримов Соҳибқирон Амир Темур ва темурийларнинг халқимиз тақдирида тутган ўрнини таъкидлаб, шундай дегани ҳам бежиз эмас: “Кимки ўзбек номини, ўзбек миллатининг куч-қудратини, адолатпарварлигини, чексиз имкониятларини, унинг умумбашарият ривожига қўшган ҳиссасини, шу асосда келажакка ишончини англамоқчи бўлса, Амир Темур сиймосини эслаши керак” (*Ислом Каримов, “Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби”, Тошкент, “Ўзбекистон”, 1997 йил, 177-бет*).

Лекин темурий ҳукмдорларнинг кейинги авлодлари ўртасидаги тожу тахт талашлари туфайли ягона давлат турли хонликларга бўлиниб кетди. Улар ўртасидаги ўзаро ихтилофлардан фойдаланган босқинчи кучлар — Эрон шоҳи Нодиршоҳ, кейин Россия империяси юртимизни забт этди. 1917 йилдаги октябрь тўнтаришидан кейин чоризм истилоси большевизм истилоси билан алмашди. Халқимиз бошига тушган босқинчиликларнинг ҳаммаси ҳам тенгсиз офат эди. Лекин большевизм истилоси энг даҳшат-

ли босқинчилик бўлди. Чунки большевиклар миллий давлатчилигимиз асосларини, миллий қадриятларимизни йўқ қилиш билангина кифояланиб қолмай, одамзотга хос инсоний хусусиятларни ҳам йўқ қилишга, халқни ўз хотирасидан, ўзлигидан маҳрум этишга ҳаракат қилди. Большевизм зулми ҳам жисмоний, ҳам маънавий-руҳий шаклда муттасил давом этадиган таъқиб ва тазйиқлардан иборат эди. Бу шафқатсиз мафкура одамларни мулкдорлик, ишчанлик, ташаббускорлик туйғусидан маҳрум этди. Натижада кўпчилик лоқайдлик ва бепарволик кайфияти билан яшайдиган бўлиб қолди. Фақат мустақилликка эришганимиздан кейин халқимизда ғурур-ифтихор туйғуси, ўз ерига, ўз юртига эгалик ҳисси, бунёдкорлик, ташаббускорлик иштиёқи қайта уйғонди. Мамлакатимиздаги эркинлик ва озодлик муҳити халқнинг миллий иродасини янгитдан тарбиялай бошлади. Бу

жиҳатдан юртбошимизнинг қуйидаги фикрлари муҳим аҳамиятга эга: "Мустақиллик ўзбек халқига ўз юртида қадр-қиммати, бўй-бастини, ўз маданияти ва анъаналарини, дину эътиқодини, тили ва маънавиятини қайта тиклаб олишга, миллий ғурур ва миллий тафаккур, ватанга муҳаббат туйғуларини камол топтиришга замин туғдиради. Юртимизда яшаётган ҳар қайси инсон учун, унинг миллати, дину эътиқодидан қатъи назар, тенг бўлиб яшаш, ягона уйимиз бўлмиш Ўзбекистонимизнинг бугуни ва келажак ҳаётини қуриш имконини яратди" (*Ислом Каримов. "Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби". Тошкент, "Ўзбекистон", 1997 йил, 132-бет*).

Халқимизнинг истиқлол йилларида ўзлигини топиши, миллий дунёқараши ва турмуш тарзининг янгиланишида кўҳна қадриятларимиз, тилимиз ва динимизнинг тикланиши муҳим аҳамият

касб этмоқда. Бизнинг миллий қадриятларимизда жамоавийлик, каттага хурмат, кичикка иззат, ҳар қандай ишни ҳам пухта ўйлаб, бамаслаҳат амалга ошириш, омонатга хиёнат қилмаслик, меҳр-оқибат, бағрикенглик, ҳалол меҳнат орқасидан ризқ-рўз топиш тамойиллари етакчи ўрин тутади. Айнан ана шу қадриятлар асосида халқимизда юксак фазилатлар камол топмоқда. Шунингдек, бу борада ислом динининг ўрни ва аҳамияти бекиёс. Бу ҳақиқатни Президент Ислом Каримов мухтасар қилиб, шундай ифода этган: “Биз ўз миллатимизни мана шу муқаддас диндан айри ҳолда асло тасаввур қилолмаймиз. Диний қадриятлар, исломий тушунчалар ҳаётимизга шу қадар сингиб кетганки, уларсиз биз ўзлигимизни йўқотамиз. Хоҳ ёш бўлсин, хоҳ кекса бўлсин, ҳар бир ўзбек нимагаки муносабат билдирмасин, албатта уни беихтиёр Яратгувчининг номи билан боғлайди” (Ислом Каримов. “Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Тошкент, “Ўзбекистон”, 1999 йил, 351-бет”).

Ислом дини одамларни тинч-тотув яшашга, поклик ва ҳалолликка, дўстлик ва биродарликка даъват этади. Бу ғоялар минг йиллар давомида халқимизнинг турмуш тарзига сингиб, миллий урф-одат ва қадриятга айланиб кетган. Бугун биз халқимизнинг ўзига хос феъл-атвори, дунёқараши ҳақида гапирар эканмиз, бу қадриятларни четлаб ўтолмаймиз.

Халқимизнинг миллий ўзлигини кўрсатувчи, унинг ўзига хос қиёфасини белгиловчи фазилатларни шакллантирган омиллар ҳақида қисқача тўхталиб ўтдик. Уларнинг барчаси юртимиз ҳудудида кечган турли жараёнлар билан боғлиқ эканига ҳам ишонч ҳосил қилдик. Хўш, халқнинг миллий ўзлигини белгилайдиган, унинг ҳаётий манфаатларини ифода этадиган ана шу хусусият ва тамойиллар давлатимизнинг мустақиллик

йилларида шаклланган ташқи сиёсат стратегиясида қандай акс этмоқда? Авваламбор, мустақил мамлакатимизнинг бугунги кундаги ташқи сиёсати халқимиз хоҳиш-иродасининг, ҳаётий манфаатларининг ҳаққоний ифодаси сифатида намоён бўлмоқда. Шунинг учун бундай сиёсат бутун дунёда тан олинмоқда, халқаро жамоатчилик томонидан юксак баҳоланмоқда. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг халқчиллиги, халқимиз манфаатларига тўла-тўқис мослигини қуйидаги мисолларда ҳам кўришимиз мумкин.

Маълумки, халқимиз тинчликни беҳад қадрлайди. Ҳар сафар дуога қўл очар экан, “тинчлик, хотиржамлик, тан сихатликни берсин”, дея ният қилади. Халқимизнинг тинчликни асраш, уни қадрлаш борасидаги интилишлари мамлакатимиз ташқи сиёсатида устувор тамойил сифатида амал қилиб келмоқда. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун Президент Ислом Каримовнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти каби нуфузли халқаро ташкилотлар минбаридан туриб, минтақамизда, бутун дунёда тинчликни асраш, террорчилик, диний экстремизм, гиёҳванд моддалар ва қурол-яроғларнинг ноқонуний савдосига қарши кураш борасида билдирган амалий таклифларини эслаш kifоя. Айниқса, мамлакатимизнинг Афғонистондаги халқаро террорчилик ва экстремизм марказларини йўқ қилиш бўйича тутган қатъий позицияси халқимизнинг тинчликни қадрлаш борасидаги интилишлари, ҳаётий манфаатлари ташқи сиёсатимизда қанчалик ҳаққоний акс этаётганини яна бир қара намойиш этди. Аксилтеррорчилик ҳаракатларининг муваффақиятли амалга ошишида Ўзбекистоннинг оқилона ташқи сиёсати ўта муҳим аҳамиятга эга бўлди. Буни Америка Қўшма Штатлари-

нинг таниқли давлат ва жамоат арбоблари ҳам, халқаро миқёсдаги нуфузли сиёсатшунослар ҳам, жаҳон оммавий ахборот воситалари ҳам эътироф этмоқда.

Халқимиз ҳаётида яна бир муҳим хусусият — қўшничилик беқиёс ўрин тутди. Бу интилиш мамлакатимизнинг ташқи сиёсатида ҳам яққол акс этмоқда. Бу борадаги ташқи сиёсат тамойилини халқимизнинг “Қўшнинг тинч — сен тинч” деган мақоли билан ҳам ифодалаш мумкин. Ўзбекистоннинг ўз қўшнилари тинч ва осуда ҳаёти, барқарор тараққиётдан қанчалик манфаатдор экани Марказий Осиё ҳудудидаги барча давлатлар билан олиб бораётган дўстона, ўзаро фойдали алоқаларида намоён бўлмоқда.

Айниқса, Афғонистон ва Тожикистон каби қўшни мамлакатларда ўзаро урушлар авж олган пайтда бу давлатлардаги можароларни тинч йўл билан ҳал этиш ҳақида энг кўп қайғурган, бу масалалар юзасидан дунё миқёсида бонг урган бизнинг раҳбарларимиз бўлди. Шунинг ўзиёқ Ўзбекистоннинг бугунги ташқи сиёсати қанчалик халқчил, миллий манфаатларимизга мос эканини кўрсатади. Бундан шундай хулоса чиқариш мумкинки, ташқи сиёсат миллий манфаатлар кўзгусига айлансагина ғоят самарали, ҳаётий ва оқилона бўлади. Ўзбекистоннинг салкам 11 йиллик ташқи сиёсат тажрибаси шундан далolat бериб турибди.

ЕТТИ ИКЛИМ МУЖДАСИ

Тошпўлат РАХМАТУЛЛАЕВ

AMERIKA MATBUOTI: "TO'RTINCHI HOKIMIYAT"

Мен ўтган йилнинг кузида Марказий Осиё давлатларининг етти кишидан иборат журналистлар гуруҳи таркибида Америка Қўшма Штатларида бўлган эдим. Бу саёҳат ушбу мамлакатнинг Давлат департаменти, яъни ташқи ишлар маҳкамаси таклифи асосида ташкил этилган эди. Биз АҚШнинг турли жойларида бўлдик. Чунончи, мамлакат шарқидаги Вашингтон, Нью-Йорк, Бостон шаҳарлари, унинг марказий қисмидаги Миссури ҳамда жануби-ғарбидаги Аризона штатларида бўлиб, бир-биридан фарқ қилувчи турли матбуот нашрлари фаолияти билан танишдик. Улар орасида мамлакат ("Вашингтон таймс", "Бостон глоб") ёки муайян бир штат ("Аризона рипаблик"), шаҳар ёки маҳаллий ("Сан", "Ист валле трибьюн") миқёсда чоп этиладиган ҳамда диний жамоа томонидан маблағ билан таъминланадиган ("Крисчиан сайенс монитор") ва рус тилида чиқадаган ("Новое русское слово") газеталар бор эди. Шунингдек, биз хусусий ва жамоатчиликка қарашли бўлган радиостанция ва телекомпанияларни бориб кўрдик, баъзи университетлардаги журналистлар тайёрлаш тизими билан танишдик.

Куйида оммавий ахборот воситалари фаолияти билан боғлиқ айрим таассуротларимни баён қилмоқчиман.

Вазифаси турлича бўлган табиий рақиблар

Америка Қўшма Штатларида матбуот ва ҳукумат ўртасидаги муносабатга ана шундай баҳо берилади. Яъни, матбуот ва ҳукумат, америкаликларнинг нуқтаи назарига кўра, икки хил вазифани бажарувчи рақиблар сифатида талқин этилади. Албатта, жамиятнинг барча аъзолари учун стратегик мақсад ягона — мамлакат равнақи, демократия тамойиллари ва қонун устуворлигини таъминлаш.

Америка Қўшма Штатлари халқи учун энг буюқ қадрият эркинликдир. Бунинг сабаби шундаки, халқ ўз эркини ўзи қўлга киритган. Халқнинг эрки ва ҳуқуқлари дунёда ҳозиргача амал қиладиган конституциялар ичида энг қадимийси ҳисобланмиш АҚШ Конституциясида мустаҳкамлаб қўйилган.

Дастлаб, бундан 200 йилдан зиёд аввал, аниқроғи, 1776 йилда Англияга қарам бўлган штатлар аҳолиси озод ва мустақил бўлиш учун курашга отланган эди.

Мамлакатнинг озод бўлишида айниқса матбуот муҳим аҳамият касб этган.

1791 йилда АҚШ Конституциясига биринчи тузатиш қабул қилинганидан сўнг у мустақилликни мустаҳкамлаш ва ҳимоя этишда янада фаоллик кўрсата бошлаган.

АҚШда федерал даражада, яъни мамлакат микёсида матбуот тўғрисида қонун қабул қилинмаган. Конституцияда эса матбуот эркинлиги юқорида зикр этилган биринчи тузатиш орқали мустаҳкамлаб қўйилган: "Конгресс сўз ва матбуот эркинлигини чеклайдиган қонунлар қабул қилмаслиги керак".

Матбуотнинг эркин ривожланишини кафолатлайдиган яна бир муҳим омил — мамлакатда мустақил суд ҳокимияти мавжудлигидир. Матбуот эркинлигининг омиллари ҳақида сўз кетар экан, хусусий оммавий ахборот воситаларининг кўплиги ва улар катта фойда кўриб ишлаётганини алоҳида таъкидлаш жоиз. Биз АҚШ бўйлаб сафаримиз давомида ҳар бир фуқаро эркинликни қанчалик қадрлашига, эркин рақобат шароитида барча соҳа, жумладан, оммавий ахборот воситалари ҳам қай даражада юксалганига гувоҳ бўлдик.

Газета, радио, телевидение барча мавзуларда очиқ баҳс юритиб, бор ҳақиқатни жамоатчиликка етказиб туришга интилаётгани боис жамият ҳаётида оммавий ахборот воситаларининг таъсири жуда кучли. Ҳаётнинг бирор бир соҳасига оид қарорлар қабул қилинар экан, бунда оммавий ахборот воситаларининг муносабати албатта инобатга олинади. Чунки улар давлат ва жамият ўртасидаги воситачи сифатида фаолият юритади. Уларнинг энг муҳим вазифаси ҳолис ахборот тарқатиб, аҳолини, халқни барча янгиликлардан хабардор қилиб бориш ва бошқа ҳокимият тармоқлари устидан жамоат назоратини ўрнатишдан иборат.

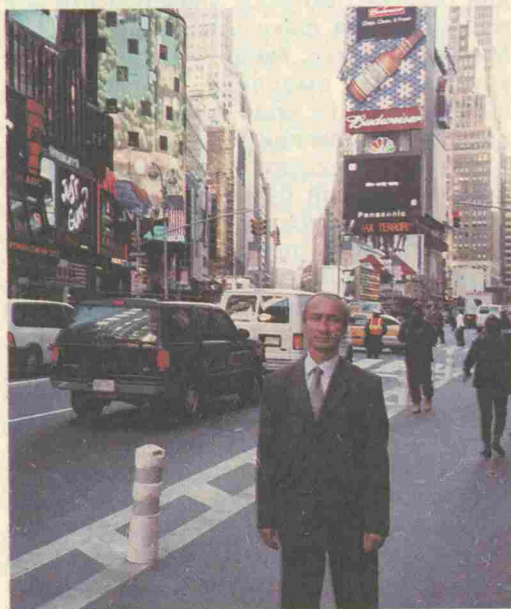
Лекин Америкада матбуот эркинлигига ҳамма ҳам бирдек ижобий қарайвермайди. Масалан, Колумбия шаҳридаги Миссури университети профессори, журналистика соҳасида 53 йил хизмат қилган, 30 дан ортқ китоб муаллифи Жон Мерилл матбуот эркинлигидан жамият зарар ҳам кўриши мумкинлигини уқтиради. У биз билан суҳбатда эркин матбуотни ёнфинга ўхшатиб, ёнфин ўчи-

рилганидан сўнг унинг ўрнида култепа қолади, деган муқояса ҳам қилди. Аммо бу — бир одамнинг шахсий фикри.

Журналистлар матбуот ва ҳукумат ўртасидаги муносабатга доимий эътибор қаратиб келади. Айримлар матбуотни ҳукуматнинг маслаҳатчиси, деб билса, бошқалар унинг вазифаси ҳукуматнинг ҳисоботини сайловчиларга етказиб туришдан иборат деб тушунади. Кўпчилик, ҳукумат яхши бўлса, уни мақтаб ёзиш керак, агар унинг фаолиятида салбий ҳолатлар кузатилса, уларни очиқчасига танқид қилиш керак, деган фикрда.

Ҳар бир сайлаб қўйилган мансабдор шахс, қайси лавозимни эгаллашидан қатъи назар, халқнинг фикрига кулоқ солишга, уни инобатга олишга мажбур, деган ақида америкаликларнинг онгу шуурида мустаҳкам ўрнашиб олган. Акс ҳолда, яъни сайловчиларнинг ҳақли талабини назар-писанд қилмасдан, уни эътиборсиз қолдирганда, амалдордан зудлик билан истеъфога кетиш талаб этилади.

"Ист валле трибюн" газетаси муҳаррирларидан бири бу ҳақда шундай деди: "Ҳар сафар шаҳар маъмурияти танқид

Нью-Йорк. Бродвей.

қилинган мақола чоп этганимиздан сўнги бизга дўқ-пўписа қилиб сим қоқади. Бундан кейин газетангизга ҳеч қачон ахборот бермаймиз, деган гаплар ҳам бўлади. Лекин тез орада ҳаммаси дарров ўз изига тушиб кетади. Чунки ҳар қандай вазиятда ҳам биз уларга керакмиз. Чунки шаҳар ҳукуматининг барча аъзолари сайлаб қўйиладиган вазифаларда ишлайди. Улар ўз фаолиятдан сайловчилари хабардор бўлишидан жуда манфаатдор. Шунинг учун газетамиз ёқадими-йўқми, амалдорлар биз билан ҳамкорлик қилаверади. Чунки биз улар билан халқ ўртасидаги воситачилармиз. Қолаверса, қонунга биноан, ҳокимият вакиллари бизга ахборот беришга мажбур”.

Юқоридаги фикрлар асосида айтиш мумкинки, оммавий ахборот воситалари билан турли ҳокимият идоралари ўртасидаги муносабатни мувозанатга солиб турувчи асосий омил ҳокимият тизимидагиларнинг ўз сайловчилари олдидаги бурч ва масъулиятидир.

Америка матбуоти қанчалик эркин?

Сафаримиз сўнггидаги учрашувлардан бирида Нью-Йорк университетининг журналистика факультети профессори Митчел Стифенс Америка журналистлар учун жаннат эмаслиги, ҳамма жойда бўлгани каби бу ерда ҳам ўзига хос муаммолар борлигини уқтириб ўтди.

Оммавий ахборот воситаларининг аксарияти хусусий бўлгани боис уларнинг ўз эгаси, муассиси бор. Ягона ҳўжайинга тегишли газета трестлари ўтган асрнинг аввалларидан пайдо бўла бошлаган. Кундалик газеталарнинг 75 фоизи бир неча шундай трестларга тегишли. Газета муассиси, энг аввало, оладиган фойдасини кўзлаб ҳаракат қилади. У бундай фойда таҳририят аъзоларининг, ҳар бир журналистнинг эркин ижодий фаолиятига боғлиқ эканини яхши англайди. Шунинг учун у газетанинг ички ишига ҳадеб аралашавермайди. Лекин бу борадаги аҳвол ҳар жойда ҳар хил экан. Масалан, Миссури штатининг Жонсон графлиги ҳудудида чоп этиладиган “Сан” газетаси муассисининг ўзи Нью-Йоркда яшар экан. У газетани

ўқимас ҳам, фақат келадиган фойда билан қизиқар экан.

Бозор иқтисодиёти шароитида хусусий матбуот, радио, телевидениенинг асосий даромад манбаи реклама ҳисобланади. Америкада газеталар даромадининг 80-90 фоизи фақат рекламдан экан. Бу ерда рекламасиз газета бир кун ҳам яшай олмайди. Сотувдан тушадиган маблағ урвоқ ҳам бўлмайди. Чунки газетанинг ҳар бир сонига сарфланадиган қоғоз ва меҳнат билан унинг харид нархида катта тафовут бор. 50-70 саҳифали газетанинг нархи ўртача 25-50 цент атрофида. Бу унинг таннархидан анча паст. Лекин газеталар нисбатан арзон бўлгани боис кўпроқ сотилади.

Асосий маблағ рекламадан тушиши туфайли АҚШ газеталарида реклама берувчиларга муносабат ўзгача. “Аризона рипаблик” газетаси ходимларининг айтишича, бу ерда реклама ва янгиликлар бўлимлари орасида кучли ҳимоя девори барпо этилган. Улар шу тариқа реклама берувчилар чоп этилаётган ахборотга таъсир ўтказолмаслигини таъкидламоқчи бўлишди. Бироқ баъзида реклама берувчилардан айримлари ўзлари ҳақида танқидий материал чоп этилгудек бўлса, таҳририятга кўнғироқ қилиб, маломат ёғдиришдан тийилолмас экан.

Айрим реклама берувчиларнинг ўз рекламаларини қайтариб олиш ҳоллари ҳам бўлар экан.

1910 йилдан бери нашр этиб келинаётган русча “Новое русское слово” газетасининг муассиси ва бош муҳаррири Валерий Вайнберг “Америка журналистикаси қанчалик холис” деган саволимизга жавобан шундай деди: “Матбуот пул эгасига қарам. Пул муҳим аҳамиятга эга. Реклама берувчини танқид қилмаймиз”. Бошқа бир журналист — Боб Тернер эса (“Бостон глоуб” газетаси) дангалига гапириб, бизнинг реклама берувчига қарамлик жойимиз йўқ, деди.

Лекин суҳбатдошларимизнинг барчаси ўқувчиларнинг қизиқиши ва хоҳишироудаси асосий ўринда туришини тан олди. Чунки газетхон рўзнома қўлига теккан заҳотиёқ таҳририятга ўз фикрини

"Бостон глоб" газетаси ходимлари билан учрашув

телефон ёки мактуб орқали билдиради. Унинг фикри қандай бўлишидан қатъи назар, газеталар номини кўрсатмасдан чоп этади.

Бир қатор суҳбатдошларимиз айрим газеталар аҳолини янгиликлардан хабардор қилиш ўрнига кўнгилочар материалларга кўпроқ эътибор қаратаётганидан ҳам нолиб гапирди. Бу айниқса шов-шувлар орқасидан қувиш, ҳар хил олди-қочди гапларнинг асири бўлиш каби ҳолларда намоён бўлмоқда.

Лекин шуниси диққатга сазоворки, кўпгина мамлакатлардагидан фарқли ўлароқ, АҚШда аксарият кундалик газеталар жиддий ва салмоқли нашрлар сирасига киради. Энг кўп тиражга эга бўлган 20 та газетадан фақат 2-3 тасигина жиноий ҳаёт, шахвоний муносабатлар ва ҳар хил жанжалларни мунтазам ёритиб боради. Энг катта ададли газеталар ўта жиддий нашрлардир. Булар — "Уолл-стрит жорнэл" (1 миллион 800 минг нусха), "Ю-Эс-Эй тудэй" (ярим миллион

нусха), "Нью-Йорк таймс" (1 миллион 100 минг нусха), "Вашингтон пост" (850 минг нусха) каби кундалик газеталардир.

АҚШ матбуотидаги қонуний чеклашлар ҳақида гап кетар экан, амалда унинг фаолиятида тухмат тўғрисидаги қонун ва кузатувчилар орқали (улар кўпчилик бўлиб, ҳаммаси бу вазифани ихтиёрий равишда ўз бўйнига олади) назорат қилинади. Ички томондан эса назорат айрим газеталарда мавжуд омбудсменлар орқали амалга оширилади. Омбудсмен шикоятларни текшириб чиқади, шу асосда танқидий руҳдаги материаллар тайёрлайди. У мазкур материалларнинг чоп этилиши ва ички интизом қоидаларининг бажарилишини кузатиш борасида масъул ҳисобланади. Буни қарангки, рақобат муҳити матбуот соҳасида ҳам барчани тўғри бўлишга мажбур қилади, ёзилган ва ёзилмаган қонунларни ҳисобга олишга ундайди.

АҚШ Конституцияси фуқаро ҳақуқуқларини кафолатлаб қўйган сиёсий

тизим яратганини америкаликлар фахр билан таъкидлайди. Аммо мамлакат тарихида Конституцияни эркин талқин этишга, уни шароитга мослаштиришга ҳаракат қилинган даврлар ҳам бўлган.

Журналистнинг шахсий фикри бўладими?

Америка матбуотида чоп этилган мақолада журналистнинг шахсий фикрига ўрин бўлмаслиги керак, деган ақида мустаҳкам қоидага айланган. Журналистнинг вазифаси далилларни келтириш, зарур бўлганда, уларни таҳлил қилиб беришдан иборат. Бунинг учун журналистдан чуқур билим талаб этилади. Агар бирор-бир соҳа, масалан, сиёсат, иқтисодиёт, ҳуқуқ, замонавий технология кабилар бўйича ихтисосга эга бўлса, яна ҳам яхши.

Мутахассисларнинг фикрича, оммавий ахборот воситаларининг вазифаси янгилик яратиш эмас, улар бор янгиликларни ёритиши зарур. Хўш, янгиликнинг ўзи нима? Америка оммавий ахборот воситаларида бу саволга умумий тарзда эътироф этилган жавоб йўқ. Аммо айрим соҳалар борки, уларда рўй берадиган воқеалар бемалол янгиликлар сирасига киритилади. Булар асосан куйидагилардир: расмий шахслар, машҳур кишилар ва ҳукумат фаолияти, янгитдан юз берган ва ғайриодатий воқеаларга (масалан, жиноят ёки ҳар хил фожиалар, одамларни ҳайрат ва ҳаяжонга солувчи фош этишлар) эътиборни қаратмоқ АҚШ журналистикасининг асосий хусусиятларидан ҳисобланади.

Колумбия шаҳридаги Миссисипи штати университети профессори Жон Мерилл бу ҳақда бироз ўкинч билан шундай деди: "Ҳамма салбий нарсанинг бўрттириб кўрсатилгани биз учун янгилик ҳисобланади. Янгилик гўёки шовшувдан иборат бўлмоғи лозим. Журналистларнинг фикрича, ўқувчилар шуни хоҳлайди".

Доимо янгилик орқасидан қувиб, уни топиб, зудлик билан таҳририятга юбориб туриш репортёр, яъни мухбирнинг асосий вазифасидир. У янгилик ҳақида ха-

бар тайёрлаб, ўзи таҳририятга олиб келади ёки шахсий компютери орқали юборади. Янгиликлар бўлими муҳаррири ахборотларни пешма-пеш кўриб чиқиб, зарурат тугилса, таҳрир қилади. Янгиликлар саҳифасининг масъулияти тўлиқ унинг зиммасида. Худди шундай, бошқа муҳаррирлар ҳам ўзларига ажратилган саҳифада чоп этилган материаллар учун жавобгар. Янгиликлар бўлими муҳаррирининг бошқалардан фарқи шундаки, у ўз қарашлари ифода этилган мақола ёзишга ҳақли эмас. Бошқа муҳаррирларнинг эса газетада ўз рукнлари бор.

Журналистлар ичида фақат шарҳ ёзишга ихтисослашганлари ҳам бор. Баъзан айрим долзарб масалалар бўйича шарҳ тайёрлаб бериш учун мутахассисларга мурожаат этилади. Газетанинг яқшанба сони албатта бизнес бўлимининг шарҳи билан чиқади.

"Ист валле трибун" газетасидаги 135 нафар ходимдан 26 нафари фақат сарлавҳа топиш ва таҳрир ишлари билан банд бўлар экан.

Америка оммавий ахборот воситалари халқаро масалаларга нисбатан кам ўрин беради. Асосий эътибор ички воқеа ва ҳодисаларни ёритишга, аҳолини мамлакатдаги жараёнлар билан таништиришга қаратилган. Лекин бунда ҳам чекланиш бор. Чунки аҳолини кўпроқ маҳаллий янгиликлар — ўзи яшаётган штат ёки шаҳар ҳудудига оид ахборотлар қизиқтиради. АҚШнинг 6500 та шаҳрида нашр этилаётган 10 мингдан зиёд газета ана шу эҳтиёжни қондиришга хизмат қилмоқда. Бу ерда кундалик газеталар сонининг ўзиёқ 1500 тадан ортиқ бўлиб, улар 60 миллион нусхада чоп этилади. Биргина яқшанба кунининг ўзида чиқадиган қарийб 900 та газета 62 миллион нусхани ташкил этади. Бундан ташқари, яна 7 мингдан ортиқ ҳафтада, икки ҳафтада ёки ойда бир марта нашр этиладиган газеталар ҳам бор.

Яқшанба кунлари чиқадиган газеталар анчагина қалин. Биттасига шундоқ кўз югуртириб, мазмуни билан танишиб чиқишнинг ўзига тўлиқ бир кун керак

бўлади. Айтишларича, "Нью-Йорк таймс"-нинг 1965 йил якшанба сонларидан бири қалинлик борасида ўзига хос биринчиликни эгаллаган экан. Яъни, у 946 саҳифадан иборат бўлган экан.

Америкаликларнинг янгиликларга бўлган муносабати 11 сентябрь воқеаларидан сўнг ўзгарди. Расмий маълумотлар радиозешитувчи ва телетомошабинлар сони ортгани, газеталар адади кўпайганидан дарак бермоқда. Масалан, 10 сентябргача Си-Эн-Эн телекомпанияси тарқатадиган энг сўнгги ахборотларни чорак миллион мухлис эшитган бўлса, бир ойдан сўнг уларнинг сони икки миллиондан ошиб кетган. "Нью-Йорк таймс" газетасининг кунлик адади 100 минг нусахага, "Новое русское слово" ники эса 27 фоизга ортган.

Фойда орқасидан кувмайдиганлар хам бор

Ривожланган бозор иқтисодиёти шароитида фойда олиб ишлаш ҳар қандай фаолиятнинг асосини ташкил этади. Жумладан, оммавий ахборот воситалари ҳам ўзини-ўзи маблағ билан таъминлашни, кучли рақобат шароитида ишлашни бош мақсад, деб билади. Шу билан бирга АҚШда фойдадан бошқа юксак қадриятларни назарда тутиб фаолият юритаётган ахборот воситалари ҳам мавжуд. Бу ерда биз нотижорат радио ва телевидениеларни назарда тутмоқдамиз.

Мамлакатдаги 11500 та радиостанциянинг 1600 тадан кўпрогини нотижорат станциялар ташкил этади. Уларда реклама ёки тижоратга алоқадор бошқа материаллар бериш тақиқланади. Телекомпанияларнинг умумий сони эса 1500 та бўлиб, улардан 350 таси фойда олмасдан ишлаётган нотижорат телевидениелардир.

Бу ерда сўнгги йигирма йил давомида жамоатчилик телевидениелари мислсиз ривожланиб кетган. Уларнинг бюджети билан янгиликларни ёритиш, дам олиш ва маърифий дастурларни тайёрлаш борасида эришган юксак натижаларини ўзаро таққослаб, жуда катта сифат

ўзгаришларига эришганини кўриш мумкин. Шуниси диққатга сазоворки, Америкадаги энг йирик телевизион тармоқ бу — Пи-би-эс бўлиб, унинг таркибига 280 дан зиёд станция киради. Улар орқали болалар кўрсатувлари, ўқув дастурлари, ҳужжатли фильмлар, концерт залларидан, театрлардан тўғридан-тўғри олиб узатиладиган томошаларнинг бепул кўрсатилиши ҳам нотижорат телевидениенинг ютуғидир.

Дастурлари билан алоҳида ажралиб турадиган ижтимоий-сиёсий кабелли телетармоқ — Си-СПЕН ҳам эътиборга лойиқ. Кабелли телевидениенинг таркибий қисми сифатида 1977 йилда ташкил топган бу телетармоқ хусусий ва нотижорат ахборот воситаси ҳисобланади. У жамият учун муҳим бўлган барча воқеаларни тўғридан-тўғри олиб кўрсатади. Конгресс мажлислари, президент ва давлат котибининг баёнотлари, умуммиллий аҳамиятга эга бўлган масалалар муҳокама этиладиган анжуман, йиғилиш ва баҳсу мунозаралар бошдан-охиригача намойиш этилади. Телевидениенинг ўзи бу жараёнлар мазмунига мутлақо аралашмайди, ҳеч нарсани шарҳламайди. Томошабиннинг ўзи хулоса чиқариши учун имкон берилади. Маълумотларга кўра, унинг 80 миллион томошабини бор экан.

Ушбу телетармоқнинг йиллик харажатлари 35 миллион доллар бўлгани ҳолда, унга федерал ёки маҳаллий бюджетдан маблағ ажратилмайди. Унга маблағни кабелли телевидение компаниялари ўтказиб туради. Чунки Си-СПЕН уларга ўз кўрсатувларини намойиш этишга рухсат беради. Ҳар бир томошабиннинг кабелли телевидениедан фойдаланиш учун тўлайдиган 30-50 долларидан 5 центи Си-СПЕНга ўтказилади.

"WUST-1120 AM" радиостанцияси хусусий, нотижорат радиостанциялар сирасига кирмаса ҳам ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради. У Фоллз-Чёрда (Виржиния штати) жойлашган бўлиб, фақат техник ходимлардан иборатдир. Вашингтон ва унинг атрофида яшаётган кичик этник гуруҳ вакиллари — африкалик, хитойлик, филиппинлик ва испан

тилида сўзлашувчилар ўз эшиттиришларини ўзлари тайёрлаб, ушбу станция орқали эфирга узатади. Бунинг учун улар радиостанцияга ҳақ тўлайди. Кучли рақобат шароитида барча кичик этник гуруҳларнинг ахборот олиш эҳтиёжини умуммиллий даражада бирдек қондириш мураккаблиги сабабли бу гуруҳларнинг ўзига тўқ намояндалари ўша ҳудудда яшаётган ватандошларини янгиликлардан хабардор бўлиб туришини кўзлаб, радиостанцияга маблағ ўтказди. Бундан ҳамма — радиостанция эгаси ва ходимлари ҳам, эшиттириш тайёрловчилар ҳам, кичик этник гуруҳ жамоалари ҳам манфаатдор.

Кадрлар тайёрлаш тизими

Миссури штати АҚШнинг марказида жойлашган. Колумбия ундаги мўъжазгина шаҳарча экан. Бу ерда катта шаҳарларнинг тўс-тўполони йўқ. Бу ерда ҳар икки океан қирғоқларига яқин жойлашган шаҳарларнинг рутубатли об-ҳавоси, жанубий штатлардаги диққинафаслик ҳам сезилмайди. Шаҳарнинг кўрки 1839 йилдан бошлаб фаолият юритаётган университет саналади. Унинг журналистика факультети 1908 йилда ташкил этилган.

Университетда таҳсил муддати 4 йил. Талабаларга дастлаб умумтаълим фанларидан дарс ўтилади. Бу жараён уч семестр давом этади. Шундан сўнг хоҳловчилар ўқишни давом эттириш учун имтиҳон топширади. Улар ўзлари ёзган мақолани ҳам қабул комиссиясига тавсия этади. Давьогарларнинг уч семестр давомида тўплаган баллари юқори бўлиши ҳам талаб этилади.

Албатта, икки йилдан ортиқ ўқиб, рисоладаги журналист бўлиб етишиш мушкул. Университет таълими фақат келгусидаги юксак парвозлар учун бошланғич тайёргарлик, холос. Бўлажак журналистлар амалиёт сабоқларини олиш учун оммавий ахборот воситаларига юборилади. Факультет ўзининг телестудиясига эга ва ўз журналени нашр этади. Бундай имкониятлар талабаларга катта тажриба мактаби бўлиб хизмат қилади.

Ўқишни битирганлар бакалаврлик дипломини олиб, ўзларини журналистика ишига уради. Ўқишни давом эттириб, магистр бўлиш кўпчиликни унча қизиқтирмайди. Журналистика соҳасида магистр бўлишга ҳожат йўқ, деган қараш мавжуд. Магистратурада ўқиб, тор мутахассисликка эга бўлганларнинг бошқа соҳага ўтиб кетиш ҳоллари ҳам учрайди. Аксинча, иқтисодиёт, ҳуқуқшунослик ва бошқа бир қатор соҳалар бўйича бакалавр унвонини олганлар журналистика бўйича магистратурада ўқийди. Профессор Фриц Кроппнинг таъкидлашича, одатда, айнан ана шундай ёшлардан малакали журналистлар етишиб чиқади. Магистратурада ўқиётганларнинг 40 фоизи чет элдан — 41 та мамлакатдан келган ёшлар экан.

Ўқиш учун тўланадиган ҳақ, америкача мезонлар билан қараганда, унча катта эмас. Бир йиллик ўқиш ҳақи 9 минг долларни ташкил этади. Ётоқхона ва овқат ҳақи ҳам шунга киради.

Бостондаги Шимоли-шарқий университет хусусий бўлиб, унда ўқиш муддати 5 йил. Ўқиш учун бир йилда 20-24 минг доллар тўланади. Журналистика факультетида ўтиладиган фанларнинг 75 фоизи бошқа соҳаларга тўғри келади. Булар — сиёсат, тарих, хорижий тиллар, иқтисодиёт, фалсафа, нафис санъат кабилардир. Мақсад — билим доираси кенг журналистни етиштиришдан иборат.

Таълимнинг дастлабки босқичидаёқ, журналистиканинг умумий концепцияси доирасида, янгиликларни ёритишга бағишланган машғулот ўтказилади. Талабалар янгиликларни тўплаш, улардан энг муҳимларини саралаш ва уларни холис ёритиш кўникмаларини эгаллайди. Янгиликлар оммавий ахборот воситаларида берилётган материалларнинг асосини ташкил этади. Уларни етказишда имкон қадар қисқа жумлалардан фойдаланилади. Ахборот тили ҳам кенг халқ оммасига тушунарли бўлмоғи шарт.

Бир гуруҳда 20 нафардан зиёд талаба бўлмайди. Таълимнинг иккинчи босқичида талабалар билан яқка тартибда

ишланади. Профессор Э.Шрёдер бу жараённи бўлажак мусиқачиларни ўқитиш билан таққослади. Битирувчиларнинг 60 фоизи журналистика соҳасига ишга борар экан. Қолганлар эса реклама, жамоатчилик билан алоқалар ва журналистик кўникма талаб қилинадиган бошқа соҳаларга ўтиб кетар экан. Шимолий-шарқий университет олимлари миллий журналистикамиздан хабардор экани аниқса бизларни қувонтирди. Гап шундаки, ушбу ўқув маскани Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультети билан ҳамкорлик ришталарини ўрнатган экан.

Нью-Йоркдаги университет ҳам хусусий бўлиб, бу ерда бир йиллик ўқиш ҳақи 22 минг доллар экан. Бунга ётоқхона ва овқатланиш ҳақи кирмайди.

Зикр этилган учта олий ўқув юртидан фақат Миссисипи штати университетига журналистларни қайта тайёрлаш тизими мавжуд экан. Хоҳлаганлар, жумладан, хориждан борганлар ҳам, пулни тўлаганидан кейин ўз малакасини ошириши мумкин.

Кутилмаган учрашув

Сафаримиз кутилмаган учрашувларга бой бўлди. Аммо бир учрашув нафақат биз, балки сафаримиз дастурини тайёрлаган АҚШ Давлат департаменти ходимлари учун ҳам кутилмаган ҳол бўлди.

Гап шундаки, биз Давлат департаменти матбуот котиби Ричард Боучер ўтказган брифинглардан бирида қатнашдик. Учрашув 60 га яқин журналистни сигдира оладиган толорда бўлди. Ўша кеча-кундуз Афғонистондаги аксилтеррор операциясига тайёргарлик бораётгани боис аксарият саволлар ушбу воқеалар атрофида бўлди.

Анжуман сўнгида икки кундан кейин энг юқори мансабдор шахс билан бўладиган учрашувга таклиф этдилар.

Айтилган вақтда Давлат департаментига етиб бордик. Дастлаб матбуот котиби Ричард Боучер журналистларнинг саволларига жавоб берди. Ўн дақиқача фурсат ўтгач, толорга ҳамроҳлари билан

бирга АҚШ давлат котиби Колин Пауэлл кириб келди. Америкаликларга хос илиқ табассум ила ҳамма билан қўл бериб кўришди.

Шундан сўнг жаноб Пауэлл хорижий журналистларнинг АҚШдаги демократия тажрибалари билан бевосита танишуви улар вакил бўлиб келган мамлакатларда эркин матбуотнинг тараққиёти учун ғоят муҳим экани хусусида сўз юритди. Асосий эътибор терроризм ва унга қарши курашда халқаро ҳамжамиятнинг бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилиши қанчалик долзарб эканига қаратилди.

Марказий Осиё мамлакатлари халқи ва раҳбарларига Қўшма Штатлар учун энг оғир дамларда ҳамдардлик изҳор этиб, қўллаб-қувватлагани учун миннатдорлик билдирган давлат котиби АҚШ ҳам улардан ёрдамни аямаслигини ўқтириб ўтди.

Савол-жавоблар асосан демократия, матбуот эркинлиги масалалари юзасидан бўлди.

Учрашув ташкилотчилари АҚШга сафар қилган журналистларнинг илк бор давлат котиби томонидан қабул қилинишини Марказий Осиё минтақасига бўлган қизиқиш натижаси дея изоҳлади. Дарҳақиқат, биз бу қизиқишни доимо, ҳамма жойда, ҳар қадамда ҳис этиб турдик.

Ўзбекистон деган гўзал, бой тарих ва маданиятга эга юрт борлигини илгари аксарият чет элликлар билмас эди. Энди эса бу борада вазият тубдан ўзгарган.

Ўзбекистоннинг терроризмга муносабати, унга қарши курашда мамлакатимиз олиб бораётган мустақил сиёсат, бу борадаги жаҳон ҳамжамияти билан амалга оширилаётган самарали ҳамкорлик хусусида АҚШ оммавий ахборот воситалари мунтазам хабардор қилиб келаётганига қарамасдан, суҳбатдошларимиз бу ҳақда биздан кўпроқ маълумот олишга интилар эди. Бу эса Ватанимизнинг халқаро миқёсдаги обрў-эътибори янада ортиб бораётганининг ҳаётий бир далили сифатида бизга гурур-ифтихор бахш этди.

Термиз: мозийдан садолар

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА

*Dilni ba yroq kabi
ko'tardim...*

* * *

Байроқ тутқичига бир оят ёздим,
Кўтаргувчи қўлга ҳимоят ёздим.
Бергувчи-ку Оллоҳ, мен шояд ёздим,
Ўқиб кўтарсин деб байроқдорларим.

...Байроққа етмаган қўл келди, кўрдим,
Кўмир конларида қул келди, кўрдим.
Оёғида кишан, гул келди, кўрдим,
Бирма-бир тўкилди ўтмиш зорларим.

Чўлпон шу байроқ деб хор-зор юради,
Усмон ақлдан озган, қаҳ-қаҳ уради.
Тунлар келиб шеърларимга киради,
Улар менинг руҳий мададкорларим.

Мен йиғлаб байроққа лабимни босдим,
Хотирам ўлмайди, ўлмайди қасдим.
Байроқ тутқичига бир оят ёздим,
Ўқиб кўтарсин деб байроқдорларим.

ХАЙРЛАШМАЙМАН

Ороландим. Яна кўп яраландим,
Бўзладим. Бўз билан хайрлашмайман.
Хазон боғларини кўп ораладим,
Саргайдим. Куз билан хайрлашмайман.
Кўп сепдим. Ачишди дил яраларим,
Барибир, туз билан хайрлашмайман.
Дунё тошларига кўп суриндим мен,
Мункидим. Тиз билан хайрлашмайман.
Қоришиб кетган қиш, ёзим ичида
Тетикман. Муз билан хайрлашмайман.
Рўзи маҳшарга мен билан кетар
Сиёҳу сўз билан хайрлашмайман.
Бу жаннат, дўзахда мени ушлаган
Сиз борсиз. Сиз билан хайрлашмайман.

МАЖНУНТОЛ

Мажнунтол, эй, эгиб шох
Сен кимларга сир айтдинг?
Баридан бўлдим огоҳ,
Ўн айтдингми, бир айтдинг?
Сирингни сувга солма,
Баргингдан гам арисин.
Бир сирингни ололмай
Ёш дунёлар қарисин.
Сен ҳам кўзин ёшини
Ҳеч ким кўрмас бир найсан —
Фақат, ишқинг яшириб
Мендай йиғлай олмайсан.

КУТИШ...

Билмам, тўғримиди ва ёки хато,
Ўғилчасин уч кун куттирди ота.
Уч кун унга умид боғлади етим,
Уч кун кир энгига йиғлади етим.
Кейин ота кутди. Уч йиллаб кутди,
Кўзи ёшдан хира, гилтиллаб кутди.

Чиқиб кунсувоққа, том орқасига
Соғинчларин экди томорқасига.

Кейин... Ўттиз йиллаб кўзи йўл ўйди,
Кейин кўрмай қолди. Кўзи ҳам тўйди.

Сўнг тимирскиланиб чиқди сўрига,
Ўлди. Шу юк билан кетди гўрига.

Сўнг... У ҳам умр бўйи бўлганмиди хит,
Улар-чун ув тортди ҳовлидаги ит.

* * *

Абзам Ўктам хотирасига

Бўйдор бир дўст кетди. Келди бўйдор ғам,
Куюндим. Бўтадай бўзлаб йиғладим.

Айрилиқ — юк. Босди. Ғичирлаб сундим,
Куюн ичга урди. Музлаб йиғладим.

Фақат олдга оқар дарё эканмиз,
Қайтмас дарёларни излаб йиғладим.

Рўзи маҳшардами энди кўришмоқ...
Ўзим ўз-ўзимга сўзлаб йиғладим.

Ҳазин-ҳазин найнинг ноласи келди,
Мен ҳам шул нолага мослаб йиғладим.

Бу кеч тик теракка суянганимча,
Кетган дўстларимни эслаб йиғладим.

“ИНЖУЛАР” КИТОБИДАН

Ер сузмагил. Хуш бир онлиғ фурсати етгай,
Қўш хонақо, қўш айвонлиғ фурсати етгай.
Арига етган қуёш ҳам ари тоқида қолмас,
Кўкни сузма. Пушаймонлиғ фурсати етгай.

* * *

Бу дунёда ё от, ё ёдимиз чиқар,
Ё сайдимиз ва ё сайёдимиз чиқар.
Ер остида Яссавийлар берган дарсдан
Ер устида бизнинг саводимиз чиқар.

* * *

Билмайман, кетсамми ё юрсам авло,
 Билганим — белимни мен сирсам авло.
 Сиздан ўзгасига ўзни тутгандан,
 Ўзимни тупроққа топишсам авло.

* * *

Дунё — бир кам. Қадди шамшод етмайди.
 Кам-кам етади-ю, бот-бот етмайди.
 Яхшики, келмаймиз. Қайта келсак ҳам,
 Бизга майдон етмас ё от етмайди.

* * *

Қамишдай эгилган — ўзим. Тик тарз — мен ўзим.
 Ўз-ўзимга ўқиб тургувчи дарс — мен ўзим.
 Ҳар довонда минг ўқ еган кўксим қонталаш,
 Ўқириб йўл босаётган йўлбарс — мен ўзим.

* * *

Она даштим, қадим хаёлкаш, ўзинг келгин,
 Агар мендан кетган бўлса шайт, ўзинг келгин.
 Ҳамон ўша дашрдан келган сахройидирман,
 Сени йўқлаб боролмасам, дашт, ўзинг келгин.

* * *

Қиз ботирни чорлаб ўлан тўқисин,
 Ишқи билан кўйсин, нолон тўқисин.
 Эр қизни олса-ю, юртини бузса,
 Қиз сочидан қирқта илон тўқисин.

* * *

Қўрқаман. Оҳ, руҳсиз тандай бораман,
 Тикман-у, гоҳ эгик шағндай бораман.
 Амалларин адо қилолмадим-ку,
 Худонинг олдига қандай бораман?..

* * *

Бир хислат бор... Миноралар шан, голиб турар,
 Дарахтлар келинчақдай уёлиб турар.
 Бухорога бало кирмас. Ҳар қарич ерга
 Нақшбанддай Балогардон дам солиб турар.

* * *

Хоҳ юпунмиз, хоҳ зийнатли товус, паримиз,
Бир кун касодга учрайди бозорларимиз.
Хоҳ иста, хоҳ истамагил — борар жой битта,
Бир кун келиб сирлашади мозорларимиз.

* * *

Кўклам қадаҳлари қадах, жомларга чиқар,
Келинчаклар излаб гўра, хомларга чиқар.
Жилгачалар чулдирашиб настга энар-у,
Қизгалдоқлар қувлашганча томларга чиқар.

* * *

Чарх урфин кўр, бировни тож қилар, во дариг,
Бошқасини қарам, муҳтож қилар, во дариг.
Очлар, тўқлар не азобда қурганларини
Ўлим келиб талон-тарож қилар, во дариг.

* * *

“Мендан кеч” дейсан, мен эгик бош қоламанми,
Ер бағирлаб, кўкрагимда тош, қоламанми?
Сен — жонсан-ку, суғурилиб кетсанг кўксимдан,
Қандоқ яшай, ерда қуруқ лош, қоламанми?!

* * *

Файб айтарда гулла, иши ўнг бўлабил сен,
Тоғнинг қоялари янглиг чўнг бўлабил сен.
Аммо бийрон тилни доим эркига қўйма,
Айб айтарда тилингни тий, гунг бўлабил сен.

* * *

Белим сириб боғласам, куч, тоб келармикан,
Оқарманми ё ўйим ҳалқоб келармикан?
Агар афгон шамолидан йиглаб ўтинсам,
Навоийнинг ҳидларини обкелармикан?

* * *

Тикланишининг асосин ғам, ҳасрат беради,
Ўзига осон. У берса — қат-қат беради.
Гар юкинсанг, Нажмиддини Куброга юкин,
Байроқ деб жон бермоқ дарсин Ҳазрат беради.

* * *

Эй ёрижон, кетма, кетсанг май, ноб биздан
кетадир,
Бўш хужрадай хувиллатиб ўт, об биздан
кетадир.
Агарчанд ишқ азалийдир, агарчанд ишқ абадий,
Аммо бизни офтоб этган офтоб биздан
кетадир.

* * *

Кимдадир тўн, кимлардадир оҳ янги,
Кимлар шайху кимлардир гумроҳ янги.
Сизни кутдим, келмадингиз, қорайдим,
Тагин менинг кўксимдаги доғ янги.

* * *

Нолам узун. Нола мени суйса керак,
Умрим бўйи у кўксимни ўйса керак.
Менга таъриф керак эрса, тарихчилар
“Бир нолали най” деб ёзиб қўйса керак.

* * *

Эгма, қилич қошни ойда сақлайсан,
Киприкдаги ёшни найда сақлайсан.
Минг битта харсангни бир-бир ағдариб
Кўтарилган бошни қайда сақлайсан?!

* * *

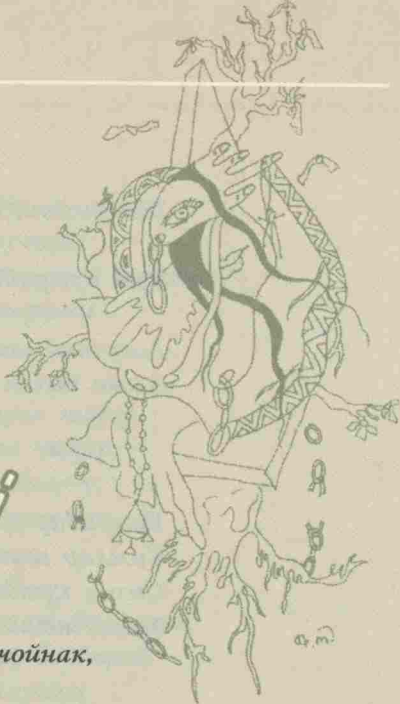
Эй азиз дўст, ўртададир иш, иширимиз,
Кўз-ла, сўз-ла бир-бировга даво, доримиз.
Ўртада ишқ — жавдираган жайрондир асли,
Бизлар икков шул жайроннинг халоскоримиз.

* * *

Ранжимангиз, сойга, қирга кетгайман,
Шуурга кетгайман, шеърга кетгайман.
Қачон кетсам — фақат Сиз томон кетдим,
Сиздан кетсам қаро ерга кетгайман.

Бахтиёр МАҲМУД

Qiyontirar ishqning azobi

* * *

Шиқирлаб қайнар чойнак,
Уни ишқ каби олов
Азоби қувонтирар.

* * *

Менга тикилганингда
Чарос кўзингга боқиб
Сочим тараб оламан.

* * *

Эртанги кун ҳақида
Ўйлаяпман. Ўргимчак
Тўрин кенгайтиряпти.

* * *

Дилга тонг чоғи шабнам
Тушди. Кундуз буғланиб,
Олиб кетди дардимни.

* * *

“Нега” номига эга,
Сўроқ шаклидаги ит
Тимдалайди ичимни.

* * *

Боши эгик мажнунтол
Қуёшнинг қули эмас,
Сувнинг меҳрибонидир.

* * *

Қор — оқ ёлғон. Остида
Яширинган иллатлар
Эсингиздан чиқмасин.

* * *

Митти қуртни ўлдириб
Берса полапониға,
Каптар қотил бўлурми?

* * *

Қурбақалар сайрашар.
Хаёлим сув остида
Жим юрган балиқларда.

* * *

Дононинг оқиллиги
Айланар тентакликка
Нодоннинг кўзгусида.

* * *

Кўзим тушди кўчада
Деворнинг қулогига,
Кимнингдир сирин очар.

* * *

Осмондаги булутни
Ҳар нега менгаши мумкин.
Аммо барибир — булут.

* * *

Ўлганимнинг устига тепгин,
Вужудимдан олдинроқ ўлсам
Ё ухласам ўликдан баттар.

* * *

Ухлаб ётган пайтида
Ҳамма бирдайин яхши,
Қўйинг, қўйинг, уйғотманг.

* * *

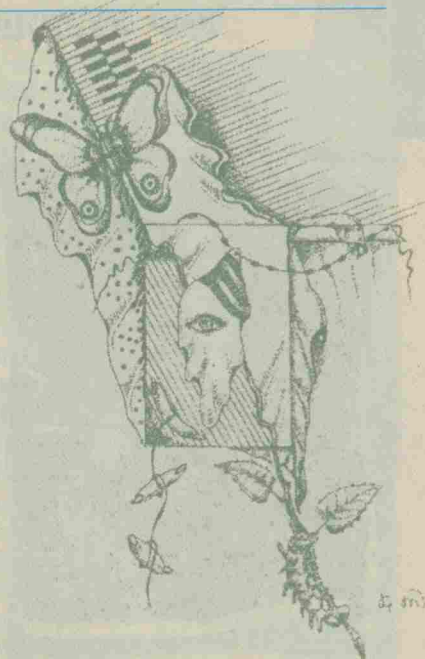
Дарду ғамга лиммо-лим
Кўз — шотутнинг меваси,
Сал тегсанг қон йиғлайди.

* * *

Ер — ялмоғиз кампир.
Бизни боқиб-боқиб,
Охир бир кун ер.

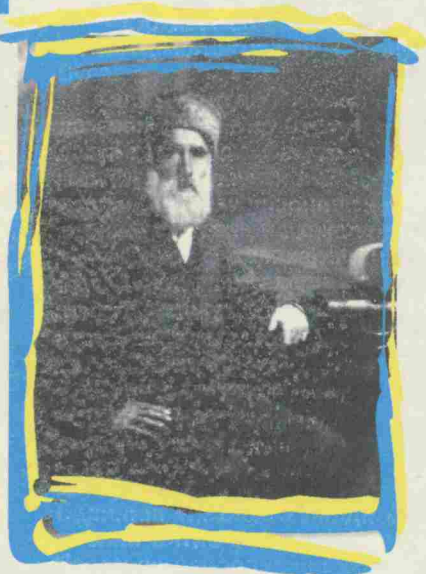
* * *

Ичига не солинган —
Билмас бечора ишша,
Аччиқ қилиб синдирманг.

Сирожиддин АҲМАД

Нақ yo'lida safarbar siymo

Ўтган асрнинг дастлабки чорагида Туркистонда кечган миллий истиқлол ҳаракати мустамлакачи чор ҳукуматига қаршилик кўрсатиш ва жаҳондаги озодлик ҳаракатларига уйғун ҳолда бошланган эди. Мустамлака ҳукуматининг ўзи ғайриинсоний қоида ва тартибсизликлари билан мана шундай уйғонишга замин тайёрлади. Ўздан маънавий устун, маданиятли бўлган маҳаллий халққа дағал муомала қилиш, миллий маориф марказларини йўқотиш ва саводсиз оммани кўпайтиришга уриниш охир-оқибатда норозиликларни келтириб чиқарди.

Чор маъмурлари, образли қилиб айтганда, тинч кўлни сунъий равишда чайқатиш, тиниқ сувни зимдан лойқалатиш сиёсатини олиб борди. Қурбақани боссанг вақ этади, деганларидек, тинч аҳоли ўз миллий-маънавий манфаатларини ҳимоя қилиш, қадри ва ғурурини асраш учун қаршилик кўрсатишга мажбур бўлди. Ана шу жараёнда Қрим, Миср, Афғонистон, Ҳиндистон, Эрон, Туркия каби мамлакатлардан турли адабиётлар билан бирга инглиз мустамлакачиларига қар-

ши норозилик руҳидаги адабиётлар, номигагина исломий ҳуқуқларга асосланиб фаолият юритган амирлик, хонлик тузумини танқид қилувчи асарлар, либерал ва демократик йўналишдаги матбуот нашрлари, турли тоифадаги ташвиқотчилар кириб кела бошлади. Жамолиддин Афғоний ва Муҳаммад Абдохнинг мустамлакачиликка қарши фикрлари, Исмоил Ғаспринскийнинг маърифий, ислохотчилик ғоялари Туркистон зиёлиларининг қалбини уйғотди. Россиянинг иккинчи Давлат Думасида мусулмон фракцияси ҳам аста-секин мусулмонлар манфаатини ҳимоя қилиш борасида куч ола бошлади. Шу билан бирга, маҳаллий зиёлиларнинг ўзи мавжуд тузумга лоқайд қарашдан воз кечиб, унга танқидий муносабатда бўла бошлади. Шу тариқа маорифда ислохотчилик ғоялари устувор бўла борди. Зиё аҳли орасидан бу ҳаракатга қўшилганлар сафи ортди. 1905 йилда Россияда содир бўлган қонли воқеалардан кейин Туркистонда кулдорлик даври қонунларини эслатадиган низомларга қаршилик кайфияти кучайди ҳамда

уларни ўзгартириш учун амалий тадбирлар кўрилади бошланди. Ушбу амалий ишнинг намояндаларидан бири Абдувоҳидқори Абдурауфқориевдир.

Абдувоҳидқори 1855 йилда Тошкентнинг Шайх Хованди Тахур даҳасидаги Пуштиобод маҳалласида зиёли Абдурауфқори оиласида дунёга келади. У оиладаги икинчи ўғил эди. 15 ёшгача эски усулдаги мактабда, сўнг 8 йил Эшонқули додхў мадрасасида таълим олади. 1870 йилда таҳсилни мукаммаллаштириш учун Бухорога бориб, 1888 йилгача Эрназарбий мадрасасида ўқийди. Мадрасани тугатиб, Тошкентдаги Мирзаабдуллабой мадраса-масжидида имом-мударис, сўнг даҳа қозиси сифатида фаолият олиб боради. Бу билан кифояланмай, шаҳарнинг мўътабар кишилари билан алоқани мустаҳкамлайди. Генерал Жўрабек, Орифхўжабой Ҳожинов, Мақсудхўжа Отахўжаев, Саидкарим ва Саидгани Саидазимбоевлар, Валихўжи Абдумаликбой, Эшонхўжа Маҳмудхўжаев, Саидалихўжи Эшонхўжаев ва талайгина уламолар билан ҳамфикр бўлади. У русларнинг ижтимоий-сиёсий, маъмурий ҳаётини ўрганади. Ўз халқи манфати ҳақида ўйлайди. Рус қонунчилиги билан танишади. Билими кенглиги учун номлари саналган кишилар билан бирга 1906 йилда Тошкент шаҳар думасига гласний (аъзо) этиб сайланади. Абдувоҳидқори бир неча шарқ ва ғарб тилларини билгани, кўпгина нарсалардан хабардорлиги учун авом халқ уни “жуҳуд домла” деб атаган.

1907 йилда Россия Давлат Думаси Туркистон учун бир вакилга ўрин берди. Маҳаллий бой-боёнлар Думага сайланишдан бош тортиб, бир овоздан Абдувоҳидқори Абдурауфқориевни депутатликка сайлайди. Бу воқеа бутун Туркистон ўлкасига яшин тезлигида тарқалади. Халқ гами билан яшовчи Абдурауфқориев Петербургга йўл олишдан аввал шаҳардаги ўзи ҳурмат қилган билимдон кишиларни уйига таклиф қилиб суҳбат ўтказди. Думанинг иши билан

т а н и ш бўлганлар с ъ е з д га қуруқ бормасдан, халқ хоҳиш-ирода сини билдирувчи бир таклиф билан бориш керак, деган маслаҳатга к е л а д и . Сирдарё,

Чимкент, Тошкент ва бошқа жойларга киши юбориш масаласи ўртага қўйилмасиданоқ атрофдаги вилоят ва шаҳарлардан зулм ва зуғум ҳақида маълумотлар оқиб кела бошлайди.

Қори домлага юборилган мактублардан бирида қуйидагилар ёзилган:

“Бисмиллоҳир-роҳманир-роҳим

Жаноб қори домла, Оллоҳ сизга узок умр, саодат ва марҳамати томм ато этсин. Омин, омин, омин.

Жаноби қори домла, сизни Оллоҳ асрасин.

Мискин ва мунис бандасини Яратганининг ўзи авф этсин.

1. Подшоҳ ўз раиятининг гамини еб, шаҳар ҳисобидан ҳовузларни тозалашга маблағ ажратди. Шаҳар хўжалиги мудирлари белгиланган пулни ўзларича харажат қилмоқдалар, ҳовузни тозалаш пайти келганда эса пристав ишларни бажариш ҳақида қатъий буйруқ беради. Аҳоли приставдан кўрқиб, ҳовузларни ўз ёнидан пул сарфлаб тозалайди, бунинг учун камбағаллардан бир сўм, бойлардан икки сўмдан йиғилади, белгиланган маблағ эса изсиз йўқолмоқда.

2. Касал тегиб ўлган туя, от ва қўйларни кўмиш учун шаҳар ҳисобидан маълум маблағ ажратилган. Агар бирор кимса касалланган туя ёки отни сўймоқчи бўлса, пристав 3-4 сўм жарима солади ва шу ондаёқ сўйилган молни кўмишни буюра-

ди. Ушбу ҳолда аҳоли молни белгиланган жойга олиб бориб кўмиш ва аравакашга тўлаш учун яна 3-4 сўм сарфлайди. Шундай қилиб, аҳоли ҳам отидан, ҳам пулидан айрилади.

Ё раббим, бизлардан марҳаматингни дариф тутма, омин!

3. Подшоҳ бозорга келтирилаётган от, кўй, моллардан, беда, бугдой ва ўтиндан ҳаддан ташқари катта солиқ олаётганидан аҳоли хафа ва норози.

4. Энг яхши ва мўътабар мусулмонлар руслар томонидан таҳқир қилинмоқда. Бир пес энг мўътабар мусулмон кишига нисбатан айб қилган ва мусулмон унга жазо берса, гуноҳкор руснинг шикоятига мувофиқ пристав мусулмонни қамайди. Биз император ҳазратлари томонидан кўйилган бошлиқларнинг оғир ҳақорат ва камситишларига дучор бўляпмиз.

Император ҳазрати олийларидан бизнинг аҳволимизга марҳамат назари билан қарашларини сўраймиз.

Ё Оллоҳ, қори домладан ўз марҳаматингни дариф тутма, ё Оллоҳ, бизга шафқат қил”.

Қори домла бундай ариза ва шикоятлар билан танишар экан, юрагида ачиниш ва нафрат пайдо бўлар, ноҳақликларга барҳам бериш тадбирини ўйлар эди. Охири охунгузарлик Пирмуҳаммад аълам Турсунмуҳаммад ўғлини уйига таклиф қилиб, келган шикоятларни унинг олдига кўйди. Аълам ҳужжатлар билан танишиб, буёғи нима бўлади, дегандек, қори домлага савол нигоҳини ташлади.

Аъламнинг кўнглидагини сезган қори домла, бу ҳужжатларни сизга топшираман, яшилаб ўқиб чиқинг, сўнг шулар асосида Думага бир баённома битинг, унда авомнинг ҳам, уламнинг ҳам, боёнларнинг ҳам фикри акс этсин, деди.

Орадан кўп ўтмай, Пирмуҳаммад аълам баённомани олиб келди. Биргалиқда мулоҳаза-мушоҳада қилиб, қуйидаги матнни тайёрладилар.

“1. 1906 йил август ойида Нижний Новгород шаҳрида ўтган Россия империяси

мусулмонлари съездида иштирок этган мусулмонлар гуруҳига қўшилиш ва Тошкент шаҳри, атроф-жавониб мусулмонлари талабига жавоб берувчи мусулмон съезди программаси моддаларига қўшилиш; агар бошқа эҳтиёжлар (ўлка учун) учраб қолса, у ҳолда собиқ генерал-губернатор Черняевнинг ёзма ваъдасига амал қилиш.

2. Зикр этилган мусулмон съезди қарорининг учинчи моддасида айтилади: Диний назорат бошқармасини, никоҳ, мерос-мулк ишларини, шахсни аниқлаш ва шунга ўхшаш диний ақидаларга дахлдор ишларни мусулмонлар ихтиёрига топшириш.

Бу масалалар ҳозир ҳам Туркистон ўлкасида қозилар томонидан ҳал қилинаётганини эътиборга олиб, илтимос шундан иборатки, барча мусулмонлар — хоҳ ўтроқ, хоҳ кўчманчилар, хоҳ ўзбек, хоҳ қозоқлар, шунингдек, татарлар бўлсин — шарият талабларига итоат этишлари ва бўйсунушлари лозим. Қози, одамларнинг ўз оралариданми ёхуд бирон ердан келган кишиларданми, бундан қатъи назар, шарият аҳкомларини асосли равишда билувчи шахслардан бўлиши лозим. У фақатгина шаҳар, даҳа мусулмонларининг ўзлари сайлагач, тайинланади. Қозилардан ишни яхши билиш талаб қилинади; улар рус ҳукумати бошлиқлари аралашувисиз, тазйиқсиз мусулмонлар орасидаги ҳар қандай даъволару турли баҳсларни — хоҳ йирик, хоҳ майда пул тўғрисида бўлсин — вақф қоғозлари, ҳар хил ҳужжатларни ўзлари ҳал қилсинлар.

3. Мусулмонлар съезди қарорининг тўртинчи моддаси мазмуни мазкур программанинг иккинчи моддасига кўра, ўлкамиз мусулмонлари эҳтиёжига жавоб бермайди, шу боис биз учун шайхулисом бошқармасида (диний назоратда) олти кишидан иборат аъзо бўлиб, улар аълам ва муфти ролини бажарсинлар, яъни қозилар съезди қарорларини кўришда уларнинг хато ва камчиликларини уқтириш билан чеклансинлар, лекин улар бу ишларда фақат ўзларининг

қарорларини тайёрламасинлар, у, съездининг нотўғри қароридаги хатоларни уқтирган ҳолда, янги таркибдаги қозилар съезди эътиборига ҳавола қилинсин, фақат шу охириги съезд қарори шикоятга ўрин қолдирмасин.

4. Қозиларнинг ҳар бир съезди барчанинг розилиги билан, съездга шарикат қоидалари бузилганлиги ҳақида хабар бериб туриш мақсадида, ҳар даҳа учун бир олим ва тажрибали кишини тайинласин. Съезд тарафидан тайинланган бундай киши Диний назорат томонидан тасдиқлансин; бу кишига ўша даҳада ниқоҳдан тушган пул миқдоридан маош тўлансин.

5. Асосий аҳолиси мусулмон бўлган шаҳар ва қишлоқлардаги барча амалдор шахслар, ўз ҳолига кўра, шаҳар ва уезд бошлиғидан (начальник) куйи туради. Масалан, оқсоқоллар, ариқ оқсоқоллари ва бўлис бошқарувчилари лавозимиға аҳолининг ўзи томонидан сайланади ва улар ҳокимлар раҳбарлиги остида бўладилар.

6. Россия империясининг ҳамма ерларида, ўлчови чекланмаган ҳолда, барча мусулмонларға кўчмас мулкни олдиқотди қилишға ҳеч бир тўсиқсиз руқсат берилсин: токи мусулмонлар бундай кўчмас мулкка эмин-эркин, тўсиқсиз эға бўлсин.

7. Россиянинг ҳокимлик қилувчи шахслари ҳузуриға илтимос билан келувчилар гербли тўловдан озод қилинсин, ўлка аҳолиси Хазина палатасиға тўланадиган мол солиғидан ва мерос мулки ва ҳар қандай мерос солиғидан озод қилинсин; шунингдек, ўлканинг иқтисодий фаровонлиги пасайиб кетгани учун давлат солиғи ярмиға қисқартирилсин.

8. Туркистон ўлкасида деҳқончилик (земледелие) ва Давлат мулк бошқармасини тугатиш, тоғ, чўл ва яйловларни маҳаллий аҳоли ихтиёриға қайтариш, маҳаллий аҳолининг руқсатисиз суғориладиган ва лалми ерлар, шунингдек, тўқайларға муҳожирлар жойлаштирилмасин.

9. Халқ судялари (қозилар), мирзалар

ва бошқа лавозимдаги шахслар ўз меҳнатлари учунгина кўрсатилган миқдорда ишдан манфаатдор бўлган томонлардан ажр олади.

10. Барча диний-шаръий ва дунёвий ишлар Диний назорат томонидан кўриб чиқилсин ва бусиз ҳукуматнинг биронта муассасаси аралашмасин ҳамда бундай ишларни ҳал қилишға қаршилиқ кўрсатмасин.

11. Аҳолининг ниқоятда қашшоқлиги сабабли, Тошкент шаҳрининг эски қисми обод эмаслиги боис полицмейстр сайлашни аҳолининг ўз ихтиёриға бериш ва икки ёрдамчиға эға икки пристав, шунингдек, тўрт старшина лавозимларини тугатиб, уларнинг ўрниға фақат тўрт юзбоши таъсис қилинсин ва 80 йигит тайинлансин, мавжуд штатға мувофиқ, тежаб қолинган пуллар шаҳар ободончилиги ва кўчаларни тўғрилаш учун сарфланади. Аввалги пайтларда амалдор штати атиги биргина кўрбоши, тўрт юзбоши ва 80 нафар йигитдан иборат бўлиб, уларнинг харажати 20 минг сўмға яқинроқ эди, аммо ҳозирги полиция амалдорлари штатини сақлаб туриш 40 минг сўмға тушмоқдаки, бу — аҳоли учун ниқоятда огирдир.

12. Шаҳар думасиға сайланаётган мусулмон аъзоларнинг (гласний) сони руслардан сайланаётганлардан кам бўлмаслиги, аниқроғи, гласнийлар сони ўзидан гласний сайлаётган аҳолининг нуфусиға тўғри келиши лозим. Маҳаллий аҳоли ўртасида сарф-харажатларни олиб борувчи ҳисобчи мансабини жорий қилиш учун алоҳида касса бўлиши керак. Шунингдек, умумшаҳар мулкидан тушаётган даромадлар рус ва маҳаллий аҳоли ўртасида тақсимланиши ва ерли халққа ажратилувчи пуллар ерли аҳоли хазинасиға тушмоғи керак”.

Ушбу ҳужжатни қайта-қайта текшириб, тузатиб, сўнги нуқтани кўйганларидан кейин икки уламо қизғин суҳбатни давом эттирди.

...Бир неча кун мобайнида поездда йўл босиб келган қори домла Давлат Дума-си жойлашган бинони излаб топади.

У Уфа губерниясидан сайланган, мусулмон фракциясининг раиси Бигловга учрашади. Дума аъзолари — Садри Мақсудий, Ҳоди Мақсудий, Алимардон Тўпчибошев, Абдурашид қози Иброҳимов билан кўришади. Фракция олиб бораётган ишлар, Думага қўйилаётган талаблар, империя марказида содир бўлаётган сиёсий воқеалар билан танишади. Танаффус пайтларида Садри Мақсудий, Абдурашид Иброҳимов билан узоқ суҳбатлашади. 1905 йил августда ва 1906 йил 16-21 августда Нижний Новгородда ўтказилган мусулмонлар съездида кўтарилган масалалар, “Иттифоқ” ҳаракати ҳақида фикрлашади, мусулмон халқларнинг ҳақхуқуқлари ҳақидаги масалалар хусусидаги фикрларини ойдинлаштириб олади.

Касби ҳуқуқшунос бўлган С.Мақсудий аҳоли норозилиги ҳақида фракцияни хабардор қилиб боришни, жумладан, ўзаро хат ёзишиб туришни таклиф қилади. Мақсудий хайрлашар экан, иложи бори ча хатни соф арабча ёзишни, шунда у почта ходимлари қўлидан осон ўтишини таъкидлайди.

Думада Туркистон шароитида аҳолидан олинадиган турли солиқлар, кўчмас мулк, тоғ-ўрмон хўжалиги ва бошқалар ҳақида фикр алмашинади. Қори домла ўз фикрини далиллаш ниятида Тошкент шаҳар управасига маҳаллий аҳолидан солиқ, ўлпон ҳақида маълумот юборишларини сўраб, хат-ариза ёзиб юборади. Бундан хабар топган дўстлари қори домлани хотиржам қилиш учун Муҳаммад исмли ҳамшаҳарлари орқали унга куёйдагича хат йўллайди.

“Майнинг 28 куни, 1907 йил, душанба, Тошкент.

Фузалойи киром, Давлат Думасининг аъзоси, жаноб Абдувоҳидқорига

Бисмиллоҳир-роҳманир-роҳийм

Ушбу саҳифона сўздан сўнг маълум ўлсинки, Оллоҳга шукр, биз, Оллоҳ таолонинг ҳифзи ҳимоясида сиҳат-саломатимиз ва Сизга Раббимиздан саломатлик ва иззат-ҳурмат тилаб қоламиз.

Саодатли соатда мактубингиз қўли-

мизга келиб тегдиким, Сизнинг саломатлигингизни билиб мамнун бўлдик. Оллоҳ таоло Сизни доимо ўз паноҳида асрасин. Сиз шаҳар бошқармасига мулк нархи ва солиқ миқдори ҳақида маълумотнома юборишларини сўраб ариза юборган экансиз. Мулкни баҳолаш ва солиқ миқдори ҳақидаги маълумотномани бошқарма (управа) Сизга юборур.

Агар Давлат Думасида бу масала кўриб чиқилса ва солиқ мулк нархига монанд деб топилса, биз бу масалани Думага маълум қилишингизни илтимос этамиз. Чунки солиқ миқдори мулк нархига тўғри келмайди, эски шаҳардаги мулкимиз жуда ҳам қиммат баҳоланган. Мулкимиз эса ҳеч қандай даромад келтирмайди. Масалан, 2000 сўмга баҳоланган мулкимиз 2 сўм фойда келтирмайди. Катта ҳовлиларимизнинг бўм-бўш ётгани, унда ҳатто текинга бўлса-да, биров яшамаслиги ўзингизга аён.

Давлат Думасидан бизнинг мулкларимизни камроқ нарҳда қайта баҳолашни сўрасангиз, ҳозиргига нисбатан нарх камайтирилса, биз учун солиқ миқдорини тўлаш осон бўлур эди. Ва яна бизлардан олинаётган солиқлар асосан шаҳарнинг руслар яшайдиган кўчаларига сарф қилинмоқда, маҳаллий аҳоли турадиган қисм кўчаларига харажат қилинмаяпти. Бунинг оқибатида қиш пайтида, ўзингиз биласиз, кўчаларимизда юриб бўлмаслиги тўғрисида гапиришингизни илтимос қиламиз.

Худо хоҳласа, июнь охирида Кавказга боришни ўйлаяпман, у ердан Петербургга саёҳат қилиб, Сиз билан учрашмоқчиман. Яратганнинг ўзи учрашишни насиб айласин. Бу ерда катта-кичик уламолар, барча қариндош-уруғ, ёру биродарлар сиҳат-саломатдурлар. Кечаю кундуз Оллоҳ таолодан сиҳат-саломат, иззат-ҳурматда қайтишингизни илтижо қилмоқдамиз. Доимо омон бўлинг. Камина қулингиз Муҳаммад”.

Пастроқда темир перода: “Оллоҳдан умрингизни тилагучи Саидқарим, Султонхўжа Сиддиқхўжаев” деб ёзилган.

Съезддан янги фикр ва ният билан қайтган қори домла суҳбат чоғида кўргани келганлар билан ортиқча гап-сўзга берилмайди. Петербургнинг улкан шаҳарлигию йўлининг оғирлигини, омон-эсон Ватанига қайтиб келганини айтади, холос.

Келганига талайгина кун бўлганига қарамай, марказдаги, хусусан, татар, бошқирд, Крим ва Кавказ туркларига сиёсий уйғонишни кўз олдидан узоқлаштира олмас, туркистонлик ўзбек, қозоқ, қирғиз, тожик ва бошқа халқлар жаҳонда содир бўлаётган ижтимоий-сиёсий воқеалардан нечоғли узилиб қолганини тегинроқ ҳис этарди. Аммо унинг дардини ким ҳам тушунарди. У хаёл оғушида ўтирар экан, шогирди Мулла Бердиёр, кадрдони Аҳмадхўжа Мўминхўжа келганини хабар қилишади. Қори маънавий дўстлари билан узоқ суҳбат қуриб, фикр алмашади. Давлат идора усули ҳақида гап бошлар экан, у ёнидан бир қоғоз олиб, очиқ гапира бошлади: “Бошқарув усулини бир хили — подшоҳликдир. Ҳамма унинг амри ва иродасига бўйсунди, иккинчиси Давлат Думаси деб аталади. Бунда подшоҳнинг ҳуқуқи чекланган бўлади, мамлакатни давлат амалдорлари — Министрлар совети, яъни шўроси бошқаради. Улар пойтахтда тўпланиб, қурултой-съезд ўтказиб, барча масалаларни ҳал қиладилар. Айтилган амалдорлар, ноиблар йиғилиши Давлат Думаси ва Парламент деб аталади. Аммо бундай бошқарув бўлиши учун империя аҳолисининг ярмидан ортиғи саводли ва етук шахслар бўлиши лозим. Учинчи хили Республика дейилади. Бунда подшоҳ бўлмайди. Давлатни ақлли одамлар идора қилади. Бунда билимдон ва олим одамлар тўпланиб, бир одамни бошқариб, бир тажрибали одамни сайлайдилар. Уни Президент деб атайдилар. Агар у раҳбарлик қила олмаса, унинг ўрнига бошқа одамни сайлайдилар”. Шундан сўнг қори домла диндан узилган, мутлақо янги бир асос — буюк давлатчилик асосига қурилган Оврупо сиёсати ҳақида мулоҳаза юритади. Абдурашидқози Ибро-

ҳимов билан суҳбатлашгани, унинг Японияда мусулмонча “Чин Чубин” деган газета чиқараётгани тўғрисида ҳикоя қилар экан, кўрпача остидан газетанинг бир нусхасини олиб кўрсатади. Улар билан маслаҳатлашиб, Туркистон халқларига бир “Талабнома” ёзишга аҳд қилади. Шу тариқа ушбу “Талабнома” (воззвания) ўзбекча ва форсча ёзилади ва тарқатилади:

“Эй мўмин мусулмонлар!

Маълумингиз бўлсинки, кофирлар бизнинг устимизга тартибсизлик олиб келди. Дин ва ҳаётимиз кундан-кунга ҳалокатга учрамоқда, мусулмонлар учун ғазавот куни келди.

Ғазавот кўтариш учун қурулганиш керак, қурул бўлса, бизда йўқ.

Ушбу талабномани сиз мусулмонларга юбориб, илтимос қиламанки, имкони-ятингиз борича қурулларни кўпайтиринг, яъни револьверлар, ханжарлар, айниқса, рус солдатларидан милтиқ олиб таъминланг.

Русларнинг бошига ташвиш тушадиган вақт келади, ўшанда уларга қарши кўтариламан, Оллоҳ насиб этса, урушамиз.

Оллоҳ Туркистонни озод қилса, ўзимиздан подшоҳ тайинлаймиз.

Йўл кўрсатувчи мусулмонлардан депутат”.

У ана шундай “Талабнома”дан бир нусхасини шаҳарга яқин қишлоқлардан бирида яшовчи дўстига юборган эди. Унга ёзган иккинчи хатини юборишга улгурмаган эди. Махфий хизмат кўлига тушган хат ушбудир:

“Муҳтарам дўстим... мен анчадан буён хат ёзганим йўқ, чунки Петербурдан келганимдан буён ишларим кўпайиб кетди, бу денгизда сузиб (Дума мажлиси назарда тутилмоқда) эътиборимни кўп нарсаларга қаратганим билан боғлиқ.

Ёзда мен бир дона талабнома юборган эдим, олдингизми-олмадингизми билмадим, чунки унинг таъсири сезилмасдир.

Энди, дўстим, қисқача баён қиламан: ушбу талабномадан нусха кўчириб, халқ орасида тарқатинг. Оллоҳга шукрки, у ер-

даги халқни оғдириш мумкин, бу ерда қанча уринмайин, ҳеч кимни жалб қила олмадим, ўзимга атиги 3 кишини ҳам-фикр қила олдим.

Негаки, бундай мавзуни кенг ёзиш мумкин эмас, шунинг учун қисқача ёздим.

Худо хоҳласа, ёзда тўрт киши бўлиб чиқамиз.

Бундан бошқа яна бир неча махфий сўзимиз бор, уни Мулла Бердиёр орқали айтаман, чунки уларни ёзиш мумкин эмас, агар у бировнинг қўлига тушса, ёмон бўлади. Вассалом. Маълум дўстингиз, Тошкент муслмонларидан депутат Қориев”.

1909 йил 20 январь куни Тошкент уезд начальниги канцелярияси таржимони Абдурахмон Дўстмухаммедов хузурига номаълум бир чол кириб келиб, ер ҳақидаги ҳужжатни таржима қилиб беришни сўрайди. Таржимон форс тилини билмаслигини айтади. Шу пайт чол чўнтагидан тўрвача олиб, ичидан ҳар хил қоғозларни ерга тўқади. Таржимондан туркий-ўзбекча ёзилган ўша ҳужжатни топиб беришни илтимос қилади. А. Дўстмухаммедов қоғозларни синчиклаб ўқир экан, форсча ёзилган бир ҳужжат унинг эътиборини тортади. Чолдан керакли ҳужжатни таржима қилиб бергани учун ўн сўм олади, сўнг ўзини қизиқтириб қолган қоғозни бир четга қўйиб, қолганларини чолга қайтаради.

Дўстмухаммедов сира иккиланмай қўлидаги қоғозни уезд бошқаруви бўлим бошлиғига узата туриб, мазмунини гапириб беради. Бўлим бошлиғи 1909 йил 31 январда ўз раҳбарига ёзган 572-рақамли хатида шундай дейди: “Дўстмухаммедов олиб қолган хатни ўқиш пайтида унинг Туркистонни ажратиб олиш мақсадида муслмонларни император ҳукуматига қарши қуролли қўзғолонга чақирувчи “Талабнома” эканини аниқлайди. Шу боис у 29 январда ҳужжатни олиб келган чолнинг турар жойини аниқлашга киришади. Дўстмухаммедов бу тўғрида Тошкент уезд начальнигига маълум қилган.

Тошкент уезд начальнигига топширил-

ган “Талабнома” таржимасининг нусхасини Сиз аъло ҳазратларига тақдим этишга ва қуйидагиларни билдириш шарафига муяссарман:

1) Дўстмухаммедовга хат келтирган чолни қидириб топиш чораси кўрилди.

2) Сездирмасдан аниқландики, хатнинг муаллифи анчадан буён ўз диндошлари орасида ҳукуматга қарши ташвиқот олиб бораётган, Тошкент шаҳар аҳолисидан иккинчи Давлат Думаси аъзолигига сайланган Абдувоҳидқори Абдурауфқориевдир. Унга маҳаллий мактабларда ўқитувчилик қилаётган икки-уч шахс ёрдам бераётгани “махфийлар”га маълум.

Абдурауфқориевнинг жинояти яққол маълум бўлгани сабабли мен Тошкент шаҳар начальниги ва Эски шаҳар полицмейстри билан келишиб, Сиз ҳазрати олийларининг кўрсатганингиздек, Абдурауфқориевнинг уйида тинтув ўтказиш, уни ва шерикларини тутиш учун кўрсатма бердим.

Ушбу иш бўйича қидириш ва ишни тугатиш учун Сиз аъло ҳазратларига қўшимча маълумот бериш шарафига муяссарман.

Хат ва “Талабнома”нинг нусхаси тақдим этилмоқда.

Бўлим начальниги”.

Шундан сўнг қори домла уйида тинтув ўтказилиб, етти той нарса тортиб олинади. Махфий бўлим бу билан қаноатланмай, дархол Россия Полиция департаментига телеграмма юборади.

1909 йил 31 январда Абдувоҳидқори, 5-8 февралда эса унинг дўстлари қамоққа олинади.

Чор маъмурлари текшириш кетидан текшириш ўтказади. Қори домлани қийнаб, ўз хоҳишларига мос кўрсатма олишга ҳаракат қилиб, тушунтириш хати ёздирдилар.

Шаҳар ҳокимлари қори домлани яна бир ой қамоқда сақлаш учун Сирдарё область ҳарбий губернаторидан махфий равишда рухсат олади (1909 йил 11 февралдаги 755-рақамли махфий хат). Бундай

хатлар кетма-кет ёзилади. Аммо йўқ ердан жиноят топишни ўзига касб қилган чор миршаблари аҳолини доимий таҳлика ва кўрқувда сақлашга, пашшадан фил ясашга ҳаракат қилади. Шу жиҳатдан олганда, куйидаги хат эътиборга сазовор.

“Махфий. 1909 йил 24 февраль 331-сонли хат. Тошкент шаҳри, Туркистон Охранное бўлими бошлиғига.

Сиз жанобнинг 18 февралда ёзган 888-рақамли хатингизга ўлканинг бош начальниги куйидаги далолатни ёзади:

“Тошкент аҳолиси Қориевнинг “Талабнома” сига ён бермай ниҳоятда хотиржам қолди. У маҳаллий аҳолининг кайфиятини бузган, аммо, виждонан айтганда, бу хатда ноўрин бир гап йўқ. Унда фақат адолатсизлик, алам, эҳтиёж, порахўрлик ҳақида гап бор, аммо уни ҳукуматга қарши деб бўлмайди.

Девон бошқарувчиси полковник Мустафин.

Иш юритувчи вазифасини бажарувчи (имзо)

Иш юритувчининг ёрдамчиси (имзо)”.
Ўлканинг бош начальниги “ҳукуматга қарши деб бўлмайди” деб далолат (резолуция) ёзган бир пайтда Охранка ва жандармерия ходимлари ўз билганларидан қолмайди. Аммо қутурган тўнғиздан паноҳ излаган А.Абдурауфқориев орадан тўрт ой ўтгач, Туркистон генерал-губернатори номига куйидагича ариза беради:

“Шу йил 31 январь куни Тошкент Эски шаҳар қисмининг полицмейстри томонидан чақиртирилдим, кейин қамоққа жўнатилдим. Уйимда тинтув ўтказилди, лекин шубҳа уйғотадиган ҳеч вақо топилмади, шунга қарамай, мен тўрт ойдан буён қамоқда азоб чекмоқдаман ва ҳеч ким мени сўроқ қилгани йўқ ва нима учун айбланаётганимни ҳам билмайман, ҳатто таҳмин ҳам қилолмаяпман. Мен умрим мобайнида биронта қонунга хилоф иш қилганимни эслай олмайман, чунки асосий вақтим тоат-ибодатда ўтди.

Менга тушунтиришларича, ... мен мавжуд тузумни йиқитишга киришган киши сифатида ушлаб турилганмишман. Мен-

га қўйилаётган айб айнан нимада акс этишини билмаяпман ва тушуна олмаяпман, чунки оилавий турмушга берилиб, мадраса ишларига жуда оз, сиёсатга эса ундан ҳам кам қизиқардим. Мен иккинчи Давлат Думасига аъзо бўлиб, унда иштирок этишим бу — жаноб давлатпаноҳнинг хоҳиш-иродасидир, бу муқаддас ирода ҳокимиятининг ҳар бир кўрсатмасини ҳаётда қўллаш ва бажаришни мен ўзимга вожиб деб биламан ва уни сўзсиз бажараман. Мен нима учун ва қандай жиноятчи бўлишим мумкин, менга подшоҳи аъзамга қаршисан, дейишмоқда, ҳолбуки, мен уни ошкора ва ҳар куни ибодат пайтида қизғин шарафлайман, чунки биз ерлик аҳолининг, хусусан, менинг ҳаётим рус подшоси қўл остида ҳар қачонгидан ҳам яхши ва фаровон эканини таъкидлаб келганман. Ва бундан яхшироғини истамаймиз, рус ҳокимияти ғамхўрлигидан фойдаланганим учун худога шукр қиламан.

Мени аҳволимнинг мавҳумлиги қийнаяпти. Ҳар куни кимгадир бир ёмонлик қилганманми ё кимнидир хафа этганманми, бу азобга шу аламли англашилмовчилик сабаб эмасмикан, деб ўзимга хулоса чиқараман.

Менинг қарамогимда 8 киши, 2 хотин ва 80 яшар қари онам бор. Энди улар ниҳоятда ачинарли ва оғир аҳволда, деярли кўчада қолдилар. Мен, ўз аҳволимни оддий англашилмовчилик деб билган ҳолда, тўрт ойдан буён ҳокимиятнинг ўзим кўникиб қолган адолатига ишониб, сабр қилиб, ҳар куни озод қилинишимни кутиб, шу боис начальникларни ўз илтимосларим билан безовта қилмаяпман, лекин болаларимнинг кўзёшлари мени бу илтимосномани ёзишга мажбур этди”.

Қори домла бу аризани ёзгач, яна бир неча ҳафтани сабр-матонат билан ўтказди. 1909 йили 24 май куни яна ариза ёзади, чунки оилавий шароити шуни тақозо этарди:

“Жаноби олийлари!

Сизга, оқ подшоҳ ҳокимиятининг ва

адолатининг юксак вакилига мен итоат-корона ва ҳақирона тарзда мурожаат этаман шул ҳақдаки, ишимни тезроқ кўриб чиқиш имкониятини туғдириб, мени қамокдан озод қилиш учун марҳамат кўрсатишингизни илтижо қиламан. Подшоҳ ва сиз жаноб олийнинг ўн икки сadoқатли ходимингиз кутилмаган, адолатсиз ғазаб ва оғир аҳволга тушиб қолди. Менинг доимо адолатга умид ва ишонч билан қарашим бу воқеада ҳам тасдиғини топади, деб ўйлашга журъат этаман” (2189-рақамли хат).

Қори домланинг 80 яшар онаси Обидабиби Боймухамедованинг 1909 йил 10 февралда Туркистон генерал-губернаторига ўғлини озод этиш ҳақидаги аризаси ҳам оқибатсиз қолдирилади.

Ўша пайтда маҳалла-қўйда одамийлик, инсонга ғамхўрлик, инсон қалбини тушунишга мойиллик, бир сўз билан айтганда, оқибат кучли эди. Шайх Хованди Тахур даҳаси ва Падаркуш маҳалла ахли 1909 йил 3 сентябрда Абдувоҳид Абду-

рауфқориевни Туладан қайтиб келиб, уй-рўзгор ишларини йўлга қўйишга рухсат сўраб, генерал-губернаторликка ариза беради. Аммо калондимоғ хўжайинлар бу хатни ҳам, қори домланинг рафиқалари Фазилатбиби Содиқова ва Тиллабиби Қорабоева губернатор номига ёзган илтимосномаларни ҳам натижасиз қолдиради. Хусусан, бу аёлларнинг 1909 йил 5 март, 1909 йил 12 июль ва 1909 йил 15 июлда ёзган аризаларида шундай сўзлар бор эди: “Фақатгина бизнинг маҳалла эмас, балки бутун даҳа аҳолисига унинг русларнинг тарафдори, оқ подшонинг итоатли фуқароси эканлиги яхши маълум. Уни бир ёмон одамнинг чакуви билан қамашди.

Биз 80 ёшли қайнонам ва энг каттаси 13 ёшда бўлган 7 нафар бола, бунинг устига, 4 яшарли касал бола билан ниҳоятда қийин ва оғир аҳволда қолдик. Шу боис Сиз, ҳазрати олийларидан бизнинг боқиб турган завжамизни қайтариш ҳақида кўрсатма беришингизни сўраймиз”. Ле-

Лев Толстой Ясная Полянада

кин бу илтимослар қоғозда қолиб кетади.

Охранка, бир томондан, Абдувоҳидқори Абдурауфқориевни, иккинчи томондан, унинг дўстларини тергов қилади. 1909 йил 10 августда Қозон губернияси жандармериясига махфий хат йўллаб, Нижний Новгородда ўтган съезд низоми, программаси ва қарорларини ҳамда Садри Мақсудий ва Абдурауфқориев муносабатларига ойдинлик киритишни сўрайди.

Қозон жандармерияси 1909 йил 20 август куни Садри Мақсудийни чақириб сўроқ қилади. Қори домланинг уйидан топилган, қора қалам билан ярми форсча, ярми арабча бўлган хат парчасини кўрсатадилар. Мақсудий, адвокат бўлгани учун, масала моҳиятини илғаб, “Абдувоҳид Қориевни, собиқ иккинчи Давлат Думасининг депутати сифатида эслайман ва танийман. Аммо қоғозга ёзилган нарсанинг менга дахли йўқ”, деб кескин жавоб беради. Бу ҳақда поручик Киреев Тошкентга хабар қилади. Ана шундан сўнг жандарм-ротмистри Лалетин ўлка бош начальнигига шундай деб ҳисобот йўллайди: “Юқорида баён қилинганлардан ва бу ишга алоқадор барча изоҳлардан аёнки, вақтинча қамоқда сақланаётган шахсларга нисбатан жазо тамоман етарлидир, Қориевни эса марказий фигура ҳамда бошқаларни ташвиқ қилувчи сифатида империянинг шимолий районларидан бирига уч йилга полиция назорати остида сургун қилиш керак.

Баён қилинганлар ҳақида ёзишмаларни илова қилган ҳолда Сиз, ҳазрати олийларининг эътиборига тақдим этиш шарафига муяссарман”.

Туркистон генерал-губернатори канцелярияси бошқармаси бошлиғи полковник Мустафин Туркистон Охранка бўлими бошлиғига жавоб хати йўллайди:

“Махфий. 1909 йил 2 сентябрь.

Тақдим қилинганлар натижаси ҳамда Туркистон низомининг 1-модда, 15-бандига биноан, ўлка бош начальниги ерли Абдувоҳид Абдурауфқориевни Тула гу-

берниясига беш йил муддатга сургун қилишга рухсат берди.

Канцелярия бу ҳақда сизга маълумот учун хабар қилади, яна шуни қўшимча қиладики, Қориевнинг сургун қилиниши тўғрисида Сирдарё область губернаторига маълум қилинган”.

Шу тариқа Абдувоҳидқори Абдурауфқориев Тула губерниясининг Крапивна шахрига сургун қилинади.

Бу ерга келгач, доғистонлик Қозиев, ёш ўспирин Магамед Эфендиев, Темирхон-Шуринск округидан кумиқ Нўғаймирза Жаброилов билан танишади.

Ўз овулида мерганлик қилиб, милтик отгани баҳона 12 йилга сургун қилинган 16 яшар Магамед қори домлага ўғлидек азиз бўлиб қолади. Унга тикилиб, уйда қолган ўғилларини кўргандек овунади. Магамед чаққон бола бўлгани учун уни аллакимнингдир тавсияси билан Ясная Полянага — Лев Толстой хонадонига юборишади. 1909 йил ёз ойларида Абдувоҳидқори Лев Толстой билан танишади. “Шу куни мен бугдойранг осиелик билан танишдим” деб ёзади Лев Толстой кундалигида. Қори домланинг Толстой билан учрашувига икки нарса сабаб бўлса керак: биринчиси — табобатдан хабардорлиги. Домла ўша ердаги эркакларни эрлик қувватсизлиги касалидан даволаган. Иккинчиси — унинг ниҳоятда билимдон ва маърифатли киши эканидир.

Ўлкадан рад жавобини олган Абдувоҳид Абдурауфқориевнинг сабр қилишдан ўзга чораси қолмайди. У Толстойнинг ҳузурига боришни истар, лекин бунинг учун махсус рухсатномаси йўқ эди.

Қори домла сургундаги ўзига ўхшаш кишилар билан суҳбатлашиб, мустамлака маъмурияти билан унинг зиёллари ўртасидаги тафовутни билди.

Магамеднинг Толстой хонадонидан четлатилиши қори домлага сезиларли таъсир кўрсатади. У овуноғидан айрилган эди. Уни фақат Лев Толстойнинг ўлимидан кейингина бошқа қишлоққа кўчиришади. У билан хайрлаша туриб, “насиб қилса, яна кўришамиз, ўғлим”, дейди.

Бу ҳолатни кейинчалик ёзувчи бўлиб етишган Магамед Эфендиев қуйидагича тасвирлайди: “Мен ўз хонамда сургун қилинган дўстларим Қориев ва Қозиевни кўрдим ва сўрадим:

— Нима, сизлар ухлашни хоҳламайсизларми?

— Бугунги воқеалардан сўнг менинг уйқум қочиб кетди, — деб жавоб берди Қориев.

Сокин ўрмон сўқмоғининг сукунатини отнинг дупур-дупури бузди. Ёнгинамизга келиб тўхтаган оқ от устида серсоқол, елкалари кенг, шляпа кийган бир киши ўлтирарди. У отдан тушиб, бошида симоби салла, эгнида адрас тўн, қотмадан келган баланд бўйли кишига бармоқлари йўғон қўлини узатди: — Салом, Лев Николаевич!

— Ассалому алайкум, Абдувоҳидқори, — деб у ҳам қўл олишди.

— Мен Тошкентдан келдим. Душманларим игвоси билан Тулага сургун қилиндим. Ўзим қори, мударрисман. Давлат менга ойига 2 сўм 40 тийин тўлаяпти...

... Гап айланиб, хусусий мулкчилик масаласига тақалди: — Муҳтарам Лев Николаевич, мен хусусий мулкка қарши эмасман, аммо унинг чек-чегараси бўлиши керак. Ҳаддан ортиқ мулк инсонни бузади...

Бир зумда ана шу учрашув ва суҳбат унинг кўз олдидан ўтди. Шу боис Магомеднинг сўзларига парво қилмагандек жимиб қолди. Ахир, энг буюк инсонлардан бири сўнгги манзилга кузатилди-да...

— Ҳа, бу воқеалар хотирамизда абдий қолади, — дедим мен.

Ана шундай ҳолда эрталаб соат 4 гача суҳбатлашиб ўтирдик, соат 8 да эса ҳаммамиз оёққа қалққан эдик”.

Абдувоҳидқорининг, буюк рус ёзувчисининг дафн маросимида қатнашган ягона ўрта осиёликнинг изтиробини кўрсатувчи бу манзарага ортиқ шарҳ бериш қийин. Уни ҳаммасидан ҳам кўпроқ фарзандлар соғинчи ўртарди. Шу сабабли у хайрлашиш учун Магамеднинг ётоғига келади. “Биринчи

бўлиб Крапивнада сургунда яшовчи иккинчи Давлат Думасининг собиқ аъзоси Абдувоҳид Қориев етиб келди, — деб ёзади М.Эфендиев. — Ундан кейин менинг ҳамшаҳарларим ва лезгинлардан Карчуға Қозиев, Шиҳамагамед Исаев, қумиқ Нўғаймирза Жаброилов ва бошқалар келди”.

Қориев Магамедни вокзалгача кузатиб чиқади. “Хайрлаша туриб биз дўстона ўпишдик, Қориев ҳатто кўзига ёш олди. У мен билан оғаларча муносабатда эди, биз бир-биримизни ота ва бола каби яхши кўрардик” дея хотирлайди М.Эфендиев.

Қори домла 5 йилга сургун қилинган эди. Аммо у сургунда 1917 йил февраль инқилобигача қолиб кетди. “Ана шу кунларда, — деб ёзади М. Эфендиев, — менинг уйимда Абдувоҳид Қориев ва Қорчуға Қозиев меҳмон бўлишди. Қориев шундай деди:

— Хўш, дўстлар, энди биз ватанларимизга қайтиш ғамини ейишимиз керак...

... Эртасига кундузи соат 12 да Шчекино станциясидан Тулага бордик. Тошкент томон кетаётган поездга биринчи бўлиб Қориев ўтирди...”

Қори домла жуда ҳорғин ҳолда қайтиб келган бўлса-да, оила аъзоларини, хусусан, ўғиллари Абдулбосит, Абдулбоқий, Абдулборий, Абдулбоис, Муқсит, Абдулмажит, қизлари Муборак, Хосият, Маҳмуда, Ҳамида, акаси Қорахон, сингиллари Жамила, Шарофат, Роҳатбибиларни соғсаломат кўриб хурсанд бўлади.

Қадрдонлари билан кўришиб, шаҳардаги вазиятни билади. Мунавварқори “Нажот” газетасини нашр этаётгани, Аҳмад Закий Валидий шу ерда эканидан хабардор бўлади. Ижтимоий-сиёсий воқеалар оқимини кузатади ва Мунавварқори таъсирида сиёсий ишларга аралаша бошлайди. 1917 йил мартда ўтказилган йигилишда иштирок этиб, Тошкент шаҳар “Шўрои ислом” ташкилоти топшириғи билан Петербургда бориб келади. Тошкентга келган хорижий жамоат намояндалари М.Субҳий,

М.Баракатулло, М.Валихон каби шахслар билан ҳамсухбат бўлади. Ёш шўро ҳукуматининг Англияга қарши сиёсатини қувватлайди. 1919 йили Афғонистон элчихонасидаги учрашувда давлат ва маҳаллий халқ вакили сифатида иштирок этади, Афғонистон ҳамда шўролар Россиясини ёқлаб нутқ сўзлайди.

Ҳам “Шўрои ислом”, ҳам “Шўрои уламо” ичида бўлиб, ҳам шўролар ҳукумати олиб бораётган сиёсатни қузатган қори домла ҳамма нарсанинг қонуний ҳал қилинишини лозим топади. Шу боис Садриддин Шарифхўжа ўғли томонидан ташкил этилган “Фуқаҳо” жамиятида ишлайди. Сўнг Бухоро ва Хоразм инқилобида иштирок этади. Инқилоб ғалаба қилгач, чамаси, ҳуқуқ-тартибот ишларини йўлга қўйиб, шу йили Тошкентга қайтади. 1921-1922 йилларда Туркистон ўлкаси олий суди коллегияси аъзоси бўлиб ишлайди. Ҳукумат томонидан чақирилган ҳуқуқшунослар (шўро ҳуқуқшунослари ва ислом ҳуқуқшунослари иштирокида ўтган) съездда иштирок этади. Шўро ҳукуматининг қонун асослари ҳақида фикр-мулоҳазаларини билдиради. Аммо съезд қарорлари оқибатсиз қолиб кетади. Сиёсий ишлардан безган қори домла фақат имомлик фаолияти билан чекланади. Аммо уни ўз ҳолига қўймай, 1920 йилда Маҳкамаи шаръияга раис қилиб сайлайдилар.

Лекин шўро ҳукумати ҳам қори домла-нинг тинч ҳаёт кечиришига имкон бермайди. У 1923 йилда хориждан келган Саид Ҳамза исми араб билан учрашгани учун Қозғистон давлат сиёсий бошқармаси бўлими томонидан уч ой ҳибсда сақланади.

Миллий чегараланиш амалга оширилиб, фирқа котиблигига миллий кадрлар аралаша бошлаган даврларда кекса Абдувоҳидқори Абдурауфқориев шўролар ҳукуматида яна керак бўлиб қолади. Хоразм жумҳуриятини қуришда маҳаллий зиёлиларга тўғри йўл кўрсатгани учун ижтимоий ишлардан четлаштириб қўйилганидан буён фақат тоат-ибодат билан шуғулланаётган қори домла Масков назарига тушади. 1926 йилда Арабистонда

ўтказиладиган халқаро анжуманга Россия диния бошқармасининг бошлиғи, атоқли олим ва маърифатпарвар Ризоиддин ибн Фахриддинов ва бошқалар билан бирга унинг ҳам бориши лозим топилади. Шу даврда Ўзбекистон Марказкомида ишлаётган ёш фирқа арбоби, қори домланинг жияни Акмал Иқромов ва бошқалар, хусусан, Масковдаги бошлиқлар тавсия-топшириқлари билан Маккага бориб, ёш шўролар ҳукумати манфаатини ҳимоя қилади. Маккадан омон-эсон қайтиб келгач, фарзандлари тарбияси ва тоат-ибодатга берилади. Шу аҳволда ўтказилган ўн йил унга ширин бир туш бўлиб қолади. Чунки 1930-1937 йиллардаги сиёсий қатағонлар туфайли яна ороми бузилади. Унинг ўғли Абдулбосит бегуноҳ қамалади. Бу ҳам етмагандек, 1937 йил 10 август кеч соат 11 да унинг ўзини ҳам ҳибсга олишади. 82 яшар қария охранка тутқунхонасида кўрмаган азоб-уқубат ва хўрликларни Сталин турмаларида кўрди.

Қамоқда у эски танишлари — Абдуқодир домла Камолхўжаев, янги шаҳарлик имом Файзи Ниёзмұхаммедовларни учратади. Тутқунларнинг бари ўзига ўхшаш мўсафидлар эди. Сахар, чошгоҳ, пешин, аср, кечқурун, тундаги тўхтовсиз сўроқлар, юзлаштиришлар, зуғум ва ҳақоратлар уларни ҳолдан тойдирар эди.

Абдувоҳидқори Абдурауфқориев 1938 йил 12 январь кундуз соат 3 дан 30 дақиқа ўтганда калтак ва қийноқларга чидай олмамай оламдан кўз юмади. Қамоқхона навбатчиси Иванов, врач Хохлова ва навбатчи тиббий ходим Хвостенко маҳбуснинг “миокард ўзгариши” оқибатида ўлгани ҳақида акт тузади.

Халқимизни уйғотиш, маърифатга чорлаш йўлида беминнат хизмат қилган, 1906 йилда шеърий йўлда ёзилган тажвидни чоп эттирган, муфти, қози, аълам, мударрис — Абдувоҳидқори Абдурауфқориев фарзанд доғида, золимлар зулми натижасида завол топади. Аммо унинг номи, хайрли ишлари, нурли сиймоси халқимиз қалбида мангу қолади.

Бозор ИЛЁС

Sirdon Termiziy haqiqati

Отага — калифа, угилга — пир

Кадим Термизда кўп улуг авлиё зотлар ўтган. Аммо улар бирор-бир сўз ё ҳаракат билан улуглик даъво қилмаган. Барча амалларини Оллоҳ билан боғлаганлар. Чунки ўзини кўз-кўз қилиш, илм кетидан сохта обрў қозониш тасаввуф моҳиятига мутлақо тўғри келмас эди.

Ҳаким Термизий ҳаётда илм-маърифатдан ўзга нима истади? Имом Ибн Термизий умр бўйи олам ва одам моҳиятини тадқиқ этиб, бирор шахсий манфаат кўзладими? Адиб Собир Термизий ўз даврининг бекиёс шоирига айланган экан, юртга муҳаббат туйғуларига йўғрилган, булоқдек қайноқ назм мулкидан бошқа бирор мулкка интилдими? Бутун Мовароуннаҳр дарду таъвишлари, умидли эртаси ҳақидаги орзую армонларини қалбига жо айлаган Самандар Термизий-чи?

Термизлик улуг сиймолардан яна бири — Саййид Бурҳониддин Хусайн Муҳаққиқ Термизий. У Сирдон таҳаллуси билан ҳам машҳур бўлган. Биз ўрганган баъзи тадқиқотларда “у киши Саййид лақаби ва кўпроқ Бурҳониддин Муҳаққиқ таҳаллуси билан танилган” (Сафаров Ш. *Термиз ва Термизийлар. Термиз, 1993 йил, 90-бет*) дейилади.

Айтиш жоизки, “Саййид” сўзи у кишининг пайғамбар авлодига мансублигини билдиради. “Бурҳониддин” — диннинг хужжати дегани. “Муҳаққиқ” — ҳақиқат изловчи, худо йўлидаги суфий ва “Сирдон” — сир билувчи деган маънони билдиради.

Ўзининг нафис сўз санъати, чуқур фалсафий фикрлари билан Шарқу Фарб қалбини туташтирган Гегельдек машҳур файласуф таълимотига кучли таъсир

қилган. Улуғ шоир Жалолоддин Балхий — Румийга ҳам Бурҳониддин Термизий мураббийлик қилган экан, у ҳақда билишимиз керакми-йўқми?

Ҳазрат Жомийнинг “Баҳористон”ида Абдуллоҳ Ансорийдан қолган бир ҳикмат келтирилади: “Пирларнинг ҳар бир сўзини эслаб қолинг, бордию бу қўлингиздан келмаса, уларнинг номларини ёдингизда сақлангки, бир куни сизга манфати тегиб қолади”.

Устозларини унутмаган шогирдлардан бирор янгилик кутиш мумкин.

Ватан туйғуси тарбияси учун ҳам шу юрт, шу тупроқда туғилиб, камол топган, инсоният тафаккури бешигини тебратган улуғ сиймоларни билишимиз савоб эмасми?

Радий Фишнинг Жалолоддин Румий ҳаётига бағишланган тарихий-биографик романида Жалолоддин Румийнинг бу термизлик устози ҳақида батафсил фикр юритилади.

Биз танишиб чиққан адабиётда Бурҳониддин Термизийнинг туғилган йили, Балхда Баҳоуддин Валадга муридлик давригача ўтган йиллари ҳақида етарли маълумот топилмади. Аммо унинг ҳаётига алоқадор қуйидаги тахминий саналарни аниқлаш имкони бўлди:

1220 йилга қадар у Балхда пири Баҳоуддин Валад Муҳаммад ибн Хусайн хизматида бўлади.

1220 йили устози ва унинг барча хизматкорларини Қўнёга (ҳозирги Туркия худудида) кузатиб, ўзи Термизга қайтиб келади.

1231 йили 12 январда пири Баҳоуддин Валад қазо қилади. Бир йил ўтган, ўзи ҳам Қўнёга етиб боради.

9 йил давомида пирининг ўғли Жалолоддин Румийга пирлик қилади.

1240 йили Қайсария (ҳозирги Туркия худудида) шаҳрига келади ва ундаги жоме масжидида имомлик қилади.

1240/41 йили қазо қилади ва Қайсарияда дафн этилади.

XVI асрда яшаб ўтган туркиялик машҳур денгизчи, саркарда Сейди Али Раис ўзининг “Миръот ул-мамолик” (“Мамлакатлар кўзгуси”) китобида, қайси юрда

бўлмасин, шоҳлар, валию улаомлар қабрларини, албатта, зиёрат қилиш одати борлиги ҳақида ёзади. Бу китобдан биз Сейди Али Раис Қўнё шаҳрига келиб, Муллоий Рум

(Жалолоддин Румий. — **Б.И.**), Шамс Табризий; Қайсарияга келиб, Бурҳониддин Муҳаққиқ қабрларини зиёрат қилганини билиб оламиз, Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий Шарқ тафаккурини бойитган ўлмас сиймолардан бири эканини англаймиз. Мавжуд маълумотларни қиёсий ўрганиш натижаларига асосланиб айтиш мумкинки, Саййид Бурҳониддин Хусайн Муҳаққиқ Термизий XI асрнинг иккинчи ярмида дунёга келган. Аввал Термизда, сўнгра Балхда Мовароуннаҳрда донги кетган шайх, хоразмлик авлиё Нажмиддин Кубронинг муриди Баҳоуддин Валад қўлида таълим олган.

Тасаввуфда толибга пир раҳбарлик қилган. У солиқ зарур билимларни эгаллаганига тўлиқ ишонч ҳосил қилгач, унга тариқатни кишиларга мустақил тушунтириб бериш қобилиятига эга эканлигини билдирувчи “ижоза” — шаҳодатнома берган. Бу ҳужжат шайх муҳри билан тасдиқланган.

Баъзи муридлар устозлари олдида бурчдорлик ҳисси туфайли ёки ҳали бу илмга ўзида эҳтиёж сезгани сабаб унинг ҳузурда яна бир неча йил қолиб, хизматини қилган. Бу билан у пирига ҳурмат, миннатдорлик, бурчдорлик туйғусини ифодалаган. Саййид Бурҳониддин ҳам худди шундай садоқат кўрсатади. У Балхда Баҳоуддин Валад хонадонида бир неча йил қолиб кетади. Устозининг ўғли Жалолоддинга илм олиш йўлларини ўрга-

тади, унинг тарбияси билан жиддий шуғулланади.

Радий Фишнинг “Жалолиддин Румий” асарида (Тошкент, 1986. Жамол Камол таржимаси) Жалолиддиннинг болалик хотирасида Бурхониддин Термизий куйидаги кўринишда чизилиб қолади: “Отасининг халифаси Саид Бурхониддин чўзинчоқ юзли, узун, қотма гавдаси билан чиндан ҳам йиртқич бир қушни эслатарди. У қай бир ишга уринмасин... ҳаммасини чин жазму жазава билан адо этарди”.

Устози Баҳоуддин Валад Чингизхон босқини туфайли Балхни ташлаб кетишга мажбур бўлганидан кейингина Саййид Бурхониддин 1220 йили Амударё қирғоғида жойлашган она юрти Термизга қайтади.

Бурхониддин Муҳаққиқ Термизийнинг илмида камол топиши, мустақил шайх сифатида фаолият кўрсатиши Чингизхон тўдаларининг Туркистонга бостириб кириш даврига тўғри келади. Куйидаги сабабларга кўра, Баҳоуддин Валад Балхдан чиқиб кетишга мажбур бўлади. Биринчидан, Муҳаммад Хоразмшоҳ кўп нонсоний ишларга қўл уради: у сарой жосларининг Нажмиддин Бағдодий (Шайх Кубронинг яна бир халифаси) суфиёна шеърларидаги муҳаббат туйғулари Оллоҳга эмас, Турконхотунга бағишланган, деган тухматларига ишониб, шoirни қатл қилишга буюради, бошини кесиб, танасини Амударёга ташлатади. Бу иши билан у Адиб Собир Термизий жонига қасд қилган катта бобоси Отсиз жиноятларидан бирини такорлайди. Иккинчидан, шоҳ ўзини Оллоҳнинг ердаги сояси деб эълон қилади ва худбинликлари оқибатида жуда кўп хатоликларга йўл қўяди.

Файб илмини чуқур билган Султонуламо Баҳоуддин Валад яқин кунларда бу юртни мўғул галалари мўр-малахдек босиши, оқибатда мисли кўрилмаган фожиалар юз бериши, худбинлик, манманлик дардига чалинган Хоразмшоҳ Муҳаммад эса бу офатдан на юртни, на элни химоя қила олиши ва ўзи охири дарбадар бўлиб, кимсасиз бир худудда қазо топиши тўғрисида башорат қилиб, ваъз

ўқийди. Бу унинг Балх мусулмонларига айтган сўнгги маърузаси эди.

Пирини Кўнёга кузатиб қўйганидан сўнг Бурхониддин тўққиз йил Термизда яшайди. Табиийки, бу даврда мударрислик қилади, фикҳ, руҳшунослик, фалакиёт, тиббиёт билан шуғулланади. У илмга ўз умрини бағишлайди, ҳатто оила ҳам қурмайди.

Айтиш лозимки, Бурхониддин Термизий икки улуғ шайхга, яъни Баҳоуддин Валадга бевосита, унинг пири муршиди Нажмиддин Куброга билвосита мурид бўлган.

Оқибатли устоз ва фарзанд бўлган шогирд

Саййид Бурхониддин пири Баҳоуддин Валаднинг оламдан ўтгани ҳақидаги хабарни мўғуллар бешафқат вайрон қилган Термизда эшитади. Зор-зор йиғлайди, мотам тутади, устози руҳига бағишлаб кечалари ухламай Куръон тиловат қилади, мусулмончилик урф-одатларини бажо келтиради.

Бу ҳақда Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг катта илмий ходими О.Бўриев шу институт фондида сақланаётган “Маноқибул-орифин” кўлёмасига таяниб, шундай ёзади: “Кунларнинг бирида Бурхониддин Термизий одамлар даврасида маърифат мавзусида суҳбат қуриб ўтирганида тўсатдан дод-фигон кўтариб йиғлашга тушади ва шу лаҳзада... Рум мамлакатиде пири Баҳоуддин ал-Бакрий оламдан ўтганини айтади. Кейинчалик мазкур хабарнинг тўғрилиги исботланади” (Бўриев О. “Румийнинг термизлик устози”. “Халқ сўзи”, 2001 йил, 17 октябрь).

Бу воқеадан қирқ кун ўтгач, Сирдон Кўнёда таянчсиз, кимсасиз қолган, бир илиқ қалб меҳрига интиқ, устознинг сўзларига, кўмагига муҳтож Жалолиддин ёнига боришга аҳд қилади.

Мовароуннахрдан Туркияга етиб бориш ўша пайтларда ва кейинги даврларда ҳам жуда хавфли бўлган. Сейди Али Раиснинг юқорида тилга олинган китобида битилишича, ўша асрларда йўлда

шерлар кўп бўлган, улар карвонларга тез-тез ҳужум қилиб турган. Мана шундай хавфли йўлларда Бурҳониддин ропа-роса бир йил юриб, кўп азоб-уқубатлар билан Туркиянинг Лоренде (ҳозирги Карамон) шаҳрига етиб боради ва у ердан бир дарвеш орқали Жалолиддинга хат юборади.

Устознинг дастхатини кўрган Жалолиддин ўйга толади: “Жалолиддин мактубни аввал кўзига, сўнг манглайига босди. Унинг устозини Сирдон деб бежизга айтишмаган. Жалолиддин ўзи ҳали гира-шира илғаган яширин эҳтиёжни у нечук сезиб, нечук англабди? Шу ёруғ оламда у ҳузурда дардини тўкиб, қалбига қувват оладиган кишиси ёлғиз шу Саид эди” (Радий Фиш. “Жалолиддин Румий”, 11-бет). Дарҳақиқат, Султонул-уламо Бурҳониддинни ўзига халифа, яъни ўринбосар деб атагани. Пири оламдан ўтгач, унинг фарзандига оталик, устозлик қилиш Сирдоннинг пир руҳи олдидаги ягона бурчи эди. Бурҳониддин аъмолида битилган мана шу бурчни бажариш учун, душман босиб олган юрт йўлларида жонини хавф-хатар остига қолдириб бўлса ҳам, Кўнёга етиб келди.

Жалолиддин мактуб келтирган дарвеш изидан Лорендега, уни зориқиб кутаётган устоз томон жўнади.

Бурҳониддин ва Жалолиддиннинг бу учрашуви Радий Фиш томонидан шундай тасвирланган: “Улар кучоқлашиб, бир-бирларини бағирларига босиб, узоқ туриб қолишди: ёш, маъюс, хушсурат уламо ва кексайган, жанда чопон кийган суфий. Жалолиддин тўн устидан ҳам устозининг чўп-устухон бўлиб қолганини сезди. Юзига тикилди: эти суягига ёпишган. Қирра бурни янада ингичка тортиб, оғзида тиш қолмабди. Аммо чуқур ботган кўзлари хурпайган оппоқ қошлари остида янада жиддийроқ ва шижоаткор ёнарди” (Радий Фиш. “Жалолиддин Румий”, 160-бет).

Аввал бўйдор, қотма, чаққон, бурни “ёввойи қушнинг тумшугини” эслатувчи устозини ўн йилдан кейин Жалолиддин мана шундай абгор ҳолатда учратди. Бу табиий ҳол эди, зеро, мўғул босқинчилари бўридек изғиб юрган, улар вайрон қилган ва-

тан йўлларида бир йил кезиш осонмиди?

Жалолиддин устозини Кўнёга бошлаб келди ва унга ҳурмат-эҳтиром кўрсатди. У Кўнёдаги Гавҳартош мадрасасида имомлик ўрнини устозига топширди. Саййид Бурҳониддин бу ерлик мусулмонларнинг саволларига жавоб айтди, уларни ҳадислар моҳиятидан, фалакиёт, тиббиёт илмларидан баҳраманд қилди. Айтишларича, бу ерда тиббиётни ундан кўпроқ биладиган бирор зот йўқ эди, инчунин, у бевосита Ибн Сино шогирдларидан таълим олганди.

Уламолар, шайхлар, пиру муридларнинг бу ерда ўтган мунозара-мушоҳадасида Бурҳониддин ўз шогирдини ҳам зийраклик билан кузатди.

Жалолиддин устозининг кўплаб саволларига жавоб бериб, унинг синовидан ўтди. Сирдон шогирди зоҳирий илмда падари бузрукворидан ҳам юксакликка кўтарилганини тан олди. Бироқ унинг отаси олам ва одам қалби сирларини билишда, яъни ғайб илмида юксак маҳоратга эришганди. “Мен ул зоти шарифнинг шафоатлари туфайли ана шу илмга ноил бўлдим, умид улким, эмди сени шу йўлга бошлагаймен, токи илми асрорда ҳам отангга ворис, балки баробар бўлгайсен” дейди Бурҳониддин шогирдига (Радий Фиш. “Жалолиддин Румий”, 141-бет).

Жалолиддин хурсанд бўлиб, устоз қаршисига тиз чўкади. Бу ҳаракати орқали, суфийлар тили билан айтганда, Жалолиддин тавба қилади, яъни шу дамдан бошлаб ўзини батамом пири муршид ихтиёрига топширади. Ўшанда Жалолиддин Румий 25 ёшга тўлган эди.

У илми ҳол — тасаввуф билан қаттиқ шуғулланиш лозимлигини чуқур англаб етди. Бу илмига эса тахайюл, ҳис-туйғуларини поклаш, қалбнинг сезувчанлик имкониятларини тарбиялаш йўли билангина эришиш мумкин эди.

Сирдон Термизий фалсафаси

Суфийлар ақлий-мантиқий мушоҳада ортида тагин бир мушоҳада бор, деб ҳисоблаб, уни илми ғайб деб аташарди. Уларнинг таъкидлашича, фақат илми

гайб воситасида асрор (сирлар) очилар эди. Шу йўл билан эришилган илм — илми асрор деб юритиларди. Ҳис-туйғулар воситасида мантиқий қонунларни билиб бўлмаганидай, илми гайб очади-ган сирларни ҳам мантиқ ёрдамида англаш қийин.

Тарикат шу йўсинда суфийларни, ҳозирги замон илмий ифодаси билан айтганда, психоанализ (руҳий таҳлил) методи билан қуроллантириб, уларнинг ўзи ва ўзгалар руҳида кечадиган ғайришуурий жараёнларни бошқаришига ёрдам берган.

Тасаввуф таълимотининг уч босқичи Радий Фиш китобида қуйидагича тушунтирилади:

— ишончли билимлар, “илмул яқин”: “менга бир неча бор исбот этилган, гарчи тажрибамда синаб кўрмаганман, аммо яхши биламан, оғу заҳарлайди, олов куйдиради”. Бу — мантиқий илм босқичи;

— тўлиқ ишонч, “айнул-яқин”, яъни кўз билан кўриб, ишонч ҳосил қилиш: “мен ўз кўзим билан кўрдим, оғу заҳарлайди, олов куйдиради”. Бу — тажрибага суянган билим эди;

— комил ишонч, “ҳақул-яқин”, яъни ҳаёт, умр билан исбот қилинган илм: “мен ўзим оғу ичиб, оловда ёниб кўрганман, ишонч ҳосил этдимки, оғу заҳарлайди, олов куйдиради”.

Ҳар учала босқич феълдан иборат учлик — билиш, кўриш, яшаш билан изоҳланади (Радий Фиш. “Жалолиддин Румий”, 142 — 145-бетлар).

Суфийлар илму ахлоқ, ақлу ҳис-туйғу, ҳақ-ҳақиқат ва ҳақ-адолат ўртасида ўзига хос боғланиш мавжудлигини кўрадилар, акс ҳолда юқоридаги тарикат босқичларининг бирортаси ҳам ўз моҳиятини сақлаб қололмаган бўлур эди.

“Суфийлар интилган моҳиятнинг ўзи нима?” деган саволга Жалолиддин Румий ўз устозидан эшитиб, муридларига шарҳлаб берган ривоятдан жавоб топсақ бўлади: “Биров Саид Бурҳониддинга “Ўз қулоғим билан эшитдим, фалончи сени мақтади”, дебди. Шунда Бурҳониддин унга: “Унинг ўзи ким эканки, мени мақтамиш? Мени қаёқдан билур? Сўзимга

қараб билса, янглишур, зеро сўз ва товуш, оғиз ва лаб — фақат аломатлардир (воситалардир — **Б.И.**). Магар ишимга қараб билса, иш деган нарса ҳам иккиламчи ва фоний. Бордию менинг моҳиятимга етган, моҳиятимни англаган бўлса, иқрорманки, мени мақтагай ва ўша мақтов менинг сўзимга ёхуд ишимга эмас, ўзимга тааллуқлидир”, деган экан.

Демак, Бурҳониддин шакллар, воситалардан (сўз, товуш, лаб) изланадиган моҳиятни рад этган. У моҳиятни ўзликда, мисли денгиздаги жавоҳирдек, жисминг, қалбнинг чексиз паноҳларида ватан қурган инсон сифатларида кўрган.

Бу моҳият Фарб фалсафасидаги субстанция, яъни коинотдаги реал ва нореал нарсалар, ҳаракатлар, борлиқ оламда мужассам бўлган мазмун — жавҳарнинг ўзи эмасми?

Тасаввуф илмида асосий ғоя “илоҳий ишқ орқали покланиш ва пок Парвардигор васлига етишиш ғоясидир (яъни, Инсон ва Илоҳнинг қўшилиб кетиш ғояси). Парвардигор — бир идеал, унинг олами — мутлақ поклик олами. Шунинг учун инсон ҳам батамом пок бўлгандагина бу оламга эриша олади” (Комилов Н. “Тасаввуф”. 2-китоб. Тошкент, 1999 йил, 5-бет).

Суфийлар таъбирича, ғайришуурий ҳодисаларни, сирлар илмини ўрганишда, тарикатда раҳнамо (ишқ, яъни Н.Комилов айтганидек, “ирфоний бир туйғу”) асосий ҳисобланган. Улар ҳиссий — интуитив йўл билан эгалланган ва эгалланиши мумкин бўлган билимни илмнинг олий шакли деб билган. Бу тоифа кишилар борлиқ олам илмий тафаккурдан устун, уни фақат шу ақл билан ўрганиб бўлмайди, деб ҳисоблаганлар ва оламини ташбеҳли ёки образли тафаккур ёрдамида инкишоф этганлар. Бурҳониддин шогирдини мана шу илми асрор йўлига бошқарган.

Суфийларнинг реал ва нореал оламини мантиқ йўли билан ўрганишга зид қўйилган ташбеҳли, образли тафаккур устуворлиги тўғрисидаги қарашлари, хусусан, тасаввуф назарияси XIX — XX

асрлар Фарб фалсафасига муайян даражада таъсир кўрсатган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Айниқса, бу борада Зигмунд Фрейд асос солган психоаналитик, Анри Бергсон номи билан боғлиқ интуитивистик (оламни онг, ақл, аналитик йўл билан эмас, сезгилар, ҳис-туйғулар орқали билишни ёқлайдиган материалистик тушунчага қарши қўйилган оқим) фалсафий йўналишларнинг шаклланишига бевосита таъсир кўрсатган бўлиши табиий. Бу эса алоҳида тадқиқот мавзуси.

“Илоҳий — Сиз, илоҳий — Сиз”

Оламни ҳиссиёт, кўнгил, яъни интуитив йўл билан англаш, бунинг учун огир синовлардан ўтиш (узлат синови каби), энг асосийси — қалбни поклаш, уни саркашлик, такаббурлик, худбинлик, молдунё ҳирсидан, ҳасаддан тозалаб, сирлар дунёсини акс эттирадиган тип-тиник кўзгуга айлантириш мақомига фақат нафс балосидан, жисм талаб-ташвишларидан воз кечган ва ўз “мен”ини энга олган кишиларгина молик бўла олиши Сирдон Термизий қарашларининг асосини ташкил қилади.

Одамзод тирик экан, камолга интилиб, ўзини қул — банда эмас, худонинг бир зарраси, деб ҳис қилади, Яратганга ўхшайди, мукаммаллашиб, бош ҳарфли Инсонга айланади. (Брагинский И.С. Р.Фишнинг “Жалолиддин Румий” китоби ҳақида бир неча огиз сўз. Радий Фиш. “Жалолиддин Румий”, 264-бет).

Сирдон Термизий гоёларига асосланган такаббурликка қарши хокисорлик алалоқибатда ҳар бир алоҳида инсон шахсининг улуғланиши демак, инсон эса мураккаб камолот йўлини босиб ўтиб, рухан Оллоҳга яқинлашади. Жалолиддин Румий Илоҳ излаб юрган худди шундай баркамол Инсонга қарата бундай хитоб қилади:

*Ани излашга ҳожат йўқ,
Илоҳий — Сиз, илоҳий — Сиз.*

Хўш, Жалолиддин Румий назмидаги гўзал услуб қайдан? Шайх Бурҳониддин Сирдон Термизий ижод нуқтаи назари-

дан шогирдларига нима берди? Бу ҳақда Радий Фиш шайх тилидан шундай сатрларни келтиради: “Пирим Султонул-уламодан икки бебаҳо хазина инъом олмишмен — бири фасоҳат, бири илҳом. Фасоҳатни Жалолиддинга бахш этдим, зеро, илҳом унда ҳаддан зиёддир. Илҳомни эса — Салоҳиддинга” (Радий Фиш. “Жалолиддин Румий”, 157-бет).

Яна шуни ҳам таъкидлаш лозимки, Жалолиддин Румийнинг фалсафий насри (“Фиҳи-мо-фиҳи”, яъни “Ичиндаги ичиндадир”) ва маснавийларидаги аксарият фабулалар гоёси, мазмун-моҳияти Сирдон Термизий томонидан муридларига таҳсил бериш жараёнида ишлатилган. Жалолиддин Румий уларга бадиий етуқлик бахш этиб, инсон сифатларини, олам воқеа-ҳодисалари, донолик ва густоҳлик, фаросат ва гумроҳлик, муҳаббат ва мангулик, Оллоҳ, Замин ва Коинот мавзуларини мадҳ этган.

Жалолиддин Румийнинг Сирдон Термизий ривоятларидан илҳомланиб яратган асарларидан бири — “Найнома”. У олти китобдан иборат. Форсий “Қуръон” сифатида машҳур бўлган маснавийларни бошлаб берган асар айнан ана шу.

Унда ҳақиқат учун муҳаббат оловида ёнган қалбдан ўзга кўзгу йўқлиги, бу кўзгуда ҳақиқат ўз аксини тополмаса, айни қалб эгаси уни поклаши лозимлиги, қулликнинг занжири олтиндан бўлса ҳам, уни парчалаб озодликка (руҳ, қалб, тафаккур озодлигига) интилиш зарурати ҳақида қуйланади.

Ҳақиқат изловчи — Ҳаққа интилувчининг шахсий мавжудлиги тўлиқ йўқолиб, у ўзи ишқ қўйган илоҳиёт заррасига айланади. Ҳақни (Оллоҳни) англаган инсон қалби мангуликни ҳис қилади ва илҳомга тўлади, янги, ўзгарган, мукамал сифатларга эга бўлган мазкур шахс одамлар оламига қайтади, улар орасида маърифат тарқатади, халқнинг тинч-тотув, ҳамдам бўлиб яшашига хизмат қилади.

Мен Румийнинг “Найнома”си бизга қуллик занжири олтиндан эрса-да, у ҳеч қачон озодлик (ҳам реал, ҳам илоҳий маъ-

нода) каби инсоннинг маънавий тараққиётига ва умуман, миллат, инсоният тараққиётига хизмат қила олмаслигини уқтиради. Шунинг учун ҳам кишини бу занжирни парчалаб, хурликка интилишга даъват этади.

Мавлоно Румий сатрларини ўқир эканман, унда қаламга олинган умуминсоний, боқий муаммоларни ва уларнинг нақадар тўғри, инсон камолоти фойдасига ҳал этилганини ҳис қиламан. Дилимда озодлик, мустақиллик ҳар бир инсон, ҳар бир халқ, бутун юрт учун нақадар улуғ неъмат эканига яна бир бор ишонч ҳосил қиламан. Баъзи бир давраларда яқин ўтмишнинг “ширин кулча”сини қўмсаб сафсата сотаётганлар аҳволига ич-ичдан ачинаман...

Бу ўринда Жалолиддин Румийнинг мумтоз ўғитлари, ривоятлари ва фалсафаси моҳиятига ҳамоҳанг асарларидан яна бирини келтириш жоиз кўринади. Бу — “Қоронғуда деҳқон шерни ҳўкизим деб силагани ҳақида”ги маснавий: шер кечаси оғил томининг тешигидан кириб, деҳқоннинг ҳўкизини паққос туширади. Қорни тўйгач, йиртқич ҳўкизнинг жойида дам олиб ётади. Хаёлига нимадир келган деҳқон ярим кечада ҳўкизидан “хабар олади” ва унинг ўрнида ётган шерни силайди. Шунда шер, агар ёруғ бўлиб, нимани силаганини билганинда, даҳшатга тушган бўлардинг, деб ўйлайди...

Маснавийнинг фабула-воқеаси — шу. Аммо унинг маъно-моҳияти жуда чуқур: қоронғулик Шарқ бадииятида беҳабарлик рамзи эканини ҳисобга олсак, маснавийда ҳали ўзлигини англамаган, қалб кўзи очилмаган инсон тўғрисида гап кетаётгани аёнлашади. Биз кўп ҳолларда, билиб-билмай шундай ишларни қиламизки, не оқибатларга олиб келиши мумкинлигини англаганимизда, асло унга қўл урмаган бўлардик. Буни англаш учун эса, авваламбор, билим олишни — ўзимизни англашни исташимиз лозим. Мана шу ишга сидқидилдан киришсак, биз, асардаги деҳқондан фарқли ўлароқ, ҳўкиз ўрнига уни еб қўйган, ҳаёт учун хавфли шерни силашдан ҳазар қиладиган бўламиз.

Румийнинг “Термиз шоҳи қандай қилиб ўз қизиқчисидан мот бўлгани ҳақида”ги маснавийси замирида ҳам Сирдон Термизий ўз таҳсилларида айтган ривоят ётган бўлиши керак. Унда куйидаги воқеа ҳикоя қилинади: Термиз шоҳи ўз қизиқчиси билан икки карра шоҳмот ўйнайди. Аммо иккисида ҳам шоҳ ютқазади. Биринчи маротаба шоҳ рақибининг юзига шоҳмот тошларини отади: ахир, қизиқчиси ўзининг кимлигинию ким билан ўйнаётганини эсдан чиқармаслиги керак-да! Иккинчи маротаба шоҳга “мот” қўйган қизиқчи бошини кўрпалар билан беркитади ва шоҳ уни чақирганда шундай дейди:

*“Эй олампаноҳ, шоҳларга ростни
Айтмоқ-чун лозимдир беркитмоқ бошни:
Яна сен “мот” бўлдинг ўйинда, шоҳим,
Энди ким эшитгай менинг оҳ-воҳим”.*

Шоҳ билан ўйинда ғолиб бўлган қизиқчи энди аҳволи нима кечишини, шоҳнинг “фил”лари унинг бошига солиши мумкин бўлган таҳликаларни ўйлайди. Бу асарда Жалолиддин Румий юмористик усул билан ўз замонасининг катта ҳақиқатини ифодалайди.

Сирдон Термизий тариқатида муриднинг мустақил тафаккур қилишга эришуви, яъни унинг олам сир-асрорларини, воқеа-ҳодисалар, сўзлар моҳиятини мустақил англаб олиш қобилиятини тарбиялаш муҳим ўрин тутаети.

Улуғ шайхлар тақлидчиликдан чиқолмай қолган муридларига, то улар кўрган билганларининг моҳиятини мустақил тавсиф, таҳлил, тасниф қилмагунларича, “ижоза”— шаҳодатнома бермаганлар. Мана шундай тақлидчилик босқичидан чиқолмай қолган киши образи Мавлононинг “Эшак ва дарвешлар” шеърисида юксак маҳорат билан яратилган: йўловчи карвонсаройга келиб, эшагини хизматкорга тайинлайди-да, бир неча кундан буён ичини ит тирнаб ётган оч дарвешлар даврасига кўшилади. Улар хуфиёна йўловчининг эшагини сотишни, пулига кечаси базм қилишни режалаштирадилар ва уни амалга оширадилар:

*Боқ аларгаким, алар суфий эмиш, —
Ким аларни суфийи софий демиш?!*

Эшакнинг эгаси ҳам маст суфийларга қўшилиб “қўшиқ” айтади:

*Шунда суфийлар бари бошлаб чапак,
Бўлди жўр: “Эшак йўқолди! Вой, эшак!”
Йўловчи ҳам жўр бўлди шунга бегумон,
Солди у “Эшак йўқолди”, деб сурон.*

(Шеърӣй парчалар қуйидаги нашрдан олинди: Жалолиддин Румий. “Боқий сатрлар”. Жамол Камол таржимаси. Тошкент, 1994).

Сўзнинг асл моҳиятини англамай, очофат, ҳийлагар суфийларга тақлид қилган нодон йўловчининг аҳволига тушишдан худо асрасин!..

Юқорида келтирилган мисолларга таяниб, айтиш мумкинки, Жалолиддин Румийни шайх сифатида камолга етказган Сирдон Термизий унинг ижоди йўналишига ҳам таъсир кўрсатган, зеро, шайх Румийни ва шоир Румийни алоҳида-алоҳида олам сифатида тасаввур қилиб бўлмайди. Бир шахс сиймосида мужассам шайх ва шоир тасаввуф илмида ва фалсафий шеърятда бир-бирини тўлдириб, комиллик тимсоли сифатида жаҳон маънавий хазинасини ҳанузгача бойитиб турибди.

Сирдон Термизийдан қандай мерос қолган?

Ҳаётлиги пайтида шайх бирор асар ёзиб қолдиргани ёки унинг қўлёзмаси ҳақида биз кўздан кечириш имкониятига эга бўлган адабиётларда бирор маълумот йўқ. Радий Фиш унинг Лоренддан Жалолиддинга бир дарвеш орқали юборган хати ҳақида ёзади. Бу мактуб ва унга боғлиқ воқеалар тўқима бўлиши ҳам, муаллиф изланишлари натижасида топилган тарихий далил бўлиши ҳам мумкин.

Аммо Сирдон Термизийнинг шогирдлари томонидан ёзиб олинган “Маориф” деган китоби мавжуд. Унда тасаввуфнинг

шариат, фалсафа, фикҳ, тафсир, ҳадис ва диний мазҳабларга боғлиқ масалалар ҳақида фикр юритилади. Бу масалаларни тавсиф ва талқин этишда Сирдон Термизий Санойӣ, Низомий каби шоирларнинг шеърларидан фойдаланган. Худди шу китоб Техрон университетининг профессори Бадиуззамон Фурузон Фар томонидан “Мажмуаи мавоизу калимоти Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий” (“Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий ваъзлари ва сўзлари мажмуи”) номи билан ҳижрий 1339 йили Техронда чоп этилган (Қаранг: “Islam Enciklopedyasi”. Istanbul. 1974. 339-sahifa).

Хўш, нега Сирдон Термизий ўз асарларини ўзи тартибга келтирмаган? Ўша даврларда суфий донишмандлар учун бу табиий (анъанавий) ҳол бўлган. Ўттиз минг мисрадан иборат “Маснавий”, қирқ минг мисрани ташкил этадиган “Девони кабир”ни (“Улуғ девон”) яратган Жалолиддин Румий ҳам уларнинг “атиғи ўн саккиз мисра”сини ўзи битган, холос. Қолган барча мисраларини Мавлононинг муриди Хусомидин Ҳасан Чалабий ёзиб олган.

Демак, шу нуқтаи назардан фикр юритганда, “Маориф” Бурҳониддин Сирдон Термизийнинг ёзма мероси ҳисобланади. Техрондан мазкур китобнинг ксеронусхаси олиб келиниб, таржима қилинса, жаҳон адабиётининг урибоқий шоирини, тасаввуфнинг сўнмас юлдузини камолга етказган Сирдон Термизий қарашларидан унинг ватандошлари ҳам баҳраманд бўлса, бундан ҳам юксакроқ тарбия воситаси борми? Шундай қилинса, қабри Туркиянинг Қайсария шахрида орифлар қадамжосига айланган бобомизнинг руҳи кўп шод бўларди.

Дарҳақиқат, қадим Турон тупроғида не-не улуғ зотлар яшаб ўтган. Аммо уларнинг ҳеч бири буюклик даъво қилмади. Уларнинг камоли камтарлиги, хокисорлиги, илму ҳақиқатга садоқати мустаҳкам эътиқодида намоён бўлган.

Ханс Иоахим ШЕДЛИХ

Unga zabon ato et...

Масалчи Эзопнинг ҳаёти ва ўлими

Куз кунларидан бирида Ксанф Эзопга деди:

— Сенга маълумки, қушларнинг парвозини тафсир қила оламан. Дарвозадан ташқарига чиқ-да, одамларга бахтсизлик келтирадиган қора қуш бирор жойда кўринади-ми, йўқми — билиб кел. Лекин сен қарғаларнинг жуфтлашаётганини кўрсанг, дарҳол мени чақир — ким уларни кўрса, бахтли бўлармиш.

Эзоп дарвозадан ташқарига чиқдию бир жуфт қарғани кўрди ва шоша-пиша орақасига қайтиб кириб, деди:

— Хўжайин, тезроқ ташқарига чиқ, хосиятли ҳолат. Бир жуфт қарға айни шу пайтда дон олишяпти.

Ксанф жуда хурсанд бўлди, шошиб ташқарига чиқди, лекин қарғалардан бири учиб кетганди.

— Вой ярамас хомкалла-ей! Мен сенга айтган эдим-ку, жуфтлашаётган қарғаларни кўрсанг, дарров менга хабар қил, деб. Сен нима қиляпсан? Бор-йўғи битта қарға бор экан-ку, мени чақириб юрибсан!

— Демак, иккинчиси учиб кетиб бўлган.

— Сен мени яна лақиллатяпсан! — Шундай деб Ксанф бошқа қулларига ўғирилди-да, буйруқ берди: — Эзопни қип-яланғоч ечинтиринглар-да, роса саваланглар.

Эзопни калтаклашаётганда, Ксанфнинг қулларидан бири келиб, уни тушликка айтиб кетди.

Шу пайт Эзоп қаттиқ зорлана бошлади:

— Ксанф, сен мени бекордан-бекорга, ҳеч бир сабабсиз калтаклатяпсан.

— Нега сабабсиз бўлар экан?

— Сен ўзинг — иккита қарға одамга омад келтирар экан, деб айтдинг. Мен бир жуфт қарғани кўрдим, лекин бунинг эвазига, мана, калтак еб ўтирибман. Сен бўлсанг, битта қарғани кўрдинг-у, зиёфатга таклиф қилиндинг. Демак, сенинг қушларга қараб кўрсатадиган қароматларинг икки пулга қиммат экан-да.

Ксанф Эзопнинг топқирлигига яна бир қарра қойил қолди ва уни калтаклашни бас қилишни буюрди.

Бу воқеадан кейин кўп ўтмай, Ксанф Эзопни ёнига олиб, шаҳарнинг ташқарисига

Охири. Бошланиши ўтган сонда.

йўл олди. Улар қабристон орқали турли ёдгорлик ва қабр тошлари оралаб борарди. Ксанф улардаги ёзувларни баланд овозда ўқиб кетарди. Қабр тошларидан бирининг устида Эзоп ҳарфлар тартибсиз ҳолда сочилиб ётганини кўрди. Уларни уриштириб, сира ҳам бирор сўз чиқариб бўлмасди. Ҳарфларнинг бундай палапартиш бўлиб ётиши ҳеч қандай маънога эга эмасдек кўринарди. Эзоп ҳайрон бўлиб, Ксанфдан сўради:

— Бунинг қандай маъноси бўлиши мумкин?

Ксанф бунақа ёзув қандай маънога эга бўлишини ўйлай-ўйлай тагига етолмади ва Эзопнинг ўзидан сўрай қолди.

— Сен ўзинг нима деб ўйлайсан?

— Фараз қилайлик, шу ҳарфларга қараб, мен сенга олтин хазинасини топиб берман. Сен бунинг эвазига менга нима берасан?

— Хазинанинг ярмини сен ол. Бундан ташқари, сени озод қиламан.

Эзоп ишлатса бўладиган сопол синигини қидирди, кейин қабр тошидан тўрт қадам ўлчади-да ерни қазий бошлади. Орадан кўп ўтмай, олтин топди. Топган хазинасини Ксанфга олиб келиб, унга деди:

— Қани, энди ваъдангни бажар.

— Мен ваъдамни бажараман. Лекин аввал сен хазина қаерга кўмилганини, уни қандай топганингни айтиб беришинг керак. Мен учун бойликдан кўра ана шу нарса муҳим.

— Бунинг сири сўзларнинг биринчи ҳарфларида яширинган. Уларнинг ҳаммасини жамласанг, “тўрт қадам ўлчаб, дарахтдан ўнгроқни кавла! Олтин топасан!” деган маъно чиқади.

— Сен беҳад ақллисан, шунинг учун сени озодликка чиқармайман. Яна, бунинг устига, хазинани ярмини бериб-а!

Бунга Эзоп шундай деди:

— Ундай бўлса, мен олтиннинг ҳаммасини эгасига топшираман.

— Унинг эгаси ким?

— Византия ҳукмдори Дионисий.

— Сен буни қаердан биласан?

— Ёзувдан. Мана, эшит: “Ҳалол топ, топган хазинани ҳукмдор Дионисийга бер”.

— Эзоп, олтиннинг ярмини олу овозингни ўчир. Юр, уйга кетдик. Ўша ерда олтинни бўлиб оламиз. Кейин сен озодликка чиқасан.

Аммо улар уйга кириши биланоқ Ксанф Эзопни ушлаб, қамаб қўйишни буюрди.

Эзоп кўрқа-писа яланиб-ёлвора бошлади:

— Олтиннинг ҳаммасини ўзинг олақол, мени қўйиб юбор.

— Хўп анойини топган экансан-да, — деди Ксанф.

— Мен сени эркинликка чиқарсам-да, сен дарҳол ҳукмдор Дионисийга бориб менинг устимдан чақсанг-а? Икки дунёда бўлмайди бу иш!

Орадан кўп ҳам вақт ўтмай, бир мансабдор одамнинг сайлови бўладиган бўлди. Одамлар театрга йиғилди. Қонунларнинг тўғри бажарилиши учун жавобгар одам бир даста қонунни кўтариб, бир қўлида муҳрли узук билан ўртага чиқиб гап бошлади:

— Юртдошларим! Сизлар қонуннинг тўғри бажарилишини назорат қиладиган одамни сайламоғингиз керак. Қонунлар мажмуаси ва давлат муҳри шу одамнинг қўлида бўлади.

Халқ навбатдаги нозир ким бўлиши ҳақида маслаҳатлаша бошлади. Шу чоқ тўсатдан осмондан бир бургут ўқдай учиб тушдию муҳрли узукни олиб, яна осмону фалакка кўтарилди. Самос аҳолисининг юрагига гўғула тушди. Бу гаройиб ҳодисанинг маъносини тушунтириб беришлари учун назорат қоидалари муҳибларини чақириб келишди. Аммо уларнинг ҳеч қайсиси бу жумбоқни еча олмади. Шунда тўпланганларнинг ичидан бир кекса одам ўрнидан туриб, баланс овозда деди:

— Самос фуқаролари! Нима учун биз бу одамларга бекорга вақт кетказиб ўтирибмиз. Ахир, улар ўзларининг қоринларини қаппайтиришдан бошқа нарсани билмайди-ку? Уззукун бекор ўтиришади. Илми йўқ одам юқоридан юборилган белгини тушунишга ожизлик қилади. Бироқ бизнинг орамизда файласуф Ксанф яшайди. Уни бутун Эллада билади. Мана шу одам бу ҳодисанинг маъзини чақиб бериши мумкин.

Ксанф ўрнидан туриб, ҳозир дабдурустдан, шу дақиқанинг ўзида тайинли бирор нарса дейиш амримаҳол эканини айтди. Ҳар томонлама пухта ўйлаб кўриш учун унга вақт кераклигини маълум қилди. Мажлис ахли тарқалиш олдидан ғовурғувур қила бошлаган эди, осмону фалакка яна бургут кўринди ва у одамлар устидан учиб ўтиб, муҳрли узукни ерга ташлади. Муҳрли узук давлат қулларидан бирининг тиззасига тушди. Ксанфдан бу — иккинчи далолатни ҳам шарҳлаб, маъносини айтиб беришни сўрашди. Ксанф бу жумбоқларга жавоб топишга ваъда берди ва ночорликдан хуноб бўлиб, уйига жўнади.

Уйига келиши биланоқ Эзоп билан ярашмоқчи эканини маълум қилди. Ахир, Эзоп унга ёрдам бермаса бўлмас эди-да. У жазоланган қулни ҳузурига келтириб, кишанлардан халос этишни буюрди. Бироқ Эзоп тўсатдан ўжарлик қила бошлади.

— Мени бўғовлардан бўшатишларини истамайман!

— Эзоп! — дея ёлвориш оҳангида гап бошлади Ксанф, — мен сени ҳамма кишанлардан халос этишга тайёрман, лекин сен ҳам мени кишандан халос бўлишимга ёрдам бергин-да...

— Шунақами! — деди Эзоп. — Демак, менинг аҳволим нима кечиси билан сенинг ишинг йўқ экан-да! Яна фақат ўзингни ўйлаяпсанми?

— Кўй, бунақа ўжарлик қилаверма.

Эзопнинг бўғовларини ечишди. Эзоп Ксанфга “Хўш, нима дардинг бор, айтақол” деган маънода қаради. Шунда Ксанф театрда рўй берган икки ҳодисани гапириб берди. Эзоп ўйлаб кўришга ва ёрдам беришга рози бўлди. Лекин эртаси куниёқ Эзопда Ксанфнинг таъзирини бериш иштиёқи яна зўр кела бошлади.

— Менга қара, Ксанф, агар бу ҳодиса яширин маънога эга бўлганида мен сенга ёрдам берардим. Аммо театрда рўй берган иккала воқеани ҳам изоҳлаб бўлмайди. Мен, ахир, назаркада одам эмасман-ку!

Ксанфнинг сўнги умиди ҳам пучга чиқди. Самос аҳлининг нигоҳи қаршисида шарманда бўлиб, ночор аҳволда кўринишдан жуда хижолат тортаётган Ксанф ўз жонига қасд этишга қарор қилди. Кечқурун арқонни олиб, уйдан чиқди. Эзоп ухламоқчи бўлиб, ўз қулбасига кириб, аллақачон эшикни қулфлаб олган эди. Бироқ кўққисдан Ксанфнинг уйдан чиқиб кетганини сезиб қолди. Шундан кейин у апил-тапил кўчага чиқиб, хўжайиннинг орқасидан изма-из кетаверди. Ксанф эса шаҳардан чиқди-да, йўл бўйида ўсиб турган дарахтнинг йўғон шохига арқон ташлади ва бошини сиртмоққа тикиш тараддудига тушди. Эзоп беихтиёр кичқириб юборди:

— Тўхта, Ксанф! — шундай деб у хўжайинига ташланди.

Ксанф эса унга жавобан деди:

— Эзоп! Мен бирдан бир тўғри ишни қилмоқчиман. Нега сен бунга халақит беряпсан?

— Сен ўзинг тарғиб қиладиган асосий қоидалар қаерда қолди? Сен тарбия кўрган

одамсан-ку! Ўзингни тута билишинг керак. Ниҳоят, сенинг фалсафанг қаёққа кетди? Нега бундай бўляпти? Сабабсиз, ҳе йўқ-бе йўқ, ажалнинг оғзига бошингни тутиб беряпсан-а! Кўй бу ишингни, юр, уйга қайтамиз.

— Кўзимдан йўқол! Менинг учун битта чора қолди, холос. Шармандаи шармисор бўлиб яшагандан кўра муносиб тарзда ўлиб кетганим яхши.

— Бу гапни қўй. Арқонни ташла. Хўп, майли, сирли башоратларингни мен таф-сир қилиб берақолай.

— Қандай қилиб?

— Мени ўзинг билан театрга олиб бор. Сен у ерда одамлар олдида маъруза ўқиб, самодан тушган сирли белги тўғрисида доно гапларни айтасан. Шунингдек, яна ўз фалсафангнинг бениҳоят қимматли ва муҳим эканини таъкидлайсан. Кейин эса мени одамларга ўзингнинг шогирдинг сифатида таништирасан. У ёғини менга қўйиб бе-раверасан — жумбоқни ечиб бераман.

Эзоп бир амаллаб Ксанфни кўндирди.

Эртаси куни Ксанф майдонда халқ олдига чиқди-да шундай деди:

— Менинг фалсафам мантиқ қонунларига асосланади ва фақат маълум буюм ҳамда тушунчаларга таяниб иш юритади. Шундоқ бўлганидан кейин сўзларнинг қонунига мувофиқ, мен авлиё эмасман ва шунинг учун худолар томонидан тушуриладиган бел-гиларни топиш, уларни таъбир қилиш, шунингдек, қушларнинг парвозига қараб, тақдирларни аввалдан башорат қилиш билан шуғулланмайман. Шу сабабдан халқ-нинг ялпи ҳурмат-эътиборини қозонган менинг хонадонимни бу топшириқдан ҳа-лос этиш шахримиз манфаатларига тўғри келади. Лекин мен қулимни ўзим билан бирга олиб келганман. Мен уни фалсафа асосларининг жамики ибтидоларига ўргат-ганман. Ижозат берсаларинг, шу шогирдим башорат таъбири билан шуғулланиб кўрса.

Эзоп олдинга чиқди ва одамлар уни кўриб қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Қаҳқаҳа садолари орасидан ҳар хил қақириқ ва хитоблар эшитилди.

— Бизга бошқа таъбирчини олиб келинг.

— Бу — пачағи чиққан қурбақанинг ўзи-ку!

— Одам эмас, фирт маймун.

— Энг ғариб итдан ҳам баттар экан.

Эзопнинг юзида биронта туки ҳам қилт этмади. Ниҳоят, оломон тиниб қолди. Эзоп сўзлай бошлади.

— Муҳтарам фуқаро! Сизлар менинг устимдан куляпсизларми? Сизлар менинг афти-башарамга қараманг. Ундан кўра, ўз-ўзларингдан “бу одам фикрлай олармикан?” деб сўранглар. Одам бадбашара, ташқи қиёфаси нуқсонли бўлгани учунгина унинг соғ-лом ақлидан шубҳаланиш тўғрими? Ахир, шифокор ҳам одамни кўриши биланоқ дарҳол ҳукм чиқармайди. У аввал беморнинг томирини ушлаб кўради, шундан кейин ўзининг мулоҳазаларини баён этади. Ахир, вино бочкасига қараб, унинг ичидаги шароб тўғрисида ҳукм чиқариб бўлмайди-ку? Шаробнинг таъмини татиб кўрмай, уни фарқлай олмайсан.

Шунда одамлар англадиларки, унинг хунук қиёфасидан кўра сўзларида салмоқ кўп экан. Шу боис оломон ҳайқирди:

— Қани, бўлақол! Само белгиларини таъбир қил тезроқ.

Эзоп деди:

— Самос фуқаролари! Қул ҳар қанча гапга чечан бўлмасин, эркин халққа худо-ларнинг белгиларини таъбир қилиб беришга ҳақли эмас. Агар менинг таъбирим тўғри бўлиб чиқса, менга сўз эркинлигини инъом этинглар ва шу тариқа менга ҳам, ҳар қандай эркин фуқаро қилгани каби, ҳурмат-эътибор таъмини татиб кўриш имконини беринглар. Бордию мен хато қилсам, мени қул сифати жазоламасинлар, балки эркин инсон қаторида жазога мустаҳиқ қилсинлар.

У ер-бу ердан ҳайқириқлар янгради:

— Ксанф, Эзопга озодлик бер!

Бироқ Ксанф эътироз билдирди.

— Йўқ, менга кўпдан бери ҳалол хизмат қилиб келаётган қулни озодликка чиқар-майман.

Шундан кейин шаҳар раиси таклиф қилди:

— Ундай бўлса, қулингни бизга сот. Уни олганимиздан кейин мен уни шаҳримизнинг эркин фуқароси, деб эълон қиламан.

Ксанф Эзоп учун атиги етмиш беш динарий тўлаганини эслади ва алланарсаларни чамалаб кўрганидан сўнг баланд овозда деди:

— Менким, Ксанф, Самос халқининг хоҳиши билан Эзопга эркинлик бераман.

Энди гапириш навбати Эзопга келди:

— Самос шаҳрининг фуқаролари! Сиз ўзингиз шуни истадингиз. Бу белги шаҳарнинг қамалга учрашини ва шаҳар аҳолисининг бўйнига бўйинтуруқ тушушини билдиради. Ҳадемай бу ерда уруш бўлади. Қуллар султони узукни ўғирлаб кетиб, уни давлат қулининг тиззасига ташлабди. Бунинг маъноси шуки, битта подшо сизларни эркинликдан маҳрум этиб, қулга айлантиради, ҳамма қонунларингизни бекор қилиб, бу ерда ўзининг ҳукмронлигини ўрнатади.

Эзоп ҳали гапини тугатиб улгурмай, подшо Крөздан чопар келди ва Саноснинг олий рутбали одамлари билан гаплашиш иштиёқида эканини маълум қилди. Чопар уларга мактуб топширди. Уни шу ернинг ўзида тезгина очишди ва баланд овозда ўқишди: “Лидия подшоҳи Крөз Самос ҳукмдорларини, Самос кенгашини ва шаҳар халқини муборакбод этади. Бугундан бошлаб менга хирож тўлашларингни талаб қиламан. Ихтиёрий равишда тўламасангиз, куч билан мажбур қиламан”.

Самоснинг бадавлат одамлари ва ҳурматли фуқаролари тўпланганларни шу заҳотиёқ подшо Крөзнинг талабларига рози бўлишга ундади. Ишқилиб, у шаҳарнинг душманига айланиб қолмаса бўлгани. Шаҳарнинг муҳтарам зотлари юқоридан тушган белгини тўғри тафсир қилиб бергани учун Эзопга жуда катта ҳурмат ва эҳтиром кўрсатди ва ундан Крөзнинг талабларига кўниш-кўнмаслик масаласида маслаҳат сўради.

Эзоп жавоб берди:

— Самоснинг муҳтарам фуқаролари! Шаҳрингизнинг катталари хирож тўлашга тайёр эканини аллақачон маълум қилиб бўлди. Сизлар эса мендан тўлайликми-йўқми, деб маслаҳат сўраб ўтирибсизлар. Агар мен ҳозир сизларга тўламанглар десам, подшо Крөзни ўзимга мангуга душман қилиб қўяман.

Аммо халойиқ бу гапга қулоқ солмай, ҳайқаришда давом этди:

— Бу масалада ўзинг нима деб ўйлашингни бизларга айт!

— Мен сизларга маслаҳат беролмайман. Лекин бунинг ўрнига битта ибратли воқеани айтиб бераман. Зевснинг буйруғи билан Прометей одамларга иккита йўл кўрсатибди. Буларнинг бири — эркинлик йўли, иккинчиси қулликка элтадиган йўл экан. Озодликка олиб борадиган йўл аввалига жуда тик, машаққатли, ҳатто хатарли экан. Бироқ бир қанча вақт ўтганидан кейин эса, бу йўл уларни бепоеён кенгликка олиб чиқибди. У ерда сон-саноксиз ҳар хил дарахтларда сархил мевалар шигил пишиб ётган экан. Улар ўз бағрига чорлар, соя-салқинларда сайр қилиб роҳатланмоқ мумкин экан. Шу тарзда аввалига қийин бўлиб кўринган йўл охир-оқибатда кишига шодлик ва хуррамлик бахш этадиган йўлга айланибди. Қулликка элтадиган йўл эса силлиқ ва энгил экан, у майсазорлар орқали гулларга бурканиб ётган водийлардан ўтар экан. Аммо бу йўл борган сари тикроқ бўла борибди, қуруқ чағир тиканлар билан қопланибди, охири тугабди.

Одамлар Эзоп айтган масаланинг маъносини тушунди ва чопарга мурожаат қилиб, тик, машаққатли ва хатарли йўлни афзал кўришларини айтибди.

Чопар Крөзнинг олдига қайтиб бориб, унга Эзоп тўғрисида гапириб берибди. Крөз дарҳол бутун қўшинини жангга тайёрлашга буюрди. Подшо Крөзнинг дўстлари бўлса, уни янада гиж-гижлади.

— Олға! Самос устига юриш қиламиз. Самосликларни тор-мор келтирамиз ва зўрлик билан уларни қулларга айлантирамиз. Бошқа халқларга ибрат бўлсин — токи улар ҳам сенинг хоҳишингга зид чиқиб юрмасин.

Фақат битта эҳтиёткор маслаҳатчигина Крөзга бошқа гап айтди.

— Сендан ёлвориб сўрайман — Самосга қарши уруш бошлама. Эзоп у ерда самосликларга маслаҳат бериб турар экан, сен уларни энга олмайсан. Ундан кўра, ана шу Эзопни сенга топширишни талаб қил. Эзоп учун каттагина миқдорда мукофот тайин эт.

Крѐз бу доно маслахатни инобатга олди ва ўзининг эҳтиёткор маслахатчисини Самос оролига жўнатди. У дарҳол йўлга тушди. Маслахатчи оролга етиб бориши билан дарҳол халқ мажлисини чақирдилар. Оломон шовқин-сурон билан ҳайқирарди:

— Ана, олақол Эзопни! Шоҳ Крѐзнинг ёнига жўнасин.

Эзоп илтимос қилиб сўз олди ва деди:

— Самос фуқаролари! Мен подшо Крѐзнинг оёқлари тагида жон таслим қилишга тайёрман. Лекин ўлмаи туриб, мен сизларга яна бир масални айтиб бермоқчиман. Кейинчалик уни менинг қабртошимга ёзиб, абадийлаштиришингиз мумкин. Қадим-қадим замонларда ҳайвонлар бир-бири билан сўзлашишни билар-экан. У пайтларда бўрилар билан қўйлар ўртасида уруш кетаётган эди. Бўриларнинг қўли баланд келиб, ғалаба қозонай деб қолган экан. Шунда итлар қўйларга мададга келибди ва бўриларни қувиб юборибди. Мағлуб бўлган бўрилар қўйларнинг олдига чопар юборибди. Бир бўри қўйларнинг қўрасига кирибди-да, уларга дебди: “Агар сизлар биз билан урушишни хоҳламасангиз, итларни бизга топширинг”. Овсар қўйлар бу гапга лаққа тушибди ва бўриларнинг гапига кирибди. Бўрилар аввал итларни қиймалаб ташлабди, кейин қўйларга ташланибди.

Бу масалнинг маъноси одамларга етиб борибди. Улар Эзопни ўзларида қолдирмоқчи бўлибди. Лекин Эзоп бошқа қарорга келган эди. У подшо Крѐзнинг ҳузурига йўл олди.

Подшо Крѐз Эзопга бошдан-оёқ разм солиб деди:

— Самосни тобе қилишимга тўсқинлик қилган, хирож йиғишимга халақит берган одамнинг шакл-шамойили шунақа экан-да! Сен нафақат хавfli, балки жумбоқ одам ҳам экансан.

Эзоп эътироз билдирди:

— О, менинг подшоҳим ва хўжам! Мен сенинг ҳузурингга мажбуран келганим йўқ. Мен бу ерга ўз ихтиёрим билан келдим. Менинг шакл-шамойилим сенга қаттиқ ботди — гўё кимдир сенинг орқангдан зарба берди-ю, сен бунни кутмаганинг учун қаттиқ қичкириб юбординг. Аммо тан ярасини шифокорлар даволайди. Менинг сўзларим эса, эҳтимолки, сенга ғазабингни енгишингга ёрдам берар. Агар мен бу ерда ўлим топсам, бу билан сен фақат ўз-ўзингга зарар етказасан, холос. Унда сени бир гуруҳ дўстларинг қуршаб олади. Улар сени ўзингнинг энг доно маслахачиларингни ўлимга буюришга даъват этади.

Подшо Крѐз бениҳоя ҳайрон қолди ва жилмайиб қўйиб, деди:

— Ўтир. Сен фойдали ва ибратли воқеаларни гапириб беришга уста экансан деб эшитдим.

Эзоп кўп ялинтириб ўтирмади ва шу оннинг ўзида ишга киришди:

— Бир замонлар бўлганки, ҳайвонлар одамларга ўхшаб гапиришни билган. Ўша пайтларда бир қашшоқ одам бўлган экан. Очдан ўлиб қолмаслик учун чигирткаларни тутиб, қурибди, уларни сотиш билан шуғулланар экан. Бир куни у чигирткани тутиб, энди ўлдираман деб турганида, у бирдан тилга кирибди: “Мени ўлдирма! Мени ўлдириб нима фойда кўрасан? Ўлдирмасанг, мен бошқаларга ҳам, барра ўтларга ҳам зарар етказмаган бўлардим. Дарахтларни шикастлантирмайман. Бунинг ўрнига оҳангдор қўшиқлар айтиб, одамларни хурсанд қиламан”.

Ҳалиги одам чигирткага раҳми келиб, қўйиб юборибди. Мен ҳам шунга ўхшаганман. Менга раҳминг келсин. Мендан марҳаматингни дариг тутма. Мен аскарларни тўхтатиб қололмайман. Мен юзи қаролик билан одамларни алдаб, йўлдан урولмайман. Қул сотиб олиб бўлмайдиган инсон ҳам одамларни доно бўлишга ва соғлом ақл билан иш юритишга чақиради.

Подшо Крѐзнинг юрагида Эзопга нисбатан меҳр уйғонди. У деди:

— Сенга ҳаёт инъом этаман. Тила тилагингни, нимаики илтимосинг бўлса, бажо келтираман.

— Самосликлар билан яраш!

Крѐз бош ирғади ва Эзоп миннатдорлик билан унинг оёқларига юзини қўйди.

Подшо Эзопга самосликларга йўллаган мактубини берди. Эзоп бир дақиқа ҳам пайсалга солмай, Самос томон жўнаб кетди. Катта халқ мажлисида Эзоп подшо Крѐз-

нинг мактубини ўқиб берди. Унда самосликлар билан сулҳ тузиш ҳақида гап кетарди ва подшо Крөз уни бу ишга Эзоп ундаганини ёзган эди. Самос халқи Эзопга мислсиз иззат-икром кўрсатди — одамлар масалчи сотиб олинган бозор майдонини унинг номи билан атай бошлади.

Эзоп париларга қурбонлик қилди ва муқаддас эҳром барпо этди. Унинг олдига хотира илоҳаси Мнемосинанинг, ичига эса Аполлоннинг ҳайкалини ўрнатди. Шунинг учун Аполлон ундан жуда қаттиқ дарғазаб бўлди.

Эзоп Самосда кўп йиллар истиқомат қилди. Унинг иззат-ҳурмати жуда жойида эди, охир-пировардида жаҳон бўйлаб кезиш ва бошқа мамлакатларни кўриш истаги ғолиб келди. Энди у бадавлат бўлиб қолган эди, бунақа сафарлар қилишга маблағи бемалол етиб ортарди. У кўпгина мамлакатларга борди, ҳамма жойда ундан чуқур маъноли нутқлар кутишарди.

Ниҳоят, у Бобилга келди. У ерда Ликург деган подшо ҳукмдорлик қиларди. Бобилликларга Эзопнинг донишмандлиги жуда маъқул келди. Унинг шуҳрати кун сайин ортганидан ортаверди ва доврўғи жуда тез тарқалиб кетди. Натижада подшо Ликург уни ҳузурига чақириб, саройда бир мансабни эгаллашни таклиф қилди.

У пайтларда подшолар бир-бири билан мусобақалашиб, ғолиблик гултожини жанговар олишувлар майдонида эмас, балки оқиллар мусобақасида қўлга киритишга ҳаракат қиларди.

Улар бир-бирига мураккабдан-мураккаб фалсафий жумбоқлар йўллашар ва бу масалаларнинг жавобини тополмаган томон ғолиб чиққан томонга ўлпон тўламоғи керак эди. Эзоп Ликургга юборилган масалаларнинг ҳаммасига жавоб берди. Шу сабабдан унинг алоҳида муруватини қозонди. Ўз навбатида, у ҳам подшо Ликург учун жуда мураккаб жумбоқлар ва масалаларни излаб топишга ҳаракат қиларди. Уларни Ликург бошқа подшоларга жўнатарди. Аммо бу илмоқли масалаларни ечиш ҳамма подшоларнинг ҳам қўлидан келавермасди. Шундоқ бўлгач, улар ўлпон тўлашга мажбур бўларди. Шу сабабдан Бобил салтанати бойигандан-бойиб борарди.

Бобилда Эзоп Гелий деган исмли битта зодагон йигит билан танишиб қолди ва уни ўғил қилиб олди. Подшога у Гелийни ўзининг меросхўри деб таништирди. Уни меросхўри деб атар экан, Эзоп Гелийдан ўзининг донолигига меросхўр бўлишини назарда тутарди. Эзоп кечасию кундузи бор кучини аямай Гелийнинг тарбияси билан шуғулланар, унинг ҳар жиҳатдан баркамол бўлиб улғайишини истар эди.

Аммо Гелий подшонинг канизагини йўлдан урди. Эзоп жуда дарғазаб бўлди. Гелийга пўписа қилиб, ҳаётда илдиз отган одатларга ва ахлоққа беғарво қараш, уларни менсимаслик муқаррар тарзда ҳалокатга етаклашини айтди. Гелий эса бундан хафа бўлди ва ошна-оғайнилариининг гапига кириб, подшонинг олдида Эзопни ёмонотлиқ қилмоқчи бўлди. У Эзопнинг номидан Ликургнинг душманларига мактуб йўллади. Бу мактубда у, яъни Эзоп келажакда улардан ўз ёрдамини аямаслигини маълум қилди. Гелий бу мактубга Эзопнинг муҳрини босиб, Ликургнинг қўлига тутқазди ва подшога шундай деди:

— Шохим, мана, кўриб қўй, ишонган дўстинг Эзоп ғирт ёлғончи экан. У душманларинг билан тил бириктириб, сенинг теварагингда иғво тузоғини қўймоқда.

Подшо жуда дарғазаб бўлди ва ўзининг шахсий соқчиси Гермиппага Эзопни ўлдириш тўғрисида буйруқ берди. Аммо Гермиппа Эзопнинг яқин дўсти эди, шу боис уни соқчилар турадиган бинога яшириб қўйди-да, подшога “буйруғингиз адо этилди” деб хабар қилди.

Гелий эса саройда Эзопнинг ўрнини эгаллади.

Миср подшоси Нектанебон Эзопнинг ўлими ҳақида хабар топди. У жуда яхши билардики, бутун Бобил салтанатида Эзопдан бошқа ҳеч ким Миср подшосининг чигал жумбоқларини еча олмайди. У подшо Ликургга қуйидаги мактубни йўллади. “Миср подшоси Нектанебон Бобил подшоси Ликургни муборакбод этади. Мен жуда баланд бир минора қурмоқни ният қилдим. Бу шундай минораки, оёғи ерга, боши осмонга тегмайди. Унинг қурилиши учун менинг олдимга одамларингни жўнат. Улар билан бирга менинг ҳамма саволларимга жавоб беришга иқтидорли бўлган одамнинг ҳам келсин. Бунинг учун мен сенга ўн йил мобайнида ўлпон тўлаб туриш мажбурия-

тини оламан. Аммо бордию менинг илтимосимни қандай бажариш кераклигини билмасанг, унда менга шу ўн йил мобайнида ўлпонни сенинг ўзинг тўлашинга тўғри келади.

Бу мактубни ўқиб, Ликург жуда оғир аҳволга тушиб қолди. У ўзига яқин одамларни тўплади. Уларнинг орасида Гермипп ҳам бор эди.

Подшо улардан сўради:

— Шундай минорани қандай қуриш кераклигини айта оласизларми ёки ҳаммангизни қиличдан ўтказиш тўғрисида буйруқ берайми?

Ликургнинг маслаҳатчилари довдираб қолди. Ниҳоят, улардан бири тилга кирди:

— Биз оёғи ерга, боши осмонга тегмайдиган минорани қандай қуриш мумкин эканини билмаймиз.

Бошқа бир маслаҳатчи илова қилди:

— Сен нимани буюрсанг, ҳаммасини бажо келтиришга тайёрмиз. Аммо бу ишда биз сенга маслаҳатчи бўлолмаймиз. Бизга шавқат қил, шоҳим!

Бениҳоят дарғазаб бўлган Ликург соқчиларига маслаҳатчиларини қатл қилишни буюрди. У Эзопни йўқотганидан афсус чекиб, юзларига шапатилади, сочларини юлди ва қаттиқ қайғуга тушди. Тубсиз бир умидсизлик, ночорлик туйғуси бутун вужудини чулғаб олган эди. Ҳадеб чуқур-чуқур хўрсинарди.

— Мен гирт аҳмоқман. Ҳа, аҳмоқман. Аҳмоқлигимнинг чегараси йўқ.

Шундай дақиқалардан бирида Гермипп дадилланиб, ҳақиқатни айтишга аҳд қилди:

— Подшоҳим, — деди у, — биламан, бугун менинг куним битган кун, мен сенинг буйруғингни бажармаган эдим.

— Қанақа буйруғимни?

— Эзоп тирик.

Ликургнинг юзи нурланди.

— О-о, сен бугунги кунни ўзингнинг сўнги кунинг деб атадинг. Мен эса бу куннинг мангу давом этишини хоҳлардим. Сен Эзопни асраб қолиш билан мени ҳам асраб қолдинг. Мен сенга шоҳона мукофотлар бераман. Бироқ олдин бу ерда ўзимнинг кекса халоскоримни кўрмоқни истаيمان.

Шундай деб Ликург Эзопни олиб келишни буюрди. Эзоп озиб чўп бўлиб қолган, ранги ўчган, юзида қон йўқ, сочи ўсиб кетган, усти-боши кир-чир ҳолда подшо қаршисида намоён бўлди.

Подшо кўзёшларини яшира олмай, юзини буриб олди. Кейин у Эзопни ювинтириб, кийинтириш ҳақида фармон берди.

Эзоп яна подшога хизматга кирди. У содиқ бўлиш тўғрисида қасам ичди ва шу қасами билан тутинган ўғли Гелийнинг ўзи устидан қилган бўхтонларини рад этди.

Ликург Гелийни қатл эттирмақчи бўлди, аммо Эзоп унинг гуноҳини сўраб олди. Бундан ташқари, у ўйладики, агар Гелийнинг ҳаётини сақлаб қолса, у умрининг охиригача виждон азобида юради ва қадамини тўғри босишга ҳаракат қилади. Ликург Эзопнинг илтимосини қондирди ва шу оннинг ўзидаёқ унга деди:

— Эзоп, Нектанебоннинг мактубини ўқиб чиқ.

Эзоп табассум қилди.

— Нектанебонга бундай деб жавоб ёзиб юбор: “Қиш чиқиши биланоқ мен минорани қуриш учун сенинг ёнингга одамларимни юбораман. Улар билан бирга яна бир одамни юбораман, у сенинг ҳамма саволларингга жавоб беради”.

Ликург унинг маслаҳатига амал қилиб, Неактанебонга шундай мазмунда мактуб жўнатди. У Эзопга тутинган ўғли Гелийни қайтариб берди ва унга шоҳона марҳаматлар кўрсатди.

Гелийнинг виждонини уйғотмоқ масадида Эзоп у билан жуда қаттиқ гаплашди.

— Менинг гапларимни қулоғингга оласанми-йўқми, ахир! Сенга қилган шунча яхшиликларимга ношукрлик билан жавоб бердинг. Ҳозир менинг гапларим юрагингга кириб бормоғи учун айнаи фурсат келди. Худоларга эҳтиром кўрсат! Подшони ҳурмат қил! Унинг ҳокимияти худолар ҳокимиятидан ҳеч қолишмайди. Ота-онангни қанчалик ҳурмат қилсанг, устозингни ҳам шундай ҳурмат қил. Ота-онани ҳурмат қилишни табиатнинг ўзи тақозо қилади. Аммо кимда-ким сени ўз қалбининг амри билан

ва ўз ихтиёри билан севса, ундай одамга икки баравар кўпроқ миннатдорлик билдириш керак. Ҳар куни шундай овқатлангинки, эртаси куни ишламоққа кучинг етсин ва ўзинг айни чоқда бардам ҳамда соғлом бўлиб қол.

Агар подшо саройидан ҳар хил мишмишлар қулоғинга етиб келса, уларни кўрагинга қўм, токи ўзинг беҳосдан уларнинг қурбонига айланиб қолма. Хотинингга яхши муомала қил, акс ҳолда, у бошқа эркакка талпиниб қолади. Аёллар енгилтак бўлади, аммо мақтаб уларнинг кўнглини кўтариб қўйсанг, хиёнат тўғрисида камроқ ўйлайди. Агар шароб ичиб, кайфинг тароқ бўлиб қолса, олимлигингни пеш қилиб мақтанма! Оғизда мақтаниб, ўзини бошқалардан ақлироқ деб ҳисоблайдиганлар эл ичида масҳара бўлади. Тилингни тийиб юр. Бахтиёр одамларга ҳасад қилма, ундан кўра уларнинг қувончини баҳам кўр. Шунда уларнинг бахтига сен ҳам шерик бўласан. Хизматкорларингга ғамхўрлик қил, токи улар сенга мажбурият юзасидангина эмас, сидқидилдан хизмат қилсин. Ўз эҳтиросларингни жиловлай бил. Ёшинг бир жойга етганда ҳаётда бирор нарсани кашф қилиб қолган бўлсанг, бундан уялма. Ҳеч бўлмагандан кўра, кеч бўлгани ҳам яхши!

Хотинингнинг олдида тилиннга эрк берма — сиру асрорингни ошкор этаверма, чунки аёллар тутуриқсиз бўлади ва оилада доимо устун мавқени эгаллашга ҳаракат қилади. Мустақил ва тежамкор бўл, чунки тириклигингда дўстингдан сўраб, тиламчилик қилиб яшагандан кўра, ўлгандан кейин давлатинг душманиннга қолгани яхши. Уйингга келганларга хушмуомала бўл, улар билан ширин тилда гаплаш, чунки ит акилласа — жазоси таёқдир. Давлатингга давлат қўшишга эмас, ақлингга ақл қўшишга ҳаракат қил. Бойлигингдан бир кечада ажраб қолишинг мумкин, ақл эса ҳамиша ўзинг билан бирга бўлади. Бахтга эришсанг, душманларингни сўкма, аксинча, уларга ҳам яхшилик қил, шунда улар ҳам сенга нисбатан адолатсиз бўлгани учун пушаймон бўлиши мумкин. Агар бошқаларга ёрдам бериш қўлингдан келса, ҳеч қачон тараддудланиб ўтирма. Ҳамма вақт эсингда бўлсинки, бахтнинг умри қисқа. Ўзинг ёмон кўрадиган ёвуз одамнинг қорнини тўйғазу уйингдан ҳайда. У ҳатто аканг ёки уканг бўлганда ҳам аяма! У фақат шу боисдан уйингга келганки, кейинчалик сен айтган гапларни ўзгартириб, сен қилган ишларни масҳаралаб, сен тўғрингда ғийбат қозонини қайнатмоқчи бўлган.

Эзоп шу гапларни айтиб чиқиб кетди.

Гелий жуда оғир кайфиятда ўзини ўта бахтсиз сезиб, эзилиб ўтирарди. Эзопнинг сўзлари унга жуда қаттиқ таъсир қилди, қалбида жуда чуқур руҳий оғриқ кўзгалди, бунга чидаёлмаган Гелий ватунлай овқат емай қўйди ва орадан кўп ўтмай, очликдан вафот этди. Эзоп унинг вафотидан қаттиқ қайғуга тушди ва дафн маросимини жуда дабдабали қилиб ўтказди.

Шундай кейин, орадан кўп ўтмай, Эзоп бир нечта қушчига тўртта бургут боласини тутиб келтиришни буюрди. Уларни олиб келишгач, Эзоп биринчи навбатда бургутчаларнинг қанотини қирқиб қўйди. Кейин улар яхшилаб парвариш қилинди ва гўдак болаларни кўтариб парвоз қилишга ўргатилди.

Вақт ўтиб, бургутчалар бу ишга анча кўникиб қолди ва болаларни қийналмай кўтариб учадиган бўлди. Бургутчалар узун арқонларга боғлаб қўйиларди. Улар осмонга кўтарилганда, устига миниб олган болалар бошқарар ва қушлар буюрилган томонга учар эди.

Ёз бошланиши биланоқ Эзоп Ликург билан хайр-хўшлашди-да, бургутлар, болалар, тўртта хизматкор ва бор анжомлари билан Мисрга сузиб кетди. Кўп ўтмай, подшо Нектанебон Эзопнинг Мисрга етиб келганини эшитди. У ўзининг вазирлари ва маслаҳатчиларини чақириб, шундай деди:

— Мени алдашибди! Менга Эзопни ўлди, дейишган эди. Шундан кейингина мен Ликурга мактуб жўнатган эдим.

Эзопга кемадан тушиб, Нектанебоннинг ҳузурига келиш буюрилди. Подшо дўстлари ва маслаҳатчиларига дағалроқ матодан тикилган либос кийиб олишни буюрди. Нектанебоннинг ўзи эса нафис оқ матодан тикилган либос ва бошида олтин тўға билан келди. Тахтга чиқиб ўтиргач, қўли билан Эзопнинг киришига ишора қилди.

Эзоп бунақа дабдабали қабулдан ҳайрон бўлди. Нектанебон эса бундай деди:

— Эзоп, қани, менга айт-чи, мен кимга ўхшайману менинг маслаҳатчиларим кимга ўхшайди?

— Сен ойга ўхшайсан, сенинг дўстларинг билан маслаҳатчиларинг эса юлдузларга ўхшайди.

Бу гап Нектанебонга жуда ёқиб тушди ва Эзопга совға-саломлар берди. Эртасига Нектанебон лов-лов ёниб турган қизил либосда келди. Унинг теварагини куршаган маслаҳатчилари эса бошдан-оёқ гулларга кўмилган эди. Эзопни чақириб келишди. Нектанебон ундан сўради:

— Мен кимга ўхшайману менинг одамларим кимга ўхшайди?

— Сен баҳор кўёшига ўхшайсан, сенинг одамларинг эса мамлакатнинг меваларига ўхшайди. Сен нур таратасан, бу нурдан сенинг тупроғинг гуллаб-яшнайдиган ва ҳосил беради.

Бу гап ҳам Нектанебонга жуда-жуда маъқул бўлди ва у Эзопга шоҳона совға-саломлар берди.

Учинчи куни Нектанебон бошдан-оёқ оқ кийиниб келди, унинг одамлари эса қизил либосларга бурканган эди. Нектанебон Эзопга одатдаги саволини берди ва у жавоб қайтарди:

— Сен ёзнинг жазирама кўёшига ўхшайсан, одамларинг эса ундан таралган нурларга ўхшайди.

Нектанебон деди:

— Менинг ҳукмдорлигим масаласи жуда яхши аҳволда турганга ўхшайди. Ҳар ҳолда, Ликургнинг Бобил салтанатидаги подшоҳлигидан мустаҳкамроқ.

Эзоп жавоб берди:

— Бунақа дема. Сен ерда ҳукмдорсан. Ликург эса Зевсга ўхшайди. У кўёш ва ойга нур сочишни буюради, фаслларни алмаштиришга фармонбардорлик қилади. Ҳазабга кирса, момақалдирик, чақмоқ ва бўронларни ишга солиб, ҳатто ўз ҳудудини ҳам ларзага солади. Ликургнинг салтанати ўзининг улғуворлиги ва бор нурланиши билан сенинг ҳашаминг ва бойлигингни бутунлай ортда қолдиради.

Шунда Нектанебон сўради:

— Минора қурадиган одамларни олиб келдингми?

— Хохласанг, улар эртагаёқ қурилишни бошламоғи мумкин. Фақат жойини кўрсатиб берсанг бўлди.

Нектанебон Эзопга шаҳарга кираверадиган жойни кўрсатди.

Эзоп қурилиш майдончасининг тўрт бурчагига тўртта бургутни қўйди ва уларга парвоз қилишни буюрди. Болалар анчагина юқоридан пастга қичқирдилар:

— Тош билан лойни ҳамда ходаларни беринглар.

Нектанебон лол қолиб деди:

— Сенга учадиган одамларни қаердан топиб бераман?

— Ана, кўрдингми? — деди Эзоп тантанавор оҳангда. — Осмонда уча оладиган одамлар фақат Ликургда бор.

— Мен мағлубиятимни тан оламан. Фақат яна бир-иккита саволимга жавоб бер.

— Майли, саволингни берақол.

— Мен Юнонистондан бир нечта байтал харид қилган эдим. Улар Бобилдаги айғирларнинг кишнашини эшитган ҳамон ҳомиласини ташлаб қўяди.

— Бу саволингга мен эртага жавоб бераман.

У уйга қайтиб келди-да, хизматкорларга битта мушукни тутиб келтиришни буюрди.

Бу хабар теварак-атрофга жуда тез тарқалди. Мисрликлар унинг уйига ёпирилиб келиб, катта шовқин-сурон кўтарди. Гарчи Эзоп мушукни ўша заҳоти қўйиб юборган бўлса ҳам, мисрликлар подшо Нектанебоннинг олдига бориб, Эзопдан шикоят қилди. Подшо Эзопни чақириб келишни буюрди ва унга қаттиқ танбеҳ берди.

— Сен жуда оғир жиноят қилиб қўйдинг. Мушук Баст деган илоҳанинг тимсоли. Мисрликлар уни жуда ҳурмат қилади.

Эзоп эътироз билдирди:

— Бу мушук Бобил шоҳи Ликургга катта талофат етказди. Бугун тунда бу мушук подшога тонг отганидан хабар бериб қичқирадиган хўрозни тилкалаб ташлади.

— Хой, сенда инсоф борми? Ёлгон гапиришга уялмайсанми? Қандай қилиб мушук бир кечанинг ўзида Бобилга бориб, яна Мисрга қайтиб келиши мумкин?

Эзоп жавоб берди:

— Сенинг байталларинг қандай қилиб Бобилдаги айғирларнинг кишнашини эши-тади?

Нектанебон ўзининг ноҳақлигини эътироф этди.

Бирмунча вақт ўтганидан кейин Миср подшоси саройга Гелиополодон башоратчиларини таклиф қилди ва улар билан Эзоп тўғрисида суҳбатлаша бошлади. Кейин подшо уларга зиёфат берди ва унга Эзопни ҳам таклиф қилди. Шунда Гелиополо муҳибларидан бири шундай деди:

— Эзоп, бизнинг худомиз сенга бир нечта савол билан мурожаат қилишни топширди.

— Ие, шунақами? — дея хитоб қилди Эзоп. — Ундай бўлса, сен ўз худойингга панд бериб қўйибсан-да, бирйўла ўзингнинг ҳам мисинг чиқиб қолибди. Худолар одамларнинг фикрини ўқий олади, улар ҳеч кимдан бирон нарсани сўраб-суриштиришга эҳтиёж сезмайди. Лекин, майли, ихтиёр ўзингда. Сўрайқол сўрайдиганинги!

— Дунёда бир эҳром бор экан. Унда устун турар экан. Бу устун ўн иккита шаҳарни суяб турар экан. Ҳар бир шаҳарда ўттизтадан уй бўлар экан. Ҳар бир уйнинг теварагида эса доимо иккита сиймо чопиб юрар экан.

— Бу жумбоқ болалар учун, — деб жавоб берди Эзоп. — Эҳром — бутун дунё, устун — йил. Ўн иккита шаҳар — ойлар. Ўттизда хонадон — ўттиз кун. Иккита югурувчи сиймо — кун билан тун.

Эртаси куні Нектанебон ўзининг яқинлари билан мажлис ўтказди.

Маслаҳатчилардан бири шундай деди:

— Келинглр, майдалаштириб юрмай, Эзопга чиндан ҳам қийин бир савол берайлик. Масалан, “Сен бизга шундай бир нарсани айтиб берки, биз шу пайтга қадар уни кўзимиз билан кўриб, қулоғимиз билан эшитмаган бўлайлик” деган саволни берайлик. У бир амаллаб, жавоб топмоқ учун ақл бовар қилмайдиган алламбалоларни тўқий бошлайди. Биз эса ҳар гал унга “уни биз аллақачон эшитганмиз ва кўрганмиз” деб жавоб берамиз.

Бу таклиф Нектанебонга маъқул тушди. Унинг юрагида шох Ликург билан мусобақада ғолиб чиқиш умиди пайдо бўлди. Эзопни чақириб келишди. Нектанебон унга саволни эълон қилди:

— Яна биттау битта жумбоғимиз қолди, Эзоп, бизга шундай бир нарсани айтгинки, уни биз кўзимиз билан кўриб, қулоғимиз билан эшитмаган бўлайлик.

— Мен сенинг саволингга уч кундан кейин жавоб бераман, — деди Эзоп. Ўзининг хаёлидан эса шундай фикр кечди: “Мен ҳар нима деганимда ҳам улар барибир бу гапинг биз учун янгилик эмас, деб туриб олади”.

Эзоп уйда ўтириб “Нектанебон Ликургдан минг талант олтин қарздор” деган маънода тилхат ёзди. Тилхатнинг охирида қарзни тўлаш керак бўлган сўнгги муддатни ҳам тиркаб қўйди.

Уч кундан кейин Эзоп Нектанебоннинг хузурига йўл олди. Нектанебон эса аллақачон дўстлари даврасида Эзопни сабрсизлик билан кутарди. Эзоп келиб Нектанебонга тилхатни узатди ва деди:

— Бу ерда ёзилган гапни ўқиб чиқ.

Подшоҳнинг маслаҳатчилари жавобнинг нима эканини эшитиб ҳам ўтирмай, ба-раварига чуввос солишди:

— Биз бу тўғрида биламиз, эшитганмиз.

— Жуда ҳам хурсандман, — деди Эзоп — тўлаш муддати ҳам бугун тамом бўлади.

Нектанебон шундай даҳшатга тушдики, буни тасвирлашга ҳар қандай тил ожиз эди.

— Мен бутунлай беҳабар бўлган бир нарса тўғрисида сиз қандай қилиб гувоҳлик берасиз?

Подшонинг маслаҳатчилари бир зумда аввалги гапларидан қайтиб, яна чуввос солишди.

— Биз ҳеч қачон бу тўғрида ҳеч нарса эшитган эмасмиз.

— Ундай бўладиган бўлса, сизлар берган жумбоқнинг жавоби шу, — деди Эзоп. Шунда Нектанебон шундай деди:

— Мана шундай доноликка эга бўлган одамни ўзининг фуқаролари қаторига қўша оладиган подшо чиндан-да бахтиёрдир.

У Эзопга белгиланган ўлпонни тўлаб, унга жавоб берди. Эзопнинг ёнида Нектанебоннинг Ликургга ёзган хати бор эди, унда тинчлик ва дўстлик ҳақида кўпдан-кўп яхши гаплар айтилган ва чиройли ваъдалар берилган эди.

Бобилга келиб, Эзоп Ликургга Мисрда бошидан кечирган воқеаларни айтиб берди ва пулларни топширди. Ликург Эзопнинг тасвири тушурилган каттагина мраммар лавҳа ўрнатишни буюрди ва унинг шарафига катта байрам уюштирди.

Аммо, бир неча муддат ўтгач, Эзоп Делфага боришни жуда-жуда хоҳлаб қолди. У подшо Ликург билан хайр-маъзур қилди. Ликург Эзопдан албатта Бобилга қайтиб, ҳаётининг сўнги кунларини шу ерда ўтказиш тўғрисидаги ваъдасини олди.

Делфада одамлар унинг гап-сўзларини қизиқиш билан эшитиб юришди-ю, лекин иззат-икромини ўрнига қўйишга кўп ҳам ошиқишмади.

Орадан кўп ўтмай Эзоп бир нарсани пайқади — Делфанинг одамлари сўлиган карам баргларига ўхшар экан. Шунда у одамларга Ҳомернинг “Карам япроқларига ўхшар инсон фарзанди” деган мисрасини ўқиб берди.

Яна бир гал эса бундан ҳам қаттиқроқ гапирди:

— Сизлар бамисоли денгизда сузиб юрган кундага ўхшайсизлар. У тўлқинлар узра чайқалиб турганда, олисдан қарасанг, жуда катта ва ажойиб кўринади. Бироқ денгиз уни соҳилга чиқариб ташлаганда қарасанг, гапиришга ҳам арзимайдиган бир буюм бўлиб чиқади. Делфдан олисда турганимда мен сизларга қойил қолардим. Энди эса биламанки, сизларнинг тилга оладиган тузукроқ фазилатларинг ҳам йўқ экан.

Бунинг сабаби жуда жўн — сизлар фақат кутиш мумкин бўлган тарзда ҳаракат қиласиз — бир иш қилар экансизлар, келиб чиқишларингизни бутунлай унутиб юборар экансиз.

— Ҳўш, кимдан тарқаган эканмиз? — деб сўрашди делфаликлар.

— Қуллардан. Юнонларда қадимдан бир одат расм бўлиб келган: бирор шаҳарни босиб олганларидан кейин улар ўлжанинг ўндан бир қисмини Аполлонга курбонликка беришган. Юзта буқа билан сигирнинг ўнтаси, юзта эчкидан ҳам ўнтаси, ҳар юзта эркак ва аёлдан ўнта-ўнтадан ибодатхонага қул қилиб берилган. Сизлар ана ўша қуллардан пайдо бўлгансизлар. Туғилгандан буён қулликларингча қолиб келяпсизлар. Ҳали бошларингизни кўтариб, теваракка қараганларинг йўқ. Ҳали эркинликни қўлга киритганларинг йўқ.

Бу гапларни айтиб бўлгач, Эзоп Делфани тарк этмоқчи бўлди. Бироқ шаҳарнинг катталари уларнинг шаънига ёмон гаплар айтганини эшитиб қолди. Улар ўйлашиб, “Агар биз уни соғ-омон жўнатиб юборсак, у борган жойида бизни ёмонлаб юради” деган тўхтамга келди.

Шундан сўнг улар Эзопнинг ўзини шармандаи шармисор қилиш йўлини қидирдилар.

Улар Аполлон эҳромидан олтин қадахни ўғирлаб чиқишди-да, Эзопнинг хизматкори уйқуда эканидан фойдаланиб, уни Эзопнинг хуржунига яшириб қўйишди.

Эзоп йўлга отланмоқчи бўлиб турганида делфаликлар кириб келишди ва Эзопнинг қўл-оёғини боғлашди.

— Нега менинг қўлларимни боғлаяпсизлар?

— Сен эҳромдан олтин қадахни ўғирлабсан.

Эзоп кўзларидан ёшларини оқизиб хитоб қилди:

— Агар менинг ёнимдан бирор нарса топсангиз, майли, турган жойимда ўлдириб қўяқолинглар.

Делфаликлар унинг хуржунларини титкилаб, биттасидан олтин қадахни чиқаришди. Эзоп яна ёлвора бошлади:

— Сизлар бор-йўғи одамсизлар. Ўзингизни худолардан юқори қўйманглар, худоларнинг ўзлари ўз ташвишларини эплаб олади.

Аммо делфаликлар унинг ёлворишларига кулоқ осмади ва Эзопни зиндонга таш-

лади. Эзоп нима қилишини билмай, қаттиқ изтироб чекди: “Мен — худонинг оддий бир бандаси қандай қилиб ўз тақдиримга чап бера оламан?”

Эзопнинг дўсти пора билан соқчиларни қўлга олди ва зиндонга у билан кўришгани келди.

— Энди аҳволимиз нима кечаркан? — дея хитоб қилди Эзопнинг дўсти.

Шунда Эзоп унга бир масал айтиб берди:

— Бир аёл яқинда эридан жудо бўлган экан. У эрининг қабри ёнида хўнг-хўнг йиғлаб ўтирибди. Шу яқин ўртада ер ҳайдаётган деҳқон тўсатдан бу аёлни кўнгли тусаб қолганини ҳис қилибди. У буқаларни ер ҳайдаётган жойда қолдириб, аёлнинг ёнига келибди-да, ўзи ҳам йиғлайверибди. Аёл ҳайрон бўлиб сўрабди: “Сен нега йиғлаясан?” Деҳқон жавоб берибди: “Яқинда мен ҳам хотинимдан жудо бўлган эдим. Йиғласам, дардим бироз енгиллашгандай бўлади”. Аёл хўрсинибди: “Менинг бошимга ҳам шундай мусибат тушди. Мен ҳам яқинда эримни дафн этдим. Мен ҳам йиғласам, анча енгил тортаман” Шунда деҳқон дебди: “Икковимизнинг ҳам бошимизга бир хил мусибат тушган экан. Икковимиз қовушсақ, қандай бўларкан? Мен сени хотиним ўрнида бошимга кўтараман, сен ҳам мени марҳум эринг ўрнида кўрасан”. Аммо деҳқон уни севиб улгурмай, ўғри келиб, буқаларни олиб кетибди. Деҳқон ўридан туриб, омочнинг ўзини кўрибди. Кўрибдию алаmidан хўнграб йиғлаб юборибди. Аёл ундан яна сўрабди: “Ҳа, энди нимага йиғлаясан?” Деҳқон бўлса пиқиллаб жавоб берибди: “О, аёл! Мана энди менинг йиғлашимга ҳақиқий сабаб топилди”.

Эзоп бир оғиз индамай тургач, яна гап қотди.

— Сен менинг дўстимсан-у, яна бошимга нима мусибат тушганини сўрайсан-а! Наҳотки нима бўлганидан беҳабар бўлсанг?

Шунда дўсти сўради:

— Нима жин урди ўзи сенга? Нима учун делфаликларнинг устидан кула бошладинг? Яна уларнинг шаҳрида-я! Сенинг донолигинг қаёқда қолди? Сен бутун-бутун халқларга ақл ўргатдинг-у, ўзинга келганда кучинг етмай қолдимми?

Дўсти хўнг-хўнг йиғлаб, Эзопни тарк этди. Орадан кўп ўтмай, делфаликлар келишди ва шундай дейишди:

— Ифвогарлик қилганинг ва ибодатхонани тунаганинг учун сени қоядан ташлаб юборамиз. Ўлимга тайёргарлигингни кўравер.

Эзоп улардан ўтина бошлади.

— Гапимга яна бир марта қулоқ солинглар.

Улар Эзопнинг яна бир масалини эшитишга рози бўлишди.

— Ерда яшайдиган махлуқларнинг ҳаммаси ҳали бир-бирининг тилини тушунадиган замонларда сичқон қурбақа билан дўст тутинибди. У қурбақани уйига зиёфатга таклиф қилибди. Сўнг уни омборга олиб кириб, томоша қилдирибди. Омбор турли-туман егуликларга тўла экан. У ерда нон, гўшт, пишлок, сариёғ ва анжир ғамлаб қўйилган экан. “Бемалол олавер” дебди сичқон.

Қурбақа ноз-неъматларни кўриб бўлгандан кейин дебди: “Сен ҳам меникига бор!” Сичқон борибди. Қурбақа уни ҳовузга олиб борибди. “Қани, энди бир сузишамиз” дебди қурбақа. Сичқон жавоб берибди: “Мен сузишни сира ҳам билмайман-ку? Бироқ қурбақа пишиқ ип билан сичқоннинг оёғини узиникига боғлаб олибди-да, сувга сакрабди. У сичқонни ҳам ўзи билан тортиб кетибди. Сичқоннинг бўғзига дарҳол сув текилиб қолибди ва бир амаллаб ўзини ўнглаб, зўрға дебди: “Мен ўляпман, лекин бунинг учун қасос олинади”. Қурбақа сувга шўнғибди ва сичқон чўкиб ўлибди. Қурбақа яна сув бетига сузиб чиққанда, қарға учиб келибди-да сув юзига чиққан сичқоннинг ўлигига чанг солибди. Лекин сичқон қурбақага боғлаб қўйилган эди, шунинг учун қарға қурбақани ҳам еб қўйибди. Шундай қилиб, сичқоннинг ўлими учун қасос олинган экан. Шунга ўхшаб, менинг ўлимим учун ҳам қасос олинади. Лидияликлар, бобилликлар ва умуман, бутун Эллада қасос олмай қўймайди.

Аммо бундай огоҳлантириш делфаликларга ҳеч қандай таъсир кўрсатмади. Улар Эзопни қояга судраб кетди.

Эзоп, ҳар қалай, йўлда кетаётиб ўзини ҳалок қилмоқчи бўлган бу одамларнинг қўлидан қочиб чиқишга муваффақ бўлди. У қочиб бориб, илоҳалар эҳромига кириб

яширинди. Аммо делфаликлар эхромга хурмат-эҳтиром кўрсатмади ва Эзопнинг ялиниб-ёлборишларига қарамай, уни зўрлик билан олиб чиқишга уриндилар. Эзоп уларни гуноҳ ишлардан огоҳлантирмоққа ҳаракат қилди:

— Муқаддас даргоҳни оёқости қилманг, менинг гапимга қулоқ солинг. Бир кун куён ўзини таъқиб қилаётган бургутдан халос бўлиш ниятида гўнқўнғизнинг олдига югуриб келибди ва ундан ҳимоя сўрабди. Қўнғиз Зевсни ўртага солиб, бургутдан куёнга тегмасликни ёлвориб сўрабди, мен сизга қараганда жуда кичкинаман, шунинг учун менинг орага тушаётганимни назарингиз илмай юрмасин, дебди. Бироқ бургут қўнғизни бир чеккага улоқтириб юборибди-да, куённи ушлаб, тилка-порасини чиқарибди. Фазаби жунбушга келган қўнғиз бургутнинг патлари ичига ўрнашиб олибди ва шу аҳволда у билан бирга инигача борибди. Бургут инидан учиб кетиши билан оқ қўнғиз унинг тухумларини туртиб тушуриб юборибди. Буни кўриб, бургутнинг боши қотиб қолибди, лекин бу ишни ким қилганини барибир топа олмабди.

Янаги йили бургут қаттиқ ҳафсала қилиб, янада баландроқ жойга ин қурибди. Бу ерга ҳеч кимнинг қўли етмас экан. Аммо қўнғиз бу ерга ҳам етиб борибди ва яна бургутнинг тухумларини тушуриб юборибди. Орадан бир йил ўтгач, яна тухум босиш вақти келганда бургут Олимпга учиб борибди-да, ҳамма тухумларни Зевснинг этагига тўқиб, уларни қўриқлашни илтимос қилибди. Қўнғиз бундан хабар топибдию суюқ нажосга чўмилиб чиқиб, Олимпга учиб борибди ва Зевснинг боши узра айланиб учаверибди. Зевс гўнқўнғизнинг сасишига чидай олмабди, қўнғли айниб, ўқчибди ва уни қувиб юбориш учун сапчиб ўрнидан туриб, қўнғизнинг кетидан югурибди. Этагидаги тухумлар ерга тушиб, синибди.

Зевс кимдандир эшитган экан: бургут гўнқўнғизни назарига илмабди-да, шу билан уни қаттиқ хафа қилибди. Шунда Зевс бургутга дебди: “Сени зурриётдан маҳрум қилишганининг сабаби бор экан-да! Сен кичкина қўнғизни менсимабсан”. Бу гапга қўнғиз ҳам қўшимча қилибди: “Фақат бугина эмас! У сенинг насихатларингни ҳам оёқости қилди. Мен, ахир, ундан сенинг номингни ўртага қўйиб илтимос қилган эдим. Мен ундан куёнга шафқат қилишини сўрадим. Лекин у сени ҳам ҳурмат қилмаслигини намоёйиш этди. У мендан ҳимоя сўраган куённи ўлдирди, мен энди уни куён икковимиз аламмиздан чиқмагунча таъқиб қилишни давом этаман”.

Лекин Зевс бургутларнинг уруғи қуриб кетишини истамабди. У қўнғиз ни бургут билан ярашишга ундабди. Лекин қўнғиз қарорида қаттиқ туриб олибди.

Делфа фуқаролари! Муқаддас илоҳалар эхромига ҳурматсизлик кўрсатманг. Мусофирлар ҳомийси Зевсга иззат-икромингизни намоёйиш этинг!

Аммо делфаликлар шафқатсизлик билан Эзопни эхромдан судраб олиб кетишди, баланд қоя устига олиб чиқиб, унинг лабига тик қилиб қўйишди.

Эзоп англадики, унинг қуни битган. У энг сўнги гапини айтди:

— Бир қари деҳқон умрида шаҳарни кўрмаган экан. Унинг ўғиллари бақувват эшакларини аравага қўшишибди-да, отасига айтишибди: “Ота, аравага ўтириб жўнай-веринг, эшакларнинг ўзи сизни шаҳарга олиб боради”. Аммо эшаклар ҳали ҳўтик экан, ҳаво ёмонлигидан улар йўлдан адашиб кетибди. Адашиб юриб, улар баланд жар ёқасига бориб қолишибди. Кекса деҳқон тавалло қилибди: “Қудратли Зевс! Мен сенга нима ёмонлик қилганман? Нима учун мен зоти бетайин эшакларнинг қўлида оламдан кўз юмпапман?”

Делфаликлар Эзопни қоя устидан учуриб юборишдан сал олдин у яна бир гапни ҳайқуриб айтишга улгуриб қолибди:

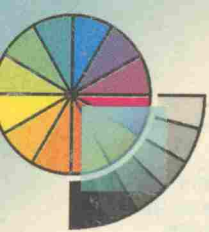
— Сурияга, Финикияга ёҳуд Иудеяга кетганимда яхшироқ бўлар экан!

У делфаликларни қарғади, Аполлонга хитоб қилиб, таваллосини эшитишни илтимос қилди ва боши билан жаҳаннамга отилди.

Делфаликларга ўлат тегди. Зевснинг назаркадаси уларга қисматларини айтиб берди — улар Эзопнинг ўлими учун жазоланиши керак эди.

Юнонлар, бобилликлар, самосликлар Эзопнинг ўлдирилганини эшитиб, унинг учун қасос олдилар.

Озод ОБИД таржимаси

Erkinlikning huquqiy asosi

Демократик жамият шароитида ҳар бир қонун фуқаро эркинликларининг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қилади. Мустабид тузум даврида эса аксинча, қонунлар имкон қадар инсон эркинликларини чеклайди ва шунинг эвазига ҳокимият тепасида турган кучларнинг ҳуқуқларини кенгайтиради. Яъни, бундай шароитда қонун халқни эзиш куралига айланади. Собиқ Шўро давридаги қонунчилик тажрибаси бунинг яққол далили бўла олади.

Бугунги кунда — демократик жамият барпо этиш жараёнида қонунлар инсон эркинликларини фуқаро, халқ манфаатларига мос ҳолда босқичма-босқич юзага чиқарар экан, бунда ҳам муайян бир чегара мавжуд бўлиб, у алоҳида фуқаро ва бутун жамият манфаатларига зид бўлмаган, аксинча, ана шу манфаатлар тақозо этадиган чегарадир. Бунинг моҳиятини ҳуқуқ фалсафаси нуқтаи назаридан шундай изоҳлаш мумкин. Маълумки, қонунларнинг ҳар бир моддасида инсоннинг муайян йўналишдаги эркинликларини амалга ошириш тартиби, йўл-йўриги белгилаб берилади. Лекин, ёдда тутмоқ керакки, бундай тартиб, йўл-йўриқ ёки имконият фақат битта фуқаронинг эркинлигини юзага чиқариш учунгина жорий этилган эмас. Балки бу ҳуқуқий меъёр барча учун тенг асосга эга. Ҳамонки шундай экан, барча, яъни бутун жамият аъзолари ана шу меъёр асосида ўз эркинликларини бир хил даражада амалга ошириши шарт. Акс ҳолда — кимдир бу борада кўпроқ “эркалик” қилиб юборса, яъни эркинлигини ҳаддидан оширса, у беихтиёр ўзини бутун жамиятга қарши қўйган, халқнинг иродасини менсимаган бўлади. Шундай бўлмаслиги учун ҳар бир фуқаро қонундан фойдаланишда ўз манфаатини бутун жамият манфаатига ўйғунлаштириши лозим. Шундагина унда эркинлик билан бирга бурч хисси ҳам пайдо бўлади.

Қонун олдидаги бурчи англаш, ўз навбатида, эркинликнинг ҳуқуқий асоси кўпчиликнинг, яъни халқнинг хоҳиш-иродаси

билан белгиланишини тушуниш ҳар бир фуқаро учун муҳим аҳамиятга эга. Зеро, халқ хоҳиш-иродаси ҳар доим муқаддасдир. Чунки давлат ва ҳокимият асосини, қонунларнинг маъно-моҳиятини халқ иродаси белгилайди. Мустақил мамлакатимизда қонунчилик ўзида халқ хоҳиш-иродасини ифодалагани боис янгича маъно-мазмун касб этиб бормоқда.

Модомики, қонунлар замирида халқнинг хоҳиш-иродаси ётар экан, ҳуқуқий маданият ҳам, аввало, ана шу омилини англашдан бошланиши зарур. Инсон қонунга бўйсунар экан, биринчи галда, ана шу қонунда мужасамлашган халқ иродасига бўйсунётганини ҳис этгандагина унинг фаолиятида ортиқча хатти-ҳаракатлар бўлмайдди. Чунки халқ — унинг ўзига ўхшаган минглаб, миллионлаб одамлардан ташкил топган жамoadир. Бинобарин, алоҳида шахснинг халққа бўлган ҳурмати охир-пировардида унинг ўзига бўлган ҳурмат ифодаси экани маълум бўлади. Шу боис юсак ҳуқуқий тафаккур эгаси қонунга бўлган ҳурматни ўзига бўлган ҳурмат деб тушунади. Бошқача айтганда, қонунга қанчалик кўп итбат этса, ўзини шунчалик эркин ҳис қилади, бундан гурур-ифтихор туяди.

Бугунги кунда мамлакатимизда халқимизнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш, қонунга ҳурмат, қонунга итбат қилиб яшашни мезонга айлантириш масаласига катта эътибор берилмоқда. Президент Ислом Каримовнинг Олий Мажлис олтинчи сессияси ҳамда мамлакатимиз Конституциясининг 9 йиллигига бағишлаб ўтказилган тантанали вазосимда сўзлаган нутқида бу борадаги маърифат аниқ ва равшан ифодалаб берилди. Юртбошимиз ҳозирги кунда ҳуқуқшунослик фани муҳим аҳамият касб этаётганига эътиборни қаратди. Дарҳақиқат, жамиятнинг ҳуқуқий маданиятини оширишда ҳуқуқшуносликнинг кўлами кенгайиб бормоқда. Айниқса, юртимизда эндигина ривожлана бошлаган ҳуқуқ фалсафаси фани бу борада муҳим ўрин тутди. У ҳуқуқ, қонунчилик, инсон ҳуқуқ ва

эркинликларининг моҳиятини ўрғанади. Инсоннинг эркинлиги унинг ўз иродасига бўйсуншидан иборат эканини маърифий асосда таҳлил этиб, шу тариқа ҳуқуқий маданият аслида ҳар бир инсоннинг манфаати-га жавоб берадиган қадрият эканини исбот-

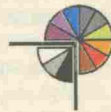
лаб беради. Бу каби хусусиятлар мазкур соҳанинг маърифий кучи ва аҳамиятини ҳам ўзида жамлай олган.

Фахриддин МУСАЕВ,

фалсафа фанлари номзоди

Hamkorlik samarasi

Бугунги кунда жаҳон халқларининг маънавий-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий тараққиёти кўп жиҳатдан хавфсизлик ва барқарорлик муаммоларининг қай даражада ечилишига боғлиқ бўлиб қолмоқда. Тинчлик, барқарорлик ва хавфсизликка таҳдид солаётган минтақавий можаролар, диний ақидапарастлик ва экстремизм, халқаро терроризм, наркотики бизнес, экологик муаммолар, коррупция, жиноятчилик, ноқонуний қурол савдоси, ирқчилик каби муаммолар глобал аҳамият касб этаётгани боис дунё ҳамжамияти олдида минтақалар ва давлатлараро ҳамкорлик қилиш зарурати пайдо бўлди. Бу ҳол айниқса, халқаро терроризмга қарши курашда яққол намоён бўлганини таъкидлаш жоиз. Албатта, "терроризм" тушунчаси бугун ёки кеча шаклланган эмас. Унинг ўз тарихи, мазмун-моҳияти ва кураш усуллари мавжуд. Шу ўринда изоҳ тариқасида айтиб ўтиш лозимки, тараққиёт натижасида терроризмнинг шакллари ва усуллари ҳам ўзгара борган. Ҳозирги пайтда террорчилар энг замонавий қуроллар ва улкан молиявий маблагга эга. Бошқача айтганда, террорчилик уюшган ҳолда фаолият юритмоқда. Лекин унинг мазмун ва моҳияти асло ўзгармаган. Бу офат ўзининг қаҳи ва нопок манфаатлари йўлида одамлар ҳаётига хавф туғдириш, қўпурчилик услуби билан жамиятда парокандаликни вужудга келтириш, конституциявий тузумни ағдариш, давлат арбоблари ҳаётига суиқасд қилиш каби даҳшатли жиноятларни амалга оширишга уринаётган террорчилик ҳозирда халқаро муаммога айланди.

1999 йил 16 февралда Тошкентда содир этилган мудҳиш воқеалардан сўнг халқимиз террорчиликнинг манфур башарасини жуда яхши билиб олди. 2001 йил 11 сентябрь куни АҚШда амалга оширилган қўпурчилик ҳаракатлари терроризмнинг гло-

бал миқёсдаги иллатга айланганини кўрсатди. Шу ўринда таъкидлаш зарурки, 11 сентябрь воқеалари жаҳон сиёсатидаги террорчиликка бўлган муносабатни тубдан ўзгартириб юборди.

Бу эса Президент Ислам Каримовнинг бундан бир неча йиллар олдин терроризм ва унга қарши курашиш йўллари ҳақида айтган фикрларининг нақадар тўғри эканини амалда исботлади.

Ушбу муаммони фақат дунё ҳамжамиятининг биргаликдаги саъй-ҳаракатлари орқали бартараф этиш мумкин, деган гоёни илгари сурган Ўзбекистон минтақамиздаги давлатлар орасида биринчилардан бўлиб халқаро терроризмга қарши тузилган халқаро аксилтеррор иттифоқни қўллаб-қувватлади. Ўзбекистон ўзининг миллий ва давлат манфаатларидан келиб чиққан ҳолда Афғонистон ҳудудида амалга оширилган инсонпарварлик тадбирларида фаол иштирок этмоқда. Аксилтеррор ҳаракатлари натижасида минтақамизнинг Афғонистон ҳудудидаги террорчи гуруҳларнинг ҳарбий ва молиявий марказлари йўқ қилинди. Афғонистонда тинчлик ўрнатилиб, мамлакатни бошқариш учун муваққат ҳукумат тузилди. Афғонистон заминиди тинчлик ва барқарорликнинг ўрнатилиши минтақа хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Зеро, умумий хавфсизликка фақат минтақавий хавфсизлик орқалигина эришиш мумкин.

11 сентябрь воқеаларидан сўнг ривожланган Шарқ ва Ғарб давлатларининг сиёсий манфаатлари ўзаро уйғунлашмоқда. Бу эса ўз навбатида Марказий Осиё минтақасида хавфсизлик тизимини шакллантириш ва уни ривожлантириш борасидаги минтақа давлатлари тутаетган йўлни мувофиқлаштириш заруратини вужудга келтиряпти. Шу боис минтақа давлатлари вужудга келган шарт-шаро-

итни ҳисобга олган ҳолда ташқи сиёсат ва стратегик манфатлар борасидаги ўз тамойилларини қайта кўриб чиқмоқда.

Шу ўринда Марказий Осиё минтақасининг дунё сиёсий харитасида жўрофий-сиёсий ва жўрофий-стратегик нуқта назаридан муҳим аҳамиятга эга эканини таъкидлаш жоиз. Бу эса минтақада ҳар хил мамлакатларнинг сиёсий ва иқтисодий, маънавий ва мафкуравий манфатларининг тўқнашувига сабаб бўлмоқда.

Мустақилликка эришганидан сўнг Марказий Осиё давлатларининг ҳар бири сиёсий ва иқтисодий, ташқи ва ички сиёсатда ўзига хос устивор тамойилларига амал қилган ҳолда ўз давлатчилигини шакллантира бошлади. Бу жараён осон кечаётгани йўқ, албатта. Чунки ушбу минтақада собиқ шўролар даврида турли сиёсий, иқтисодий, ҳарбий ва бошқа муаммолар тўпланиб қолган эди.

Минтақа хавфсизлиги ва унинг барқарор ривожланишига таҳдид солаётган бундай омилларни шартли равишда иккига ажратиш мумкин. Улардан бири — собиқ шўро тузумидан қолган эскича режа асосида қурилган иқтисодиёт, тоталитар тузум ва боқимандачилик кайфиятини кучайтирувчи мафкура, даҳшатли экологик вазият, диний экстремизм ва халқаро терроризм хавфининг пайдо бўлиши каби ички омиллардан иборат.

Ташқи омиллар сирасига эса минтақанинг жўрофий жиҳатдан Шимолий Кавказ, Афғонистон, Кашмир сингари нотинч ҳудудларга яқин жойлашгани ва бунинг оқибатида минтақага нисбатан диний экстремизм, халқаро терроризм, наркобизнес хавфининг мавжудлиги, айрим сиёсий кучларнинг минтақадаги манфаатларининг ранг-баранглиги киради.

Шу сабабли сайёрамининг жуда катта майдонида кучлар нисбати кўп жиҳатдан Марказий Осиёдаги янги мустақил давлатларнинг қайси йўлдан боришига боғлиқ. Шундай

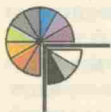
экан, минтақада жўрофий-сиёсий мувозанатни ва барқарорликни сақлаган тақдирдагина мавжуд муаммоларни ҳал этиш имкони туғилади.

Ана шу ҳаётий заруратни англаб етган минтақадаги давлатлар раҳбарлари ўтган давр мобайнида бу борада кўплаб ишларни амалга оширди. Бунинг натижасида минтақамизда тинчлик, барқарорлик ва хавфсизликнинг ўзига хос тизими шакллана бошлади. Эътироф этиш лозимки, ушбу тизимнинг юзага келиши ва шаклланишида давлатимиз раҳбари Ислом Каримов асосий ташаббускор бўлди.

Минтақа давлатлари раҳбарларининг ҳамкорликдаги бундай ҳаракатлари бугунги кунда самара бера бошлади. Ҳозирги кунда Марказий Осиё давлатлари томонидан иқтисодий интеграциянинг ҳуқуқий асоси ишлаб чиқилмоқда. Мисол учун айтадиган бўлсак, жорий йил бошида Тошкент шаҳрида Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг навбатдаги йиғилиши бўлиб ўтди. Унда Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Ўзбекистон мамлакатлари раҳбарларининг Тошкент баёноти қабул қилинди. Унга кўра, ушбу давлат раҳбарлари минтақада хавфсизлик, тинчлик ва барқарорликни таъминлашга устувор аҳамият бериб, терроризм, сиёсий ва диний экстремизм, уюшган жиноятчиликка қарши кураш борасидаги ҳаракатларни мувофиқлаштириш бўйича келишиб олди.

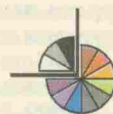
Шундай қилиб, XXI асрда минтақамиздаги давлатларнинг мазкур йўналишдаги ҳаракатлари минтақадаги тинчлик, барқарорлик, хавфсизлик ва геополитик мувозанатни сақлаб қолишга хизмат қилмоқда. Бу эса манфаатли ҳамкорлик самарасидир.

Саидхон САИДОЛИМОВ,
Тошкент давлат Шарқшунослик
институтининг аспиранти

Siyoсий axloq

va barqarorlik

Инсоният тарихида бошқарув тизими ҳар бир миллатнинг турмуш тарзи, анъаналарига мос ҳолда турлича кўринишларда шаклланиб келган. Шундай бўлса-да, уларни ба-

ҳолашдаги асосий мезон сифатида сиёсий ахлоқ тамойиллари эътироф этилади. Шу ўринда бошқарувда сиёсий ахлоқ тамойиллари қайси омиллар асосида шаклланади,

бошқарув ва сиёсий ахлоқнинг ўзаро муносабатлари нималарда намоён бўлади, деган саволлар тугилиши табиий. Буларга жавобан шуни айтиш жоизки, бу борада тайёр ёки аниқ белгиланган қолип-андоза йўқ. Яъни, бошқача айтганда, ҳар бир давлат ёхуд жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ахлоқи унинг ўзига хос сиёсий тизимида шаклланган ва шу асосда ривожланган. Шунингдек, халқаро давлатчилик тарихида бошқарув тизимлари ҳар доим миллий ва умуминсоний қадриятларга мос келмаган. Шу боисдан ҳам аксарият ҳолларда улар таназзулга юз тутган. Буни умумий тарзда давлат бошқарувида умуминсоний ахлоқ меъёрларига амал қилинмагани билан изоҳлаш мумкин. Ана шу жиҳат давлатчилигимиз тарихида юз берган айрим таназзулларнинг сабабларини таҳлил этиш заруратини кўндаланг кўяди. Мисол тариқасида қудратли салтанат курган Соҳибқирон Амир Темури вафотидан кейинги давлатчилигимиз тарихида парчаланиш рўй берганини олиб кўрайлик. Маълумки, Соҳибқироннинг ўғил ва наваралари ўртасидаги тож-тахт талашувлари охири-оқибатда буюк бир давлатнинг йўқолишига сабаб бўлган. Зеро, хирс ва нафс ҳукмрон бўлган жойда ахлоқий қадриятларга ўрин қолмайди. Маънавий тубанликка юз тутган жамият Улуғбекнинг ўғли томонидан қатл этилишига, Ҳусайн Бойқаронинг невараси устидан ўлим ҳукмини чиқаришига олиб келди. Ижтимоий ахлоқсизлик муҳити Алишер Навоий яратган маънавий-маърифий ва давлат бошқарувида оид таълимотларни ҳаётга татиқ этишга имкон бермади. Шу боис, таасуфлар бўлсинки, улуғ мутафаккир қарашлари давлат бошқарувида ўз аксини топмади. Мамлакатдаги ҳадсиз бошбошдоқликлар беназир салоҳиятга эга бўлган Заҳириддин Бобурнинг марказлашган давлат ташкил этиш йўлидаги ҳаракатларини чиппака чиқарди.

XIX ва XX асрларда ахлоқий мезонларга амал қилмаслик натижасида хонликлар ўртасида ўзаро ихтилофлар авж олади. Бу эса алаоқибат Туркистоннинг истибдод гирдобига тушишини тезлаштиради. Мулло Олим Маҳдум ҳожи "Тарихи Туркистон" асарида юртнинг мустамлакачилик асоратида қолиш сабабларини қуйидагича таърифлайди: "Туркистон хонлари вақтидаги мусулмониялар ниҳоят даражада аҳволи оламдин хабарсиз бўлди. Золим ҳокимларга рост ва

тўғри сўзни айтадургонлар қолмай, золимлар учун беш-ўн тилло бадалига эртадан кечгача хушомад сўзлар айтиб, алар қандай сўз айтса, маъқул, дейдургонлар бўлгон эдилар. Илму маорифда бўлса, Туркистонда ўтган Ибн Сино, Форобий, Улуғбек, Алиқушчи ўрнига ўлтургон олим, фаласуфи замон деганларимиз иззату нафс ва риёкорликка табдил бўлуб, жаҳл балосига мубтало бўлгон эди. Ҳакам ва улугларимиз фуқаролардин олинадургон ушр, хирож, закот ва бошқа даромадларни жойига ва масрафига сарф қилмай, ўз хоҳишлари ва юшавлариға харж ва сарф қилар эди. Ҳукумат ишида мутлақо мунтазам қоида ва қонун йўқ эди. Фуқаролар оларнинг қули, пул ва моли оларнинг ўз молидек ҳисоб қилинур эди".

XX аср бошларида вужудга келган ижтимоий-сиёсий вазият ҳамда Туркистонда яшовчи барча миллат ва элатларда ягона миллий ғоянинг йўқлиги боис ўлка энди шўролар зулми исканжасида қолди. Бу ҳақда Мустафо Чўқай "Истиқлол жаллодлари" асарида шундай ёзади: "Табиий, бу муваффақиятсизлигимизнинг сабаби кўпдир... Биз курашга ўзимиз танлаган фурсатда эмас, Русия инқилоби жараёни келтириб чиқарган вазият ижоботи билан киришдик. Иккинчидан, субъектив, яъни ўзимиздан бўлган омиллар — миллий манфаатлар йўлида курашиш лозимлигини билганлари ҳолда, туркистонликлар ўзаро кучли бирлик кура олмадилар ва бунга улгурмадилар". Мустафо Чўқай ўз фикрини давом эттириб, "ахлоқий ва фалсафий нуқтаи назардан, яхши ва ёмон халқлар деган нарсга йўқ ва бўлмайди. Бироқ сиёсий нуқтаи назардан эса масала бошқачарок, яъни давлат қуриб, уни юрита билиш тайёргарлиги йўқлиги, турли мутахассис кучлар ва халқ оммасини уюштирувчи ташкилот яратиш тажрибаси бўлмагани, мавжуд сиёсий кучларнинг ҳам ўзаро ихтилофда бўлиши каби сабаблар билан биргаликда халқнинг ижтимоий-сиёсий жараёнлардан ташқарида бўлганлигини — Туркистонда туркистонликларнинг муқаддароти (тақдири) устида ҳукмронлик учун Тошкент кўчаларида уруш бораётган бир пайтда туркистонликлар бетараф сайрчи бўлиб қолдилар", деб таъкидлайди.

Албатта, тарихнинг фожиаларга тўла бундай саҳифаларидан яна кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Аммо масала ахлоқий қадриятлар заифлашуви, парчаланишнинг давом-

ли оқибатлари, тараққиётни издан чиқарган омилларнинг мазмун-моҳиятини англашдан иборат. Академик В.Бартольд бу ҳақда шундай ёзади: “Маҳаллий аҳоли руслар билан яқинлашиши, рус тилини ўрганиши натижасида рус ҳаётининг асосан ташқи, салбий томонларини ўзлаштирди. Фаҳш ҳаёт кечиришга, вино, пиво ичишга ўрганди. Ҳатто уламолар, дин аҳллари ҳам шундай ярамас ҳаёт кечира бошлади”. Албатта, бундай шароитда бирлашиш, миллий истиқлолни қўлга киритиш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас эди. Шунинг учун ҳам миллий истиқлолга эришиш 130 йиллик узоқ даврни талаб этди.

Тарих — ибрат мактаби. Уни ўрганишдан мақсад — ўтмишда йўл қўйилган хато ва камчиликлардан зарур хулосалар чиқариш, улардан сабоқ олишдир. Президент Ислом Каримовнинг тарихни ўрганишга алоҳида эътибор бераётгани сабаби ҳам шунда. Ўзбекистон ўз истиқлол ва тараққиёт йўлида миллий хусусиятларнинг назарий ва амалий тамойилларини, ижтимоий жараёнларга мос равишда ҳар томонлама уйғун ривожлантириб келмоқда. Бундай уйғунлик аввало белгиланаётган ва ишлаб чиқилаётган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий йўналишларда, шунингдек, Ислом Каримов асарларида янги ўзбек давлатчилигини ривожлантиришнинг концептуал илмий концепцияси сифатида ўз ифодасини топган. Энг асосийси, Ўзбекистон бугун бозор иқтисодиётга асосланган демократик жамият қурилишида, мазкур жараёни бошдан кечирган кўпбл хорижий давлатлардан фарқли ўлароқ, маънавий ва ахлоқий тамойилларни тараққиётнинг асосий шарти деб билади. Шу боис жамият маънавиятини юксалтириш мамлакат ривожининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган. Президент Ислом Каримов “Давлат қурилиши, иқтисодий ривожланиш жараёнлари маънавий камолот, юксак ахлоқийлик билан тўла уйғун бўлмоғи керак. Биз ўз сиёсатимизни шунга мослаб қурамиз ва уни изчиллик билан рўёбга чиқарамиз” деб таъкидлаганида, айнан шу жиҳатларни назарда тутган. Бу борада ижтимоий ахлоқ тамойилларини амалий фаолиятга кўчириш, унинг ижтимоий тартиботларини ишлаб чиқиш ёки унга қандай омиллар тўғаноқ бўлаётганини аниқлаш ва таҳлил этиш, яъни маънавий камолот мониторингини вужудга келтиришга кўпроқ эъти-

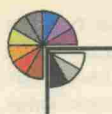
бор берилиши муҳим аҳамиятга эга. Шу маънода, Президент Ислом Каримов таълимоти ҳақли равишда тараққиётнинг маънавият модели сифатида эътироф этилаётганини алоҳида таъкидлаш жоиз. Зеро, сиёсий ахлоқ — жамият сиёсий тизимининг барқарор ишлашини таъминловчи омил сифатида жамоатчилик ишончини шакллантиришда алоҳида ўрин тутаети. Ижтимоий тузум ва ижтимоий ахлоқ бир-бирига мувофиқ бўлгандагина жамият барқарорлигини зимдан бузиши мумкин бўлган ихтилофлар, ички зиддият ва қарама-қаршиликларнинг олдини олиш мумкин. Бугун демократия бобида муайян ютуқларга эришган давлатлар тажрибаси юксак ахлоқий мезонлар (тенглик, эркинлик, адолат, ҳур фикрлик, мулкий тўғри тақсимот, сиёсий эркинлик ва ҳ.к. масалалар) ҳатто иқтисодий ва технологик тараққиётнинг ҳам бош омили эканини амалда исботламоқда.

Таъкидлаш жоизки, шу пайтгача сиёсий ахлоқ категорияси фақат фалсафа йўналишида этика фани муаммоси сифатида қараб келинган. Албатта, бу ҳол муайян мафкурвий омил билан боғлиқ. Бунда жамият ахлоқининг ижтимоий вазифасини қайсидир маънода чеклаш мақсади бўлган, деб ҳисоблаш мумкин. Табиийки, бугунги бозор иқтисодиётга асосланган демократик жамият қурилишига қаратилган ислохотлар жараёнида ижтимоий ахлоқнинг жамият тараққиётида тутган ўрнини бундай чеклашга йўл қўйиб бўлмайди. Зеро, уни барча жабҳаларга татбиқ этмай туриб, ислохотларни охирига етказиш мумкин эмас.

Сиёсий ахлоқ жамият барқарорлигини таъминловчи бош омил сифатида сиёсий институтлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг тенг ва барқарор ривожини таъминлайди. Бугун сиёсий ахлоқ муаммосини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш, мазкур йўналишдаги тадқиқотлар натижаларини умумлаштириш, улардан оқилона фойдаланиш долзарб аҳамиятга эга. Бу мураккаб вазифани бажариш учун аввало кенг жамоатчиликнинг фаол иштирокини вужудга келтириш зарур. Шундагина келажаги буюк давлатни барпо этишимиз, ўзимиздан озод ва обод Ватанни мерос қилиб қолдиришимиз мумкин.

Тўлқин АЛИМАРДОНОВ,

сиёсатшунослик фанлари номзоди

Mehnat yaratayotgan

mo'jiza

Хар бир миллат ва халқ ўзига хос хусусиятлари билан бошқалардан ажралиб туради. Бу ўзига хослик илмий тилда “менталитет” атамаси билан истифода этилади. “Менталитет” лотинча сўз бўлиб, ўзбек тилида унинг луғавий маъноси миллатнинг “ақлий-рухий ҳолати”ни ифодаловчи тушунча сифатида қўлланилмоқда. Аслида эса бу тушунчанинг фалсафий маъноси луғавий талқинига қараганда анча кенг бўлиб, ўзида муайян миллатнинг ўзига хос маънавий-интеллектуал қиёфасининг шаклланишига ҳисса қўшадиган барча объектив ва субъектив омилларни мужассамлаштиргани билан таснифланади. Шунингдек, жамиятшунос олимлар ўртасида миллий менталитетни вужудга келтирувчи сабаб сифатида бирор-бир миллат ёхуд халқнинг тарихий тажрибалари, урф-одатлари, маросим ва маъракаларини кўрсатувчи илмий қарашлар ҳам мавжуд. Бизнингча эса, мазкур омиллар билан бир қаторда миллий менталитетнинг вужудга келиши ва ривожланишининг бош омили бўлган меҳнат тушунчасига ҳам алоҳида эътибор бериш зарур. Зеро, ҳар бир тарихий тажриба, урф-одат ва маросим негизида муайян бир халқнинг ўзига хос меҳнат фаолияти ўз аксини топган.

Меҳнат менталитетининг назарий жиҳатлари ҳақида гап кетганда, аввало, табиий-жўгрофий шарт-шароит, иқлим, халқ хўжалигининг таркибий тизими, халқларнинг турмуш тарзи, ҳаётий фалсафаси, меҳнатни ташкил этиш ва бошқаришда жамоавий усулнинг етакчилиги каби кўпдан-кўп омиллар тилга олинади. Шу боис меҳнат менталитети тушунчасида умумий ва хусусий жиҳатлар мужассамлашган. Мисол учун айтадиган бўлсак, Шарқ халқлари миллий менталитети меҳнатсеварлик, меҳнат роҳатини ҳаётдаги барча лаззатлардан устун қўйиш, меҳнатни ижтимоий адолат мезони деб қараш, оилада меҳнат тарбиясига алоҳида эътибор бериш, билимли ва малакали кишиларнинг ортидан эргашиш, меҳнатда гирромлик ва дангасаликка муросасизлик каби ўзига хос хусу-

сиятларга эга. Меҳнат менталитетининг энг яхши шарқона хусусиятлари “япон мўъжизаси”да ўз аксини топган.

Тараққиётнинг мазкур услубини яратган Япония дунёнинг ривожланган мамлакатларидан биридир. Аҳолисининг асосий қисми япон миллатига мансуб бўлиб, барқарор миллий аъналарга мос тарзда турмуш кечирадиган кунчиқар юртда жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий тараққиёти меҳнат кишининг яратувчилиги ва бунёдкорлик фаолиятига асосланган. Протестантлик дини таъсирида меҳнат менталитетида кескин ўзгаришлар қилишга эришган кўплаб Ғарб мамлакатларининг илғор тажрибаларини ўзида жамлай олган ушбу услуб деҳқонга ерни умрбод фойдаланишга бериш, меҳнат шароитига қараб кадрларни янгилаб туриш, иш жойининг ўзида касбга тайёрлаш, кўпчиликнинг фикрини хурмат қилиш ва меҳнатга адолатли иш ҳақи тўлашни ташкил этиш каби бешта тамойилдан иборат. Мазкур мўъжизакор қоидаларнинг амалиётга жорий этилиши Японияда янги саноят инқилобини вужудга келтирди. Бунинг натижасида электроника, радиотехника, ҳисоблаш техникаси, автомобилсозлик каби соҳалар мисли кўрилмаган даражада тараққий этди. Табиий ресурсларнинг камлиги муаммоси саноятда хомашёни қайта ишлаш тармоқларини ривожлантириш ҳамда шароитга қараб тез мослаша оладиган кичик ва ўрта даражадаги корхоналарни ташкил этиш эвазига бартараф қилинди.

Меҳнат ва инсон эҳтиёжларини бир-бирига яқинлаштиришга қаратилган ушбу ислохотлар кутилганидан ҳам зиёд натижалар берди. Мисол тариқасида айтадиган бўлсак, Япония 1981-86 йилларда АҚШга экспорт қилаётган тайёр маҳсулотлари ҳажмини икки мартага оширишга эришди. Саноят ишлаб чиқаришининг тез суръатлар билан ривожланишига ахборотлашув, илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик фаолиятини ташкил этиш тамойиллари ҳам катта таъсир кўрсатган. Бундан ташқари, мамлакат саноятининг жадал ривожланиши ўз навба-

тида қишлоқ хўжалигидаги ишлаб чиқариш-ни янги технологияга ўтказиш, меҳнатни ташкил этиш ва бошқаришни такомиллаштириш имкониятини берди. Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган кичик тракторлар ишлаб чиқариш бўйича Япониянинг дунёда биринчи ўринни эгаллаб тургани ана шу имкониятлар самарасидир. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, Япония қишлоқ хўжалигида меҳнатни ташкил этиш ва уни бошқаришда давлат асосий вазифани бажаради. Бошқача айтганда, давлат асосий экин турларига монополия ўрнатиш баробарида деҳқонларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлайди. Масалан, асосий экин турларидан бири бўлган шולי ҳосилини етиштириш давлат тасарруфидадир. Давлатнинг асосий харидор эканлиги шолининг харид нархини барқарор ҳолатда ушлаб туриш ва деҳқонларга доимий кафолатланган иш ҳақи тўлаш имконини беради. Шунингдек, Япония давлати деҳқонларнинг ортқича етиштирган маҳсулотларини оширилган нархларда улгуржи сотиб олиш ҳамда вақтинча екишга рухсат этилмай турган экин турларидан деҳқон кўриши мумкин бўлган моддий зарарни қоплаш кафолатини ҳам ўз зиммасига олган.

“Япон мўъжизаси”нинг сирларидан яна бири — давлатнинг тадбиркорларни оёққа туриб олгунча ҳар томонлама қўллаб-қувватлаши ва айрим ҳолларда сарфланган маблағлардан кечиб юборишидир. Бу борада кичик корхоналарга моливиый кўмак беришда давлат билан бирга жамоатчилик асосида фаолият кўрсатадиган бирлашмаларнинг фаолияти ҳам муҳим ўрин тутди. Бундай бири-лашмалар тадбиркорларнинг амалий фаолиятини ижтимоий жиҳатдан кафолатлай олгани билан аҳамиятлидир. Ҳозирги пайтда кунчиқор юртда 52 та бирлашма ана шундай йўналишда фаолият кўрсатмоқда.

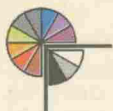
Меҳнати ташкил этиш ва бошқариш усулининг бундай илғор тажрибалари ҳозирги пайтда кўплаб мамлакатлар иқтисодиётида қўлланилмоқда. Жумладан, мамлакатимизда ҳам тараққиётнинг “ўзбек модели” ҳаётга жорий этилмоқда. Яъни, бизда иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги, давлат бош ислохотчи вазифасини бажариши, қонун устуворлиги, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва ривожланишнинг тадрижий йўлидан бориш каби тамойилларга асосланган меҳнат менталитети шакллантирилди. Таъкидлаш жоизки, танлаб олинган бу йўл Ўзбекистонда яшаётган халқ-

ларнинг миллий, тарихий тафаккур ва турмуш тарзи, меҳнат анъаналари ва урф-одатларини ҳаракатга келтирадиган асосий омил сифатида амал қилмоқда. Ислохотларнинг мазмуни, Президент Ислон Каримов таъбири билан айтганда, ҳар бир фуқаронинг қобилияти ва истеъдодини намоён этишга, шахс сифатида ўзини кўрсатиш имкониятига эга бўлишига қаратилган. Мулкни хусусийлаштириш ва унинг турли шакллари тенг ҳуқуқлилигини таъминлаш, ҳар бир меҳнат кишисига ўз меҳнатини мустақил тасарруф этиш ҳуқуқининг берилиши, кучли ижтимоий ҳимоя, саноатда хомашёни қайта ишлаш тармоқларини устувор ривожлантириш, кичик ва ўрта тадбиркорлик фаолиятини кучайтириш, қишлоқ хўжалигига янги технологияларни жорий этиш, қишлоқ хўжалик экинларининг асосий турларига нисбатан давлат монополиясини сақлаб қолиш, хўжалик юритиш ва институтчионал ўзгаришларнинг бозор шароитига мос келадиган янги-янги механизмларини яратиш каби кенг қамровли ислохотлар халқимизнинг миллий менталитетида янги анъаналарни вужудга келтирмоқда. Шунингдек, ҳозирги пайтда меҳнат менталитетининг ички ҳаракат механизмининг ишга солишга қаратилган мавжуд хомашё ресурслари ва қишлоқ хўжалик хомашёсини қайта ишлаш, экспорт имкониятларини кенгайтириш, меҳнат ресурсларининг оқилона бандлигини таъминлаш, халқнинг тарихий анъаналари ва удумларига мос келадиган меҳнат турларини янги технологиялар асосида қайта тиклаш ва ривожлантириш, меҳнатнинг ахлоқий ва ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, уни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва кафолатлашнинг самарали усулларидан фойдаланиш, илғор хорижий тажрибаларни амалиётга жорий этиш каби кўплаб чора-тадбирлар ишлаб чиқилмоқда.

Хулоса сифатида айтадиган бўлсак, меҳнати ташкил этиш ва бошқаришда меҳнат кишисининг ижодкорлиги, бунёдкорлиги, ҳалол ва адолатли меҳнатга бўлган интилиши қўллаб-қувватланса, меҳнат мўъжизалар яратади. Япон халқи бу ҳақиқатни амалда ишботлаган бўлса, Ўзбекистонда ҳозир бу борада дадил қадамлар ташланмоқда. Бу эса келгусида “ўзбек мўъжизаси”нинг ҳам яратилишидан дарак беради.

Фарҳод ТУРҒУНБОЕВ,

Фарғона Давлат университетининг доценти

Kasbiy moslashuv shartlari

Хар қандай фаолият асосида меҳнат ётади. Меҳнат эса муайян касб-хунар билан боғлиқ бўлиб, ўзига хос мураккаб жараён ҳисобланади. Меҳнатнинг ана шундай хусусиятларидан бири ёшларнинг касб-хунарга мослашиш шартидир. Мазкур педагогик омил бир неча босқичлардан иборат. У ўз имкониятларига мос меҳнат жамоасини танлаш, ундаги вазиятни тўғри баҳолай олиш, тўпланган амалий тажриба ва билимларни иш фаолиятига жорий этиш, мустақил кўникма ҳосил қилиш каби бир қанча шартларни ўз ичига олган ушбу жараёни умумий мезон билан баҳолаш мумкин. Бундай мезон меҳнатнинг ҳаётий қадрият эканини тушуниб этиш, касб-хунарга нисбатан ўз салоҳиятини баҳолай олиш, меҳнат фаолияти ва жамоадаги шароитдан қониқиш, касбга қизиқиш, меҳнат фаолиятига оид кўникманинг шаклланиши асосида аниқланади. Бу эса касб-хунарга мослашишга ёрдам берувчи ёки тўсқинлик қилувчи объектив ва субъектив сабабларни таҳлил этишда қўлланилади.

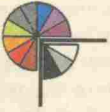
Энди ана шу омилларга тўхталадиган бўлсак, вужудга келган ижтимоий муносабатлар, меҳнат шароити, рағбатлантириш тизими, ишхонадаги маънавий муҳит мослашув жараёнига ёрдам беради. Субъектив омиллар кўп ҳолларда ёшларнинг шахсий хусусиятлари билан боғлиқ ҳолда пайдо бўлади. Улар ёшларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларининг қаноатлантирилиши, ҳақиқий вазият ва истакнинг мувозанатини ифодалайди. Тадқиқотлар натижаси шуни кўрсатадики, ўсмирларда келгуси ҳаёт ҳақида турли-туман режалар мавжуд бўлади. Лекин уларнинг аксарияти реал воқеликка асосланмагани боис орзулигича қолиб кетади. Шу боис ўсмир ёшларнинг режа ва истакларини инobatга олган ҳолда уларнинг ақлий қобилияти ва муайян касб-

хунарга қизиқишини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Бунда махсус сўровномалар ўтказиш усули яхши самара беради. Касб-хунарга қизиқиш унга мослашишга таъсир кўрсатувчи асосий хусусият ҳисобланади. У шахснинг доимий хислатини ифода этади ва ўсмир ёшларнинг бажарадиган ишига нисбатан муносабатини белгилайди. Лекин у ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, аксинча, ўқув жараёни ва муҳит таъсирида шаклланади.

Касб-хунарга мослашиш шароити бир неча таъсир этувчи омиллар натижасида юзага келади. Уларнинг биринчиси ташқи таъсир омиллари бўлиб, кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларига мўлжалланган маънавий-тарбиявий ишлар, ижтимоий-тарбиявий меҳнат, оилавий тарбия, жамоатчилик тарбияси каби тармоқлардан иборат. Мактабдаги ва атрофдаги муҳит, ота-онанинг касб-қори, шахснинг ички ва ташқи табиати, оилавий касб-хунар анъаналаридан ташкил топган ижтимоий-педагогик омиллар иккинчи гуруҳ ҳисобланади. Учинчи гуруҳга касб-хунарни тўғри танлай олиш, унга нисбатан қизиқиш, малага, иш шароити, меҳнат фаолиятининг самарадорлиги каби ўзига хос омиллар киради. Ана шу омилларни уйғунлаштириш касбга мослашув жараёнига ижобий таъсир этиш баробарида таълим-тарбия тизимида илғор педагогик тажрибаларни жорий қилишни тақозо этади. Бундай педагогик тадқиқотлар ёшларнинг муайян касб-хунарни мукамал ва тез фурсатда эгаллашишга ёрдам беради. Бу ҳол ўз навбатида шахс ва жамият манфаатларига хизмат қилади.

Саиднеъмат УМАРОВ,

*Тошкент давлат Педагогика
университетининг тадқиқотчиси*

Tўrt asl haqiqat

Мустақиллик йилларида юртимизда миллий ва умуминсоний аҳамиятга эга бўлган маданий-маърифий қадриятларни ўрганиш борасида кўплаб илмий тадқиқот ишлари амалга оширилди. Хусусан, ҳаҳон динлари ни ўрганиш ва уларни илмий асосда ўзаро қиёсий таҳлил этиш изчил равишда давом эттирилмоқда. Зеро, турли диний-фалсафий мерослардан баҳраманд бўлиш ва инсониятнинг бебаҳо маънавий тажрибаларидан унумли фойдаланиш ҳамма замонларда муҳим аҳамиятга эга бўлган. Чунки ўтмиш сабоги келажак пойдевори ҳисобланади. Шу маънода, башарият тарихида ўзига хос мавқега эга бўлган буддавийлик таълимоти ни ўрганиш ҳам фойдадан холи эмас. Мазкур таълимот ҳақида сўз кетганда, унинг пайдо бўлиши манбаларда турли сабаблар асосида мантиқан бир хил талқин этилганини таъкидлаш жоиз. Жумладан, эрамиздан аввалги биринчи минг йиллик ўрталарида Гоутама наслидан Сиддхартх исмли зотнинг дунёга келиши ва унинг таълимоти диний эътиқод даражасига кўтарилиши айрим манбаларда ҳиндупарастликдаги “аватара”, яъни “Тангрининг инсон қиёфасида ерга тушиши” ҳодисаси билан боғлиқ деб таърифланган. Абу Райҳон Берунийнинг “Ҳиндистон” аса-рида бу ҳақда шундай маълумотлар мавжуд: “...ривоятга кўра, ер юзида даҳрийлик кучайиб, охирзамон даври — “кали-юг” бошланганида кишилар орасида яхшиликни тарқатиш учун Шуддходанинг ўгли Буддхода юборилади”. Шундай бўлса-да, уларнинг ҳар бирида Будда таълимоти ҳақидаги ҳақиқат муайян даражада ўз аксини топган. Аслида эса Будда ўз таълимоти ни маълум маънода браҳманпарастлик анъаналари асосидаги тушунчаларга таянган ҳолда яратган. Шу билан бир қаторда, у айрим мутаассибона ақидаларни инкор этган. Мисол учун, ўша пайтда браҳманпарастлик одамларни насл-насабига қараб улуғлаган ёҳуд таҳқирлаган. Буддавийлик эса этник ва ижтимоий жиҳатдан ҳамма ўзаро тенг, деган ғояни илгари сурган. Одамларнинг ўз эътиқоди ва пок аъмоли туфайли фано — “нирвана” мақомига ноил бўлиши тўғрисидаги фикрлар айниқса жамиятда камситилган паст табақа вакиллари учун муҳим аҳамият касб этган.

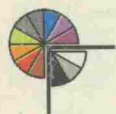
Буддавийлик таълимоти асоси “тўрт асл

ҳақиқат”га бўлинган. Булар ҳаётнинг мазмуни изтиробда мужассам, изтиробнинг сабаби нафс ва мутелик, изтиробдан қутулиш йўли — нафс ва мутелик балосидан халос бўлиш, тўғри хулқ-атвор асосида эзгу мақсадлар билан умргузаронлик қилиш лозим, деган қоидалардан иборат. Ана шу “тўрт асл ҳақиқат” ўзлаштирилгандан сўнг шу асосда тўғри мушоҳада юритиш; ҳақиқат йўлида жон фидо қилишга тайёр туриш; эзгу ният билан тўғри ва дилдан сўзлаш; ўзгаларга зиён-заҳмат етказмайдиган тўғри хулқ-атворга эга бўлиш; пок, тинч ва ростгўйлик билан ҳалол ҳаёт кечириш; ўз-ўзини муттасил тарбиялаш ва назоратда тутишга интилиш; онгнинг фаоллиги ва сергаклиги учун диққат-эътиборни тўғри йўналтира билиш; аниқ мушоҳада асосида фикрни тўғри жамлай олиш каби қоидаларни жамлаган “саккиз йўл”ни босиб ўтиш лозим. Охирги босқич “нирвана” — фано мақоми ҳисобланади. Буддавийликда дунё изтиробларидан қутулиш учун шахсий интилиш асосида ихтиёр этиладиган махсус дарвешона “тор йўл” — “ҳинаяна” тариқати ҳам мавжуд. Бу тариқатнинг оддий авом учун мўлжалланган “кенг йўл” — “маҳаяна” шакли бўлиб, у хунрезликдан, ўғриликдан, маънавий бузуқликдан, ёлғондан, сармаст қилувчи ичимликлардан сақланиш сингари бешта талабдан иборат. Эътиборли жиҳати шундаки, бу каби ғоялар тасаввуф таълимоти тамойилларига жуда-жуда ўхшаш. Бу эса диний қадриятлар сарчашмасидаги муштарак жиҳатларнинг кўплигидан далолатдир. Бизнингча, ана шу муштараклик илмий асосда тадқиқ этилиб, унинг натижаларидан Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари билан юртимизнинг сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқаларни ривожлантиришда самарали фойдаланиш мумкин. Зеро, буддавийлик таълимоти бизнинг заминимизда ҳам куртак отгани тарихий ҳақиқат. Далварзинтепа, Фаёзтепа каби тарихий обидаларда олиб борилган археологик қазилма ишлари натижасида аниқланган буддавийликка оид ашёлар бунинг далилидир. Улар ичида буддавийлик ибодатхонаси қолдиқлари ва меъморчилик услуги, ҳинд кулолчилиги анъаналари асосида ясалган уй-рўзғор буюмлари, санскрит, баҳтар ёзуви намуналари, турли кўринишда зарб этилган тангалар алоҳи-

да ажралиб туради. Бундай ашёвий далиллар буддавийликнинг Сурхон воҳаси орқали ўтиб, Ҳиндистонда қарор топганини кўрсатади. Темурийлар тарихи давлат музейи қошида ташкил этилган археологик топилмалар намойиши ҳам буддавийлик динининг диёримиз тарихида қолдирган изларини кўрсатувчи бебаҳо тарихий ашёлардир. Тадқиқотчилар олдида турган эндиги вазифа эса халқимизнинг маънавий, маданий ва ижтимоий ҳаётида буддавийлик таълимоти қанчалик аҳамият касб этганини аниқлаш-

дан иборат. Зеро, “тўрт асл ҳақиқат” асосига қурилган буддавийлик таълимотининг олижаноб ғоялари халқимиз маънавий қарашларига анча яқин туради. Бу эса маънавий меросимизни умуминсоний тамойиллар билан бойитиши баробарида ташқи сиёсатда ўзига хос восита вазифасини ҳам бажариши мумкин.

Нажмиддин НИЗОМИДДИНОВ,
филология фанлари номзоди

“Avesto”: olam

va odam talqini

Зардуштийлик диний акидалар ва ахлоқий меъёрлар мажмуи бўлиши баробарида ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларини ўз ичига олувчи кенг қамровли таълимот ҳисобланади. У исломгача бўлган эътиқод бўлиб, инсониятнинг илк илоҳий тасаввурларидан тортиб, то яқка илоҳликкача бўлган ғояларнинг тадрижий ривожланиши, кўчманчи чорвадор халқларнинг ўтrock ҳаётга ўта бориши натижасида жамиятда юз берган урбанизация жараёнларини ифода этади. Шунингдек, унда олам ва одам муносабатлари ҳақида ўзига хос дастур мавжуд. Зардуштийликда олам икки турга бўлинган: руҳий ва моддий. “Avesto”да айтилишича, аввал руҳий олам вужудга келган, кейин моддий олам пайдо бўлган. Руҳнинг муқобили ёки кўчиб юриши туфайли моддий оламининг сўнггида Одам (Қаюмарс) вужудга келган. Бу ҳақда Зардушт шундай дейди: “Мен руҳий оламдан келганман, бу моддий оламдан эмасман. Мен яралган мавжудотман, азалдан мавжуд эмасман. Мен Ахурамазданикиман, Ахриманники эмасман; мен фаришталарданман, иблислардан эмасман; мен золимлардан эмас, яхшиларданман. Мен инсонман, девлардан эмасман; мени Ахриман эмас, Ахурамазда яратган. Менинг қабилам ва аждодларим Қаюмарсдан тарқалган, менинг онам — Испандармад (ер фариштаси), менинг отам — Ахурамазда. Менинг инсонлик табиатим — Қаюмарснинг дастлабки туғишган авлодлари бўлган Меҳриё ва Меҳриёнадандир”.

“Avesto”да тасвирланган олам куйидагича тузилишга эга: коинотнинг энг юқори нуқтасида Ахурамазда макон тутган, ундан ке-

йин олтига маъбуд жойлашган ва улар махсус соҳаларни бошқаришга масъулдир; сал пастрокда эса Атар, Митра, Анахита, Ардахива ва бошқа маъбудалар фаолият олиб боради. Булардан кейин моддий олам бошланади. “Avesto”да ёзилишича, моддий оламининг (Ер) тубида Ахриман макон тутган, унинг атрофида девлар, иблислар жойлашиб, Ахурамазданинг ишларига қарши курашади. Илоҳий олам билан моддий олам ўртасида одам фаолият олиб боради ва Ахурамазда билан Ахриман ўртасидаги кураш натижаси унга боғлиқ, деб тасаввур қилинади.

Ахурамазданинг оламни яратишдан кўзлаган асосий мақсади Одам бўлган. Унинг олам Ахурамазданинг жилоланиши, кўриниши, унинг ҳусну жамоли учун кўзгу бўлса, Одам бу кўзгунинг мазҳари — Яратувчининг қудрати ва сирู асрори, илму каромати акс этган мўъжаз хилқат. Одам қалби эса Тангри илми ва ишқининг хазинасидир. Одам оламининг бир зарраси, заррада олам акс этади. Одамда ирода эркинлиги бор, шунинг учун у адашиши мумкин ёки тўғри йўл танлайди ва ўзини камолга етказади. Фақат одамдагина ривожланиш ва руҳий камолот хислати мавжуд. Одам ана шундай буюк, муҳтарам ва мукаррам зотдир. Шунинг учун фаришталар ҳам унга сажда қилган. “Avesto”да одамни улуғлаш, уни эзгуликка бошлаш, унинг кадр-қиммати, шаън-шарафини кўтариб, инсонпарварлик ғояларини илгари суриш учун куйидаги тамойиллар баён этилган: эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал. Бу уч тамойил комил инсонни тарбиялашнинг асосидир.

“Avesto”да баён этилишича, жаҳони ас-

туманд — моддий олам олти босқичда яратилган. Моддий оламнинг яратилиши бир йил давомида юз берган ва бу жараён “гаҳанбор” (асос) деб аталган. Ҳар бир асоснинг ўз номи бор.

“Мадюзарм” — биринчи асос бўлиб, “бахорнинг ўртаси” маъносини билдиради. “Мадюзарм” йилнинг 41-кунидан 45-кунигача беш кун давом этган. Ушбу босқичда олий илоҳ Ахурамазда осмону фалакни яратган. Зардуштийлик анъанасида йил боши 21-март — Наврўз куни ҳисобланган. Абу Райхон Беруний “Осорул-боқия” асарида эронийларнинг йил ҳисоби ҳақида тўхталиб, фарвардин ойи 21 мартдан бошланишини ёзган. Зардуштийлик эътиқодига кўра, фарвардин ойининг олтинчи кунидан (27 мартда) Зардушт туғилган. Эронда фарвардин ойининг олтинчи куни “Хурдод куни” (“Туғилиш куни”) деб нишонланади. Эрон зардуштийлари ўртасида 27 мартни “катта наврўз” ёки “Хурдод наврўзи” деб нишонлаш расм бўлган.

“Мадюзарм” асоси бизнинг тақвимда май ойининг дастлабки беш кунига тўғри келади. “Мадюзарм” беш кун давом этган ва шу фурсат ичида коинот вужудга келган.

Яралишнинг иккинчи босқичи “Мадюшам” деб аталади. “Мадюшам” — иккинчи асос бўлиб, “ёзнинг ўртаси” деган маънони билдиради. “Мадюшам” босқичи йилнинг 101-кунидан 105-кунигача беш кун давом этган. Бу босқичда Ахурамазда сувни яратган. Оламда сувни вужудга келиш жараёни бизнинг ҳозирги тақвимда июнь ойининг 29 ва июлнинг 3-кунларига тўғри келади. Сув билан боғлиқ қарашлар ҳам мана шу жараёнда шаклланган.

“Патйаҳшҳим” — моддий олам яратилишининг учинчи асоси бўлиб, унинг маъноси “ғалла йигиш” демакдир. Яралишнинг бу жараёни йилнинг 176-кунидан 180-кунигача беш кун давом этган. “Патйаҳшҳим”да Ахурамазда Ерни яратган. Бу пайтда бошоқли донлар йиғиб олинган ва ерга ишлов берилган. Она заминга ҳаётнинг кафолати, фаровонлик шарофати, деб эътиқод қилинган. Ерга ишлов бериш, деҳқончилик билан боғлиқ қарашлар шу жараёнда шаклланган. “Патйаҳшҳим” асоси бизнинг тақвимда сентябрь ойининг 12-17 кунларига тўғри келади.

Моддий олам яралишининг тўртинчи асоси “Айосрим” деб номланиб, унинг маъноси “уйга қайтиш” демакдир. Яралишнинг бу босқичида чорва сурувлари ёзги ўтловдан уйга қайтган, ем-хашак жамғарилган. “Авесто”да бу асос “Айсарима” шаклида ҳам учрайди. “Айосрим”да Ахурамазда ўсимликлар дунёсини яратган. Ўсимликларни яратишдан мақсад тўрт муқаддас унсур — тупроқ, сув, ҳаво, оловни улуғлаш эди. Бу босқич

йилнинг 206-кунидан 210-кунигача — беш кун давом этган. “Айосрим” бизнинг тақвим бўйича октябрь ойининг 13-18-кунларига тўғри келади. Баъзи шифобахш ўсимликларни муқаддаслаштириш ҳам шу босқич билан боғлиқ ҳолда изоҳланади.

“Мидёрим” — моддий оламнинг вужудга келишида бешинчи асос бўлиб, унинг маъноси “йилнинг ўртаси” демакдир. “Мидёрим” йилнинг 290-кунидан 294-кунигача, беш кун давомида юз берган. Бу жараёнда Ахурамазда ҳайвонот дунёсини яратган. Ахурамазда ҳайвонот оламини Инсон оламининг бир бўлаги, фаровон турмушининг зарур шарти қилиб кўяди: “Художўй инсон уй қурган, олов ва сув билан маъмур қилган, хотин, болачақа, чорва билан обод этган жой муқаддасдир. Бундай уйда мол-ҳол, иймон мўл, хотинлар ва болалар фаровон, олов ва барча эзгуликлар мўлдир”.

“Мидёрим” асоси бизнинг тақвим бўйича 2001 йилнинг 4-9 январь кунларига тўғри келади. Чорвани улуғлаш, ҳайвонлар билан боғлиқ қарашлар мана шу жараёнда шаклланган. Қадимда ота-боболаримиз йилнинг дастлабки етти ойини “катта ёз” деб, қолган беш ойини “катта қиш” деб атаган.

“Хамаспатмадам” — моддий олам вужудга келишининг охири ва юксак босқичи бўлиб, унинг маъноси “барча мавжудотнинг ҳаракати” демакдир. Бу жараён йилнинг 360-кунидан 365-кунигача беш кун давом этган ва унда Ахурамазда одамларни (Қаюрмас ва унинг авлоди Йима (Жамшид)ни вужудга келтиради) яратган. Бизнинг тақвим бўйича одамнинг вужудга келиши Наврўз арафасига тўғри келади. Ахурамазда оламни тупроқдан яратади ва ўз руҳидан унга жон беради. Наврўз арафасида табиат ва одамлар ҳаракатга келади, олам ва одамнинг ҳаракати уйғунлашади, ҳаётда янги кун — Наврўз бошланади. Шу кун биринчи бор олов кашф қилинган ва оташгоҳда олов ёқилган.

Кўриниб турибдики, “Авесто”да тасвирланган моддий олам олти босқичда вужудга келган, ҳар бир босқич беш кун давом этган. “Астуманд” дунёси, яъни моддий дунёнинг яратилиш жараёни бир йил давомида — жами 30 кунда содир бўлган. Олам ва одам муносабатлари ҳақидаги “Авесто”да баён этилган тасаввурлар жамиятнинг реал ҳаётига яқинлиги ва боғлиқлиги билан алоҳида аҳамиятга эга. Чунки улар қадим аждодларимизнинг олам ва одам ҳақидаги билимларини мужассамлаштирган. Бу эса ўз тарихига қизиққан ҳар бир инсон учун қимматли тарихий маълумотлар ҳисобланади.

Мадрахим САФАРБОВЕВ,

*Хоразм Маъмур академиясининг
илмий ходими*

SUMMARY

Our country is on the way to develop a legal democratic society. Therefore, many bills are being drafted and enacted. The article of “Language of Law and Legal Awareness” by Shuhrat Kuchimov covers legal and linguistic principles of the law preparation process and issues concerning its scientific and theoretic methodological basis formation.

Mansur Bekmurodov in his article entitled “Uzbek Mentality: Past and Present” narrates about Uzbek’s spiritual features and nature that has been built up for thousands years. The author deems that social changes require time-demanded perfection of our mentality, particularly virtues like mental activity, readiness, prudence and quick wits.

In the article of “Ideological Influence Means”, young researcher Samandar Atoev focuses on issues of bringing the national ideology concept into people’s mind as well as succession and effectiveness of propaganda and agitation methods. In addition, ideological propaganda experience gained in many Western developed countries, especially effective methods of the media and fiction use are mostly heeded in the article.

The independence of our country resulted in great opportunities to have mutually beneficial economic, scientific, technical and cultural cooperation with many developed countries of the world. This mainly depends upon the peace making foreign policy of the Government. In the article headed

“S

triving for National Interests”, political scientist Sevara Sharopova points out the fact that Uzbekistan’s foreign-policy activity is based on geopolitical location, natural and climatic conditions as well as on people’s world view, mentality, mode of life, in short, on national specificity and interests.

I

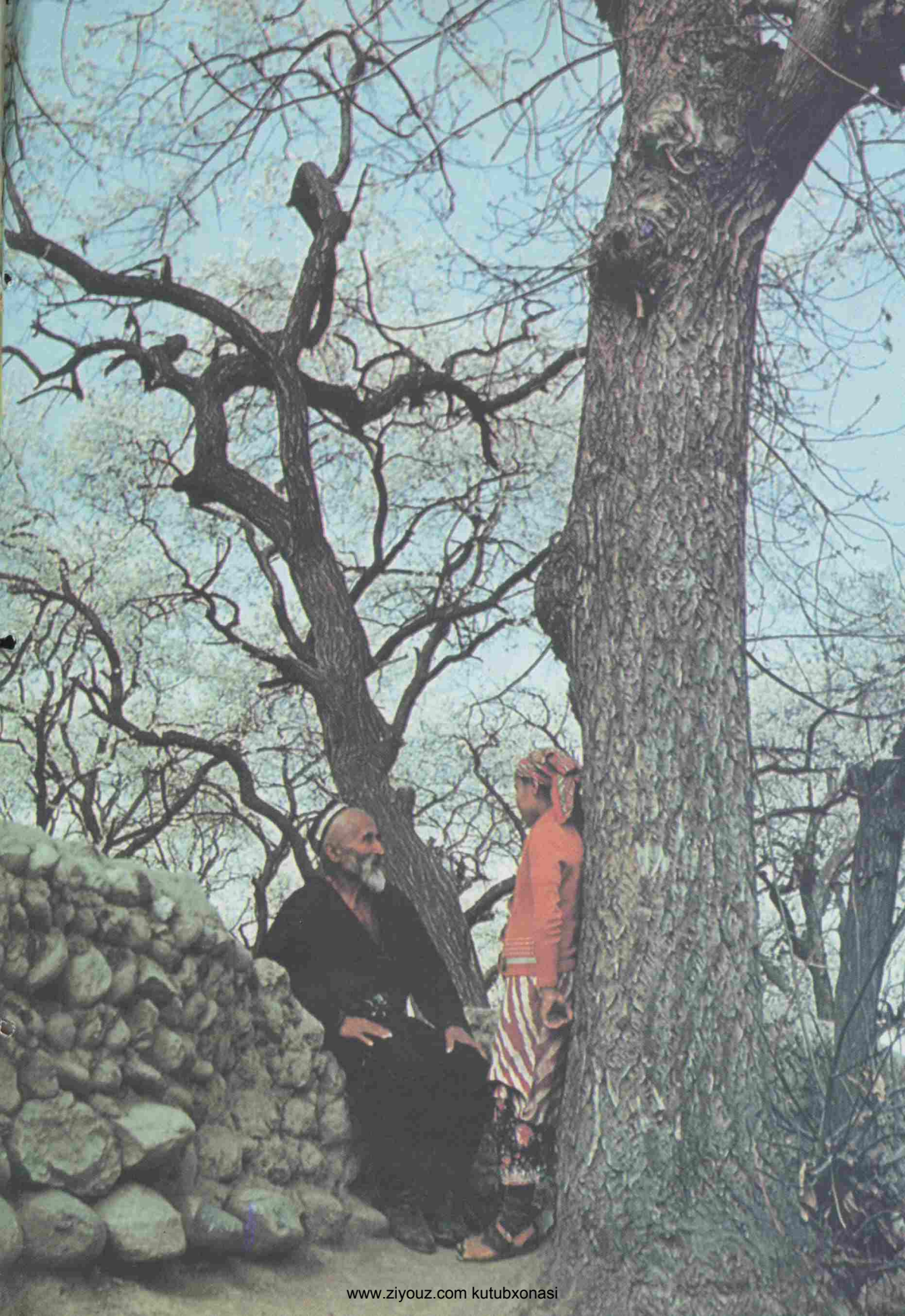
n his article of “American Press: ‘Fourth Government’”, journalist Toshpulat Rahmatullaev shares his impressions with the reader on his trip to the USA and meeting with various mass media representatives. The author highlights the role and significance of the media in the social life by giving examples regarding a number of newspapers, magazines, TV and radio channels. Besides, the article covers issues of the staff training system and its economic and financial aspects.

U

rojiddin Ahmad in his article of “Man in Way of Truth” narrates about the life and work as a Russian State Duma deputy of Abduvohidqori Abduraufqoriev, an intellectual who popularized reformative ideas concerning education and contributed a lot to its development in the pre-Revolution period. No doubt that a story about Abduvohidqori’s exile to the Tula Province, acquaintance with great Russian writer Lev Tolstoy and participation in the writer’s funeral will rouse the reader’s keen interest.

T

he article of “The Truth of Sirdon Termiziy” by literary critic Bozor Ilyos contains an interesting information about great representative of the Termizian dynasty Sirdon Termiziy, his life and specific teaching about Sufism. In particular, the fact that Sirdon Termiziy was a preceptor of Jaloliddin Rumi, a great poet and Sufi, will surely attract the reader’s attention.

Нашр кўрсаткичи: 869/870
Баҳаси қелишилган нарҳда

ТАФАККУР

ТАФАККУР 2/2002

